

THEORIA
ET HISTORIA SCIENTIARUM
VOLUME XX

Toruń 2023

Journal Editor

Michał Głuszkowski

Assistant Editor

Julia Trzeciakowska

Editorial Board

James Hurford, University of Edinburgh, UK
Włodzisław Duch, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Advisory Editorial Board

Piotr Chruszczewski, University of Wrocław, Poland
Nathalie Gontier, University of Lisbon, Portugal
Stevan Harnad, Princeton University, USA
Michał Heller, Pontifical Academy of Theology, Poland
Ray Paton, University of Liverpool, England
Piotr Stalmaszczyk, University of Łódź, Poland
Jordan Zlatev, Lund University, Sweden

Advisory editorial board – honorary members

Steven Pinker, Massachusetts Institute of Technology, USA
Vilayanur S. Ramachandran, University of California, San Diego, USA
Nicholas Rescher, University of Pittsburgh, USA
John Searle, University of California, USA

PL ISSN 0867-4159

© Copyright by Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń 2023

Editorial address: Theoria et Historia Scientiarum
Nicolaus Copernicus University in Toruń
ul. Fosa Staromiejska 3
87-100 Toruń, POLAND

Publisher: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Gagarina 11, 87-100 Toruń

CONTENTS

ARTICLES

Helena Krasowska

Многоязычие добровольное, естественное или
принудительное. Поляки в Кишиневе • 7

Klaudia Karkowska (corresponding author), Monika Boruta-Żywiczyńska

Gesture and Bilingualism: evidence from Polish-English
preschoolers. A pilot study report • 23

Halina Gadomska

Религиозная лексика в современном русском и польском
языках в переводоведческом, лексикографическом
и лингвокультурологическом освещении (на примере
православного эортонима „Пасха”) • 49

Oksana Kushlyk

Дериваційний потенціал дієслів-ономатопів на позначення
супровідного звуковияву у процесі споживання
(зіставний аспект наповнення субстантивної зони типових
словотвірних парадигм відзвуконаслідувальних дієслів
українській і польській мовах) • 79

Oksana Kovtun

Динаміка антропонімної лексики в сучасному мовленні
українців: способи моделювання оцінно маркованих
смислів (на матеріалі медіадискурсу та словників нових
слів) • 111

Vira Kalinichenko

Особливості вербалізації концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ)
в українській лінгвокультурі (на матеріалі фрагменту
української паремійної картини світу) • 131

Liliya Yaremko, Paweł Levchuk (corresponding author)

«Я відчуваю себе повноцінною частинкою великої нації»: українська мова та самоідентифікація студентської молоді на матеріалі анкетних досліджень • 155

Elona Limaj

Female political discourse in the Albanian parliament in democracy and communism • 177

Tetyana Kosmeda, Vitaliia Papish

Інтерпретація авторського «Я» крізь призму епістолярного дискурсу Ольги Кобилянської (до 160-річчя від дня народження) • 197

Grzegorz Konecniak

Commemorating history, historicising commemoration: Easter Rising centenary in Ireland from editorial and typographical perspectives • 217

ARTICLES

Helena Krasowska

Institute of Slavistics, Polish Academy of Science

Warsaw, Poland

bukowiniana@wp.pl

<https://orcid.org/0000-0003-0904-5814>

Многоязычие добровольное, естественное или принудительное. Поляки в Кишиневе

Резюме. В статье описываются разные виды многоязычия поляков в Кишинёве. Автор приходит к выводу, что *добровольное* многоязычие у поляков в Кишинёве было вызвано несколькими факторами, в первую очередь, было инспирировано языковой политикой, реализованной в школьном обучении, в администрировании. Поляков Кишинёва характеризует также *естественное* многоязычие, возникшее вследствие смешанных браков. У поляков Кишинёва мы сталкиваемся и с разновидностью *навязанного* многоязычия, когда власти ввели молдавский язык в школы, государственно-административные учреждения, но ведь и русский язык был навязан, о чём упоминают респонденты. В итоге возник языковой конфликт не только в Кишинёве, но и в Республике Молдова в целом. Языковой конфликт является, таким образом, следствием политических конфликтов в государстве.

Ключевые слова: многоязычие; добровольное многоязычие; естественное многоязычие; навязанное многоязычие; поляки; Кишинёв; двуязычие; языковой конфликт; Республика Молдова.

Multilingualism Voluntary, Natural or Forced. Poles in Chişinău

Abstract. The article describes different types of multilingualism among Poles in Chişinău. The author comes to the conclusion that the voluntary multilingualism among the Poles in Chişinău was caused by several factors. First of all, it was in-

spired by the language policy implemented in school education and administration. The Polish community in Chişinău represents the natural multilingualism that arose as a result of mixed marriages. Among the Poles of Chişinău, we also encounter a kind of imposed multilingualism, when the authorities introduced the Moldovan language into schools and state-administrative institutions, but the Russian language was also imposed, as mentioned by the respondents. As a result, a language conflict arose not only in Chişinău, but also in the Republic of Moldova as a whole. The language conflict is thus a consequence of political conflicts in the state.

Keywords: multilingualism; voluntary multilingualism; natural multilingualism; imposed multilingualism; Poles; Chişinău; bilingualism; language conflict; Republic of Moldova.

Итогом изучения языка поляков в Республике Молдова после 1990 года стало появление нескольких монографий и статей, среди которых значимое место занимают работы Елены Палинчук-Дудэк (Palinciuk-Dudek, 2011) и Регины Богущкой-Лебедь (Bogucka-Lebiedz, 2003; 2001, с. 25–48; 2007, с. 1–2). Языковеды проводили также исследования по вопросам обучения польскому языку в Молдове, об этом, в частности, писал Ян Мазур (Mazur, 1995, с. 201–215) и Камиля Квятковска (Kwiatkowska, 2015, с. 329–345). Языковая ситуация в Молдове остается, в целом, сферой для научных изысканий. В настоящей статье принята попытка представить проблематику, касающуюся двуязычия и многоязычия поляков, проживающих в столице Республики Молдова – городе Кишинёве. Конечная цель её – ответ на вопрос, является ли многоязычие поляков в Кишинёва естественным, добровольным – или всё же навязанным?

Специфика современной Республики Молдова как государства требует, однако, беглой зарисовки судеб проживавших там в разные периоды истории поляков. Начало польско-молдавских контактов можно отыскать со времён правления Казимира Великого, короля Польши в 1333–1370 гг. Рубеж XVI и XVII веков был временем явного польского влияния в Молдавском княжестве. Этому решительным образом способствовал Иеремия Мовилэ, господарь Молдавского княжества в 1595–1600 и 1600–1606 гг., посаженный на трон в 1595 году при посредничестве гетмана Яна Замойского (*1542 – †1605). Связи с Польшей он укрепил благодаря семейным связям, поскольку четыре своих

дочери выдал замуж за членов великих польских родов магнатов – Вишневецкого, Корецкого, Потоцкого и Пшерембского.

В 1632–1648 годы, в период правления Владислава IV, с польской стороны вновь возрос интерес к Молдове. Король Владислав IV привлек к своим планам подготовки войны против Турции и господаря Молдавского княжества Василе Лупу (1634–1653), воспользовавшись супружеством дочери князя и Януша Радзивилла. Вторая дочь правителя Молдовы стала женой Тимофея Хмельницкого, сына Богдана Хмельницкого. Однако военные планы польского короля рухнули вследствие смерти Владислава IV. Несмотря на это, Василе Лупу продолжал вести пропольскую политику, и в 1651 году молдавский отряд принимал участие в битве поляков с казаками под Берестечком.

В XX веке, северная часть Молдавского княжества, известная после 1775 г. как Буковина, опять стала предметом территориального трансфера, так как в июне 1940 года министр иностранных дел СССР В. Молотов вручил послу Румынии в Москве ноту, с содержащейся в ней просьбой, от которой «нельзя было отказаться», «возвратить» Бессарабию и северную Буковину. 2 августа 1940 г. Москва провозгласила образование Молдавской ССР в статусе советской республики. Северная Буковина и южная Бессарабия были включены в состав Украинской ССР (Koseski, 2000, с. 19). По решению Президиума Верховного Совета СССР, все жители вновь образованной советской республики стали называться молдаванами по национальности, а язык, на котором они общались, был переименован из румынского в молдавский. В 1991 году, в результате распада Советского Союза Молдавская ССР стала независимой страной – Республикой Молдова.

Территория сегодняшней Республики Молдовы в ходе исторических событий неоднократно изменялась. В связи с вышесказанным, польская история и польские поселения на этих землях являются уникальными. Согласно дипломатического представительства, число поляков в Молдове составляет четыре тысячи человек. Поляки входят в организации, деятельность которых осуществляется в соответствии с молдавским законодательством, одновременно являясь визитной карточкой польского государства. Это – пионеры распространения в Молдове польской культуры, популяризации польского языка и литературы.

В столице Молдовы, городе Кишинёве, в 2014 году проживало 674,5 тысяч человек¹, в том числе 786 поляков (Palinciuk-Dudek, 2011, с. 28). После 1991 года в стране стало возможным возрождение всех групп национальных меньшинств. Поляки начали объединяться в организации, которые вели обучение польскому языку. Жители Кишинёва также получили возможность изучать польский язык. Таким образом, польский язык изучают в лицее им. Николая Гоголя, его преподают в Молдавском государственном университете. В университете, на факультете иностранных языков и литератур с 1998 года работает Центр польского языка и культуры. Польскому языку обучают также в Международном независимом университете Молдовы. Занятия проводятся в вечерние часы как факультативные. Уроки польского языка в обоих университетах ведёт преподаватель из Польши, направленный туда на работу Министерством науки и высшего образования. При общественной организации «Польская весна в Молдавии» работают также курсы польского языка для граждан польского происхождения. В Кишинёве польский язык не практикуется в качестве семейного и как язык общения между соседями.

Польский язык используется в трех кишиневских римско-католических приходах. Регулярно на польском языке проводятся богослужения в будние и воскресные дни в Кишиневском римско-католическом кафедральном соборе «Божественного Провидения». Здесь, помимо польского, литургии отправляются на румынском, русском языках и один раз в неделю – на английском языке. Приход при кафедральном соборе в настоящее время насчитывает более пятисот верующих. В приходе «Мария помощница христиан» воскресные мессы помимо румынского и русского служатся и на польском языке, а в приходе «Святой Алоиз Скросоппи» богослужения на польском языке бывают реже².

Кишинёв – многоязычный и многокультурный город. В общественном транспорте, на улице, в магазинах переплетаются литературный румынский язык, его различные говоры, преимущественно молдавский, а также русский, гагаузский, болгарский и другие языки, образуя некий языковой феномен. До недавнего времени, по Конституции, официаль-

¹ Numărul populației stabile al Republicii Moldova la 1 ianuarie 2014, în profil teritorial (<http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=4347&parent=0>, 29.03.2016).

² Сведения курии Кишиневской Римско-Католической епархии на 29 апреля 2016 года.

ный язык Республики Молдова назывался молдавским, однако, по решению Конституционного Суда Республики Молдова, принятого в декабре 2013 года, официальным языком в стране признан румынский язык, вернее судебная инстанция признала тождество двух наименований одного языка. Под старым названием молдавского языка, сохраняя правописание русскими буквами как в советский период, румынский язык номинально сохраняет статус официального языка, вместе с русским и украинским, и в сепаратистском регионе молдавского Приднестровья, однако на самом деле полностью доминирующим на левобережье Днестра является русский.

Общественная, историческая и административно-государственная ситуация имеет непосредственное влияние на обретение языка/ языков и на многоязычие говорящих. Место рождения, состав семьи, а значит, язык матери и отца, далее язык школы и госадминистрации, даже язык улицы (игры с детьми) – всё это оказывает влияние на способность говорить на двух или более языках.

Материал для последующего анализа был собран в ходе полевых исследований в Кишиневе людей, объявивших себя поляками. С помощью метода лингвистической биографии было собрано 25 интервью (Krasowska, 2022, с. 13–14). Среди респондентов есть мужчины и женщины, родившиеся в селах и городах. Интервью за 2015 год выбраны намеренно, и показаны только заявления избранных людей (Krasowska, 2018, с. 25–45).

В анализе этого вопроса важно обратить внимание на возрастную дифференциацию и указание места рождения опрашиваемой группы населения. Мы выделяем, таким образом, три возрастные группы: *старшее* поколение (т. е. родившихся в 1929–1945 гг.), *среднее* (1945–1975 гг.) и *молодое* (1975–1990 гг.). Такое разделение необходимо, учитывая суть и различия социолингвистических предпосылок, касающихся отдельных поколений. В частности, от места рождения информанта зависит степень употребления им польского языка и степень его билингвизма. Фактор же переселения отражается на том, когда и какие языки входили во взаимодействие и на какой период времени.

Явление билингвизма – это общий аспект национальных и этнических исследований, как в Польше, так и во всём мире. По определению Уриэла Вайнрайха, билингвизм есть практика попеременно-

го использования двух языков. Поочерёдное употребление человеком двух языков позволяет охарактеризовать его как двуязычного (Вайнрайх, 1979, с. 22). У. Вайнрайх также утверждает, что билингвизм возникает, как при наличии двух генетически связанных между собой языков, так и при наличии подсистем одного языка (Вайнрайх, 1979, с. 23). Различают следующие типы билингвизма: территориальный (существование различных языков на одной территории); общественный (бытование нескольких языков в отдельном сообществе на единой территории); институциональный (присущий международным институциям) (Dzięgiel, 2003, с. 65). Каждый из перечисленных типов может быть однородным либо иерархизированным, а иерархизированный и институционализированный общественный билингвизм обозначается термином диглоссия. С этим явлением мы сталкиваемся тогда, когда два уровня – высокий и низкий – одного и того же языка используются в различных ситуациях общественной жизни всего населения. Высокий уровень характеризует язык официальный, литературный, религиозный, низкий же – язык разговорный, обыденный, неофициальный. Функциями обоих уровней наделены разные языки (Bednarczuk, 1987, с. 3–4). Изучая проблематику двуязычия, следовало бы более разносторонне учитывать общественный контекст существования билингвальных индивидуумов и групп. Эва Липиньска, характеризуя это явление, пишет: «Об общественном билингвизме говорят, имея в виду две относительно самостоятельные группы, находящиеся в контакте на общей территории их деятельности. Здесь важную роль играют такие факторы, как численность населения, экономические и общественные условия, вероисповедание, культурные и психические особенности, а также языковая политика, ведущая к созданию ситуации, близкой к равновесию» (Lipińska, 2003, с. 100). При индивидуальном двуязычии, как замечает исследовательница, следует дополнительно принимать во внимание такие аспекты, как происхождение, компетентность, функции (употребление) и установку в отношении внутренней и внешней самоидентификации личности. В естественных условиях оба типа билингвизма (коллективный и индивидуальный) зависимы друг от друга, поскольку жизнедеятельность и коммуникативное функционирование двуязычного общества является следствием индивидуального билингвизма его членов. Билингвизм неизбежен для индивида, желающего полноценно участвовать в коммуникатив-

ной деятельности в рамках такого общества (Woźniakowski, 2003, с. 5). Билингвальным можно признать человека, который владеет двумя языками в равной мере и на одном уровне знания систем языка, используемых в официальных и частных обстоятельствах, то есть способность говорить на обоих языках автоматически и свободно на любую тему, в любой ситуации – так, чтобы возникало впечатление, что у говорящего два родных языка (Mindak, 1983, с. 204–209).

Двуязычие бывает естественным, добровольным либо навязанным. Казимеж Фелешко определяет это двуязычие таким образом: «Естественный билингвизм может быть, в свою очередь, следствием смешанных браков, проживания в многоязычной местности или же в непосредственной близости от иноязычной области. *Добровольное* двуязычие – результат индивидуального волевого акта познания языков других групп населения, проживающего в данной стране. В какой-то мере он может быть инспирирован языковой политикой школьного образования, дающего возможность добровольного изучения другого языка страны тем ученикам, которые вне школы лишены таких возможностей. До *навязанного* двуязычия доходит в результате насильственного давления со стороны государства, применённого против воли подавляемых им групп меньшинств с целью искоренения исконного языка этих сообществ, по крайней мере, из внесемейных сфер жизни» (Feleszko, 2002, с. 102).

Проблематика билингвизма, как натурального, так и добровольного и навязанного, находит отражение в материалах, собранных в ходе исследования его на территории Молдовы в Кишинёве. Наши польские респонденты активно пользуются двумя языками –русским и румынским (молдавским). Статус польского языка здесь определённо ниже. В связи с этим, можно говорить не о двуязычии, а о триязычии поляков на этой территории. Описание модели становления и пребывания в качестве многоязычных представителей нескольких возрастных категорий неодинаков и зависит от принадлежности, к возрастной группе, от места рождения и от престижа языка в разные периоды жизни его пользователя.

Большинство моих информантов **старшего поколения** были с самого рождения **двуязычными**, а по мере взросления стали многоязычными. В качестве примера представлю польку, родившуюся в 1929 году в Кишинэу. Беседа велась на русском языке, поскольку, как она сама

заметила, по-польски ей говорить трудно. Дома наша героиня редко разговаривала с матерью по-польски, а чаще, как и с отцом по-русски. Очевидно, первые произнесённые ею слова были и на польском, и на русском языке. Окружение ребёнка было тогда также двуязычное русско-польское. Вот как она сама рассказывает: «Моя мама была полька, она разговаривала и читала на польском языке, а отец был русский. Я училась в четырёхклассной польской школе при кишиневском костеле. Все предметы нам преподавали на польском языке, конечно, кроме румынского языка. Я хорошо знала польский язык. Школьные праздники, театральные спектакли, песни и святые мессы в костеле проводились только на польском языке. На этом языке мы разговаривали между собой в школе. Помню, как мы собирались во дворе костела и, чинно парами взявшись за руки, шли на богослужение. Тихо сидели на первых скамьях. Дома мы всегда говорили на русском языке, т. к. папа не знал польского. Общение в семьях моих подруг тоже было на русском языке. В этот период меня окружала польско-русская языковая среда. Весной 1940 г. я окончила школу и для дальнейшего обучения сдала документы в румынскую гимназию. Потом пришла советская власть.» (женщина, год рождения 1929, записано в 2015 г.).

Этот период респондентка описывает и во воспоминаниях, опубликованных в 2007 году. «Осенью 1936 г. я переступила порог первого класса польской начальной школы, которую успешно (получая первую премию все четыре года) закончила в 1940 г. Годы учёбы в польской школе оставили неизгладимую память на всю жизнь. Нашими учительницами были добрейшие пани Флорентина Винковская и Ядвига Бискуп (жена директора школы) и учительница румынского языка (имя её, к сожалению, не сохранилось в памяти). Она за годы учёбы обучила нас румынскому языку настолько хорошо, что трудностей при учёбе в румынской гимназии не возникло» (Sobolevskaia-Maksimenko, 2007, с. 346).

К польско-русскому двуязычию, которым респондентка пользовалась в детстве, добавился румынский язык, который она учила в польской школе. Из этого высказывания следует, что польский был основным языком обучения в четырёхлетней школе, а румынский был языком дополнительным и обязательным. Воспоминания детства и школьных лет до сих пор респондентка приводит с волнением. «Годы учёбы в польской школе были незабываемыми счастливыми годами

детства, вскоре так внезапно прерванные событиями июньских дней и последующих военных лет» (Sobolevskaya-Maksimenko, 2007, с. 347).

Исторические события в Молдове и в Кишинёве привели также к изменениям в системе школьного обучения. В 1940 году родители респондентки планировали отдать ребёнка в румынскую гимназию. В результате политических изменений «в сентябре вместо первого класса румынской гимназии, в которую родители предполагали отдать меня учиться, я очутилась опять в четвёртом классе, но уже русской школы. Повторить четвёртый класс пришлось из-за неумения читать и писать по-русски» (Sobolevskaya-Maksimenko, 2007, с. 347). Вскоре вернулась румынская администрация. В связи с этим «До 1944 г. я училась в румынском лицее «Regina Elena» (Sobolevskaya-Maksimenko, 2007, с. 348). Мы учились на румынском языке. В польской школе мы хорошо знали румынский язык, и нас приняли в румынский лицей. Это ещё до войны нас приняли» (женщина, год рождения 1929, записано в 2015 г.). После окончания второй мировой войны героиня рассказа начала учёбу в молдавской средней школе. Языком обучения был молдавский язык (т.е. румынский язык в русской графике – *прим.* авт.). Дома говорили на русском языке, с подругами на русском и польском языках. А после войны я окончила молдавскую школу (женщина, год рождения 1929, записано в 2015 г.). Из воспоминаний: «...Поступила в 7-й класс женской молдавской средней школы № 1. С 1945 по 1949 год я училась в средней школе, где преподавали на молдавском языке» (Sobolevskaya-Maksimenko, 2007, с. 349; женщина, год рождения 1929, записано в 2015 г.). По окончании средней школы респондентка начала учёбу в Кишиневском государственном университете. «но уже на русском языке. Трудно было, терминология таких предметов как физика, химия была не знакома, очень трудно было разобраться» (женщина, год рождения 1929, записано в 2015 г.). После окончания респонденткой университета в семье рассказчицы говорили по-русски, а сына она отдала в школу с преподаванием на молдавском языке. И считает, что очень хорошо, что сын двуязычный – русско-молдавский. Внуки тоже двуязычные по речи.

На мой вопрос: «А молдавский язык какой, это – румынский?» – респондентка отвечает: «Практически румынский. Общение молдаван и румын не требует помощи переводчика. Дискуссия на тему «как называть язык», на котором мы, граждане Молдовы, говорим – молдав-

ским или румынским – продолжается уже не одно десятилетие, и из области языкознания перешла в область политики. В период 1918–1940 гг., когда Бессарабия входила в состав Королевской Румынии, а обучение в школах и лицеях велось на румынском языке, письменность была основана на латинском алфавите. В советский период язык не изменился, но изменилась письменность: латинский алфавит был заменен на кириллицу. В 1945–1949 гг. я училась в молдавской средней школе № 1, все учебники печатались с использованием кириллицы. В 90-х годах, когда в молдавских школах и лицеях обучались уже мои внуки, кириллица опять была заменена на латиницу. В Бессарабии проживали люди многих национальностей, никто не спрашивал, кто ты такой. А сейчас идёт выбор между молдаванами и русскими» (женщина, год рождения 1929, записано в 2015 г.).

В ходе беседы респондентка переключала языковые коды свободно и естественно, выбирая, однако, главным для разговора язык – русский. Отношение к польскому языку скорее сентиментальное, как языку своей национальности, она считает себя и по документам является полькой. Она также определяет его как язык пения в костёле. В настоящее время предпочитает церковное песнопение на русском языке. Отношение респондентки к русскому языку положительное, так как с детства этот язык чаще всего употреблялся в её среде. От семейного окружения до студенчества и административной сферы. Отношение к румынскому (молдавскому) языку также положительное, поскольку, считает респондентка, каждый гражданин данного государства обязан знать свой государственный язык. Это утверждение неверно. Советская администрация навязывала исключительно русский язык. Выбор румынского языка образования в немолдавских семьях чаще всего был связан с высоким уровнем образования родителей, которые хотели, чтобы их дети знали не только русский.

Среднее поколение опрошенных респондентов можно признать **триязычным**. Родом они из разных местностей, таких как села Стырча и Стэучень, города Бэлць, Рыбница, Кишинэу. Многоязычие отдельного индивида зависит, кроме того, от времени и места рождения, а также домашнего языка/языков, то есть от первичного языка. Собранный материал позволил мне провести следующий анализ. Большинство респондентов родилось в семье, где с детства разговаривали только по-русски. Некоторые респонденты помнят от своих бабушек

слова на польском языке, напр.: *lustro, patelnia, szybko, modlitwa, kościół* и т. д. «Когда я был маленький, всегда говорили по-русски. Дома с бабушкой и с мамой всегда по-русски. С детьми на улице и с детьми у соседей всегда по-русски. Такое прекрасное детство. Ну, польский я слышал, но в молитве. Польский в Молдове это, можно сказать, язык литургии и молитвы так больше. Бабушка не говорила много по-польски, а молитвы – всегда только на польском языке. Столько людей в Молдове, которые являются поляками, польский для них это язык литургический. То есть молитва, священное богослужение – всё по-польски, а говорят по-русски» (мужчина, год рождения 1975, записано 2015)³.

Следующая респондентка вспоминает, что дома говорили на смешанном языке, а именно на русско-украинско-польском. Такую речь называли *стырчанским языком* «*styczańską mową*». «Бабушка говорила на смешанном украинско-русском языке. А читали на польском, и бабушка, и дедушка, ходили в костёл. Мама моя с тридцать четвёртого года рождения, польский язык знала плохо. Они уже все говорили по-русски, учились на румынском языке до 1940 года, а после опять на русском. И моя мама плохо знала польский язык. Дома уже по-русски разговаривались⁴ мы» (женщина, год рождения 1974, записано 2015). Респонденты вспоминали язык своих бабушек и дедушек, т. е. их первый язык, на котором сами не разговаривали. «Стырча это самое-самое. Бабушка говорила на польском языке, но скорее на смеси украинского, русского, польского языков. Мы говорим «стырчанский язык». В Кишиневе вы услышите разные языки» (женщина, год рождения 1974, записано 2015).

Запомнили лишь, как было тогда в их окружении, но сами они не знали ни польского, ни украинского языков. Большинство моих респондентов общались дома на русском языке, и подтверждают – родители говорили только по-русски. «Дома да, с детства только на русском,

³ Оригинальный текст на польском языке (цитируем автора рассказа дословно): «Kiedy byłem mały zawsze mówili po rosyjsku. Doma z babuszką i s mamą zawsze po rosyjsku. Z dziećmi na ulicy i dziećmi u sąsiadów zawsze po rosyjsku. Takie piękne ‘piękne’ dzieciństwo. Nu polski ja słyszał ‘słyszałem’, no molitwy ‘modlitwy’. Polski to w Mołdawii można skazać ‘powiedzieć’ to język liturgii i molitwy tak więcej. Babcia nie mówiła dużo po polsku, a molitwy zawsze. Tyle ludzi w Mołdawii, którzy są Polakami, język polski dla nich to język liturgiczny. To jest molitwa, msza święta ‘święta’, wszystko po polsku a mówimy po rosyjsku» (интервью 2015 г.).

⁴ Измененное польск. ‘rozmawialiśmy’.

родители уже не знали польского языка, они везде уже на русском говорили, мы тоже и дома, и в садике, и с соседями. Скрывали, что мы поляки, советское время было. Молились родители на польском языке, но как – я не знаю. Я недавно в костёл пришла и хожу на богослужение на русском языке» (женщина, год рождения 1974, записано 2015).

Респонденты ходили в школы с русским языком обучения. В школе учили также и молдавский язык. Его осваивали также на улице, играя с соседскими детьми. На вопрос, что это за язык – молдавский, в ответ я услышала: «Это румынский язык, который пишется русскими буквами. Мы знаем молдавский, ещё можно сказать, что это диалект румынского языка. Практически это румынский язык, но «советы»⁵ для личного пользования ввели кириллицу, и из румынского языка искусственно возник молдавский. Понятно, что нельзя записать (передать), как следует, с латиницы, к тому же создавали этот язык политики, не знающие основ языка, и потому новый молдавский язык оказался искусственно созданным. Так я писала по-молдавски, но это был кошмар. Предпочитала всё-таки писать по-русски. А теперь в моём возрасте, около 40 лет, говорят два слова по-русски, два по-румынски, и это уже «молдавский». Это страшно, что власти способны сотворить, и как общество сейчас говорит» (женщина, год рождения 1974, записано 2015)⁶.

Результатом очередного накопления языкового и культурного опыта исследуемых поляков в Кишиневе является учёба в вузе. Один из респондентов получил высшее образование в Румынии на румынском языке, остальные в Молдове – на русском языке в постоянном сочетании его с румынским. «Во время учёбы в Румынии на мой румынский странно как-то смотрели, и не понимали, откуда такой язык, потом так и говорили, что это диалект. Я румынский выучил, много читал и выу-

⁵ «Советы» – советская власть.

⁶ Оригинальный текст на польском языке: «To jest język rumuński, ale pisany ruskimi bukwami. My znamy mołdawski, można jeszcze powiedzieć, że to jest dialekt języka rumuńskiego. To praktycznie jest język rumuński, ale sowieci na własny użytek wprowadzili cyrylice, i z rumuńskiego zrobili sztucznie mołdawski język. Wiadomo, że nie można zapisać tak jak trzeba z łaciny w dodatku tworzyli ten język politycy, nie mające podstaw językowych i w związku z tym nowy mołdawski język okazał się sztucznym tworem. Tak ja pisała po mołdawsku, ale to był choror. Wołałam jednak po rosyjsku pisać. A teraz w moim wieku nu tam około 40 lat, mówią dwa słowa po rosyjsku, dwa po rumuńsku i to już jest mołdawski. To straszne co władza potrafiła stworzyć i jak teraz społeczeństwo mówi» (интервью 2015 г.).

чил, сейчас пользуюсь румынским литературным языком, говорю также по-молдавски. Когда мне не хватает слова, вставляю там русский, потому что знаю его, наверное, лучше всего» (мужчина, год рождения 1975, записано 2015)⁷.

Другие респондентки окончили русскоязычные вузы, румынский язык знают благодаря месту своего происхождения. Межнациональным языком общения в Кишиневе является русский язык, который я скорее назвала бы языковой разновидностью русского языка. Респондентки понимают, что и бытовой румынский (называемый и молдавским) язык – это, скорее, говор, а не литературный румынский язык. Эти женщины дома разговаривают с детьми и по-русски и по-румынски. Я слышала речь трёхлетнего ребёнка, который чередует русские и румынские слова, но также допускает смешение языков в одном предложении и одной лексеме. Он способен также перевести с одного языка на другой. На просьбу «*vă rog de apă*» ответил: «дать воды». Среднее поколение выучило польский язык по причине польского происхождения. «Моя бабушка была полькой и говорила по-польски, а мама уже нет, потому что не было возможности. Я хотел выучить и выучил. Польский язык нужен мне и для работы, но и очень хотелось его выучить. Не так уж хорошо знаю его, но читаю и говорю» (мужчина, год рождения 1975, записано 2015)⁸.

Отношение к польскому языку у поляков среднего поколения положительное. У этого поколения польский – язык приобретённый (выученный). Это также фактор национальной самоидентификации, «я полька – значит, должна знать польский язык», говорят поляки. Отношение к русскому очень позитивное. Респонденты считают, что это их первый язык, который усваивали дома от родителей, а кроме того, это язык школы и вуза. Это язык их естественного общения. Отношение к молдавскому языку тоже положительное, но с оговоркой, что это

⁷ Оригинальный текст на польском языке: «Na studiach w Rumunii dziwnie trochę patrzyli na mój język rumuński, i nie widzieli skąd taki język, potem tak i mówili, że to dialekt. Nauczył się ja rumuński, dużo czytał ja i się nauczył, teraz używam literackiego języka rumuńskiego, mówię też po moldawsku. Ja brakuje mi słowa to wkładam tam rosyjski, bo chyba ten znam najdobrze» (интервью 2015 г.).

⁸ Оригинальный текст на польском языке: «Moja babcia była Polką i mówiła po polsku, a mam już nie, bo nie było możliwości. Ja chciałem się nauczyć i nauczyłem się. Język polski jest potrzebny mi i do pracy, ale bardzo chciał ja się nauczyć. Nie znam tak dobrze, ale czytam i mówię» (интервью 2015 г.).

язык, навязанный им советской властью. В настоящее время при сохранении за русским языком статуса языка межнационального общения респонденты и к румынскому языку относятся позитивно, так как это литературный язык, притом государственный язык страны.

Молодое поколение поляков в Кишиневе двуязычное. Превалирует мода говорить на румынском языке, что означает также принадлежность к западной культуре, поскольку Румыния это государство, входящее в Евросоюз. Поколение неохотно пользуется русским языком, который оно считает языком власти, коммунизма, «языком зла». Польский язык изучают на различных курсах и относятся к нему положительно. Считают также, что это язык их молитвы. «Я учу польский, потому что люблю ходить в костёл, когда на польском языке идёт богослужение. Люблю молиться на польском языке и петь костельные песни» (женщина, год рождения 1980, записано 2015)⁹.

Молодое поколение смотрит в направлении запада и для изучения иностранных языков чаще всего выбирает польский и английский. Молодёжь редко говорит по-польски, лишь охотно учит язык. Исключения составляют те, которые учатся в Польше.

Среди опрошенных старшего, среднего и молодого поколения поляков на территории Кишинева мы отмечаем **пассивный билингвизм**. Он проявляется в том случае, если данная группа людей не владеет другим языком, но лишь понимает его. Сюзанн Ромейн такую ситуацию определяет как *passive* или *receptive bilingualism* (Romaine, 1989, с. 10). Пассивный билингвизм имеет место во всех возрастных группах опрошенных. Информанты утверждают, что зная русский язык, не имеют проблем с пониманием польского, и наоборот.

Из опросов, проведённых, прежде всего, среди городского населения, следует, что информанты, оказавшиеся в Кишиневе, а ранее знавшие польский язык, весьма быстро заменяли его русским языком. Многоязычие в столице Молдовы формировалась под влиянием многих разнородных факторов. К ним относятся как географическое положение региона, так и пришлый характер различных этнических и национальных групп, которым в СССР официально навязывался русский язык. Бесспорно, интенсивный контакт с этим языком был, и далее

⁹ Оригинальный текст на польском языке: «Uczę się polskiego, bo lubię chodzić na msze do kościoła, jak na polskim języku jest msza. Modlić się lubie na polskim języku i śpiewać pieśni kościelne» (интервью 2015 г.).

остаётся, связан с мнением о русской культуре как о высшей культуре. Долгое время русский язык был наделён высочайшим престижем. Респонденты проявляли гораздо большую ориентированность в достижениях русской культуры, нежели в румынской или местной молдавской. Доминированию русского языка благоприятствовали также смешанные браки, рассеянное расселение.

Агнешка Гарболиньска, которая пишет о языке и национальном самосознании кишинёвской интеллигенции, обращает внимание на то, что «родной язык имеет большое значение при определении национальной самоидентификации Молдовы. Признание румынского языка своим родным часто имплицитно выражает чувство принадлежности к области румынской национальной общности. В случае с гражданами говорящими на русском языке такая зависимость, разумеется, отсутствует. По моему мнению, существование молдавского языка является, прежде всего, эффектом политических игр, однако же, язык этот функционирует в сознании многих граждан Молдовы. Советский эксперимент удался, и действительно возник молдавский народ и молдавский язык. Эти процессы происходили в течение почти пятидесяти лет и их не так легко обратить вспять. Отсюда, по отношению ко многим молдаванам можно говорить об отсутствии точно выраженной национальной самоидентификации» (Garbolińska, 2007, с. 147). Быть может, поиски польских корней молодёжью – результат уточнения своей национальной идентификации вне схемы молдаванин-румын-русский-украинец.

Подытоживая, следует сделать вывод, что поляки в Кишиневе многоязычны. *Добровольное* многоязычие было вызвано несколькими факторами, в первую очередь, было инспирировано языковой политикой, реализованной в школьном обучении, в администрировании. Поляков Кишинева характеризует также *естественное* многоязычие, возникшее вследствие смешанных браков. Мы сталкиваемся и с разновидностью *навязанного* многоязычия, когда власти ввели молдавский язык в школы, государственно-административные учреждения, но ведь и русский язык был навязан, о чём упоминают респонденты. В итоге возник языковой конфликт не только в Кишиневе, но и в Республике Молдове в целом. Языковой конфликт является, таким образом, следствием политических и этнических конфликтов в государстве.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Bednarczuk, L. (1987). Problem substratu w teorii kontaktów językowych. In: A. Pohl, & A. De Vincenz (Eds.), *Deutsch-Polnische sprachkontakte*. Köln–Wien.
- Bogucka-Lebiedź, E. (2003). Historyczny zarys dziejów polskiej mniejszości narodowej w Mołdawii. *Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych*, 2.
- Bogucka-Lebiedź, R. (2001). O mowie ludności polskiej w Bielcach na obszarze Mołdawii. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 37, 25–48.
- Dzięgiel, E. (2003) *Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich*. Warszawa.
- Feleszko, K. (2002). *Bukowina moja miłość: Język polski na Bukowinie Karpackiej do 1945 roku*. Vol. 1. Warszawa.
- Garbolińska, A. (2007). Limba Noastra – język i świadomość narodowa. Wizja inteligencji z Kiszyniowa. *Etnografia Polska*, 51 (1–2).
- Koseski, A. (2000). W kręgu Bukowiny. In: *O Bukowinie. Razem czy oddzielnie?* Warszawa–Piła, 14–22.
- Krasowska, H. (2018). Wielojęzyczność Polaków Mołdawii. *Romanoslavica*, 54 (2), 35–45.
- Krasowska, H. (2022). *Polacy między Donem, Dniestrem a Prutem. Biografie językowe*. Warszawa.
- Kwiatkowska, K. (2015). Język polski w republice Mołdawii – stan obecny, potrzeby, perspektywy. In: I. Zabolotnaia, & L. Czamańska (Eds.), *Polacy w Mołdawii: Historia i współczesność. Zbiór artykułów i dokumentów*. Kiszyniów, 329–345.
- Lipińska, E. (2003). *Język ojczysty, język obcy, język drugi: Wstęp do badań dwujęzyczności*. Kraków.
- Mazur, J. (1995). Nauczanie języka polskiego w Mołdawii: Stan i perspektywy. In: E. Walewander (Ed.), *Polacy w Mołdawii*. Lublin, 201–215.
- Mindak, J. (1983). O bilingwizmie i interferencji w opracowaniach polonistycznych ostatnich lat. *Język Polski*, 62 (3), 204–209.
- Numărul populației stabile al Republicii Moldova la 1 ianuarie 2014, în profil teritorial*. <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=4347&parent=0> (29.03.2016).
- Palinciuk-Dudek, E. (2011). *Nazwiska i imiona Polaków z Kiszyniowa i okolicy w XIX i XX wieku*. Kraków.
- Romaine, S. (1989). *Bilingualism*. Oxford.
- Sobolevskaia-Maksimenko, E. (2008). Iz zhizni pol'skoy sem'i v Bessarabii. *Analecta catholica*, 3.
- Vainraikh, U. (1979). *Yazykovye kontakty* (transl. by Yu. Zhluktenko). Kyiv [Вайнрайх, У. (1979). *Языковые контакты* (пер. Ю. Жлуктенко). Киев].
- Woźniakowski, W. (1982). *Glottodydaktyka w świetle zjawiska bilingwizmu naturalnego*. Wrocław.

Данная публикация софинансирована из госбюджета Республики Польша в рамках программы, осуществляемой Министерством науки и высшего образования «Национальная программа развития гуманитарных наук», № проекта 11Н 20 0363 881.

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu realizowanego przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, nr projektu 11Н 20 0363 881.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/ths.2023.002>

Klaudia Karkowska (corresponding author)

Nicolaus Copernicus University
Toruń, Poland
karkowska.klaudiaa@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-2644-0022>

Monika Boruta-Żywiczyńska

Nicolaus Copernicus University
Toruń, Poland
mboruta@umk.pl
<https://orcid.org/0000-0002-1647-4118>

Gesture and Bilingualism: evidence from Polish-English preschoolers. A pilot study report

Abstract. Both monolingual and bilingual children use gestures as accompaniment for their uttered words in a conversation. However, their gestural repertoires differ. Language dominance can play a crucial role in how children use gestures to support, augment the meaning of or replace a vocabulary item. In the study, we investigated the relationship between language and gesture in bilingual, Polish-English preschoolers. We assumed that children would produce more co-speech gestures in their dominant language, compared to their non-dominant language. Such a hypothesis has not been traced thoroughly in the research on bilinguals. In the report, we look at the link between bilingualism and gesture use in language acquisition. We present the procedure used in the study, and discuss the analysis of video data obtained from four bilinguals between the ages of 4.5 and 6.5. The recordings document gesticulation and speech of the children in Polish and English during a conversation with the researcher, conducted in the form of a game. We present quantitative (gesture count) and qualitative analysis of the material gathered during that game.

Keywords: gestures; bilingualism; language dominance; iconic gestures; index gestures; gestures development.

1. Theoretical background

1.1. The role of gestures in communication

There are two main perspectives on gestures in face-to-face communication. Adam Kendon emphasises that a gesture has to be meaningful and easily interpretable for the receiver of a message (2004, p. 8). A gesture is supposed to facilitate communication and help the receiver decode and understand the message. It is hence actively created for the receiver. David McNeill, on the other hand, sees gestures as an integral part of discourse and stresses the link between gesture and thought (1995, p. 105). He focuses on the sender and places them in charge of a gesture's meaning and form. In his view, a gesture is created by and for the sender: it supports speech and reflects thinking and recalling ideas. Gestures and speech occur together and can be complementary to one another but they can also occur separately – gestures can take place of words (Bangerter & Louwse, 2005, p. 1332) or facilitate word retrieval (Kita & Özyürek, 2003), especially when we use a foreign language (Hadar, Dar & Tietelman, 2002).

In our research, we wanted to show the link between speech and gesture use in bilingual children. Therefore, we focused on the co-speech gesture classification proposed by David McNeill (2005) and synthesised by Adam Kendon (2004). McNeill divides gestures into two categories: imagistic gestures representing “the shape of an object, displaying an action of some kind, or representing some pattern of movement” (Kendon, 2004, p. 100); and non-imagistic gestures which “include gestures that point (deictic gestures) and gestures that seem to be simple rhythmic movements only, serving to mark out segments of the discourse or the rhythmic structure of the speech” (Kendon, 2004, p. 100). Within these two classifications, McNeill introduces four categories: iconic, metaphoric, deictic, and beat gestures (McNeill, 2005). The classifications are presented in detail below.

Imagistic gestures include:

- Iconic gestures are based on the resemblance between the form and/or motion of a referent and the shape and/or motion of a gesture. According to McNeill (2005, p. 39), those gestures simply represent objects or actions done with or to these objects.
- Metaphoric gestures present “images of the abstract” (McNeill, 2005, p. 39), they are closely tied to spoken content and represent ideas; for ex-

ample, being promoted or downgraded at work would be related to an upward or downward hand movement (cf. Müller & Cienki, 2009).

Non-imagistic gestures include:

- Deictic gestures, also described as indexes or pointers (Kendon, 2004), involve the use of the finger, the hand, or other body parts, such as the head, feet (McNeill, 2005, p. 39) or the tongue (e.g. in Sign Languages: Stokoe, 1978). Deictic gestures can be divided into referential ones, when they indicate an object's presence in the physical space, and spatiotemporal ones, when they refer to events, ideas or places that are not directly accessible or they belong to either the past or the future (McNeill, 2005, p. 40).
- Beat gestures manifest as synchronised manual movements, often involving rhythmic motions of the hands or fingers, that align with the rhythm and prosody of speech (McNeill, 2005, p. 40). Beat gestures accentuate and emphasise linguistic elements, thereby augmenting the overall expressive capacity of language.

1.2. Bilingualism and language acquisition

In our research, we define bilinguals following Bialystok: as “people who are able to speak two (or more) languages, to some level of proficiency” (2001, p. 5). There are six factors related to language acquisition, cognitive processes behind it, and everyday language use that influence the type of bilingualism an individual presents. In our work, we focus on these factors: “(a) early/late (Genesee et al., 1978), (b) simultaneous/sequential (Genesee et al., 1978), (c) dominant/balanced (Peal & Lambert, 1962), (d) additive/subtractive (Lambert, 1974), (e) compound/coordinate/subordinate (Weinreich, 1953), (f) folk/elite (Fishman, 1977).

- The first category concerns the age of language acquisition. Bilinguals who acquired both languages during the critical period are described as early bilinguals; whereas those who acquired it after the critical period are known as late bilinguals.
- The second category is concerned with whether languages were acquired simultaneously or successively after the acquisition of L1 during the critical period.
- The third category explores the issue of language dominance. Balanced bilinguals learn both languages simultaneously with a similar proficiency level. Balanced bilingualism is often categorised as an early type (Treffers-Daller, 2019). In contrast, when analysing dominant bilinguals one

can observe significant differences in aspects such as proficiency or time of the acquisition of the dominant language compared to the subordinate language.

- The fourth category is related to the influence L1 has on L2, and *vice versa*, where two possible correlations can be established. In additive bilingualism, the ability to improve one's second language without affecting one's first language proficiency is also of high importance. However, it is also possible that under the influence of a dominant language, a subordinate language becomes replaced by it, or that one of these languages emerges at the expense of the other, resulting in a subtractive bilingual type.
- The fifth category looks at how languages are coded and organised at a cognitive level, and used by bilinguals. How individuals store and retrieve languages based on the connection between a linguistic code and a semantic representation. They can be classified in the following way:
 - compound bilinguals: connect two linguistic codes from two different languages to form one semantic system; yet, separate semantic systems can be developed for each spoken language;
 - coordinate bilinguals: store linguistic codes in two different meaning units which are individual for their languages;
 - subordinate bilinguals: describe mostly late bilinguals, as they structure linguistic codes by creating links between items in subordinate languages and dominant languages.
- The sixth category is elite and folk bilingualism – learned in formal settings and acquired in everyday use, accordingly.

Even though the assessment of language dominance is crucial for understanding bilingualism, language dominance is a broader concept and cannot be assessed based on language proficiency alone (Amengual, 2016). Establishing language dominance is therefore based not only on “unconscious knowledge in the domains of phonetics, prosody, phonology, morphology and syntax, and the largely explicit, conscious knowledge in the lexical domain (form-meaning mappings)” (Hulstijn, 2010, p. 186), but also on such aspects as “who the child lives with, their relationship to the child, the languages spoken and heard by the child each hour of the day” (Bedore et al., 2012; Argyri & Sorace, 2007, p. 83). Looking beyond language proficiency lends perspectives on a bilingual's abilities, and proves that language dominance and language proficiency are not synonymous (Birdsong, 2006 in

Amengual, 2014); hence, input and exposure to a given language should be taken into consideration when assessing linguistic abilities of a child (De Anda et al., 2016). They can be estimated based on the average percentage of use of and exposure to a given language. Only then can the character of language dominance be assessed, as presented in Table 1 (below) (Bedore et al., 2012).

For the purpose of the present pilot study, a child’s language proficiency was evaluated based on their language input and language exposure; language history of the family was also taken into consideration, as language dominance can “shift within bilinguals’ lifetime” (Amengual, 2014). To gain a better understanding of the language history of each child, we created a questionnaire for parents (Appendix A), and conducted a brief interview with them.

Table 1. Assessing language dominance (Bedore et al., 2012)

a functional monolingual English	80% or more English input-output
a functional monolingual other	80% or more other language input-output
a bilingual English dominant	80-60% English input-output
a bilingual other dominant	80-60% other language input-output
a balanced bilingual	40-60% input-output in each of the languages

1.3. Bilingualism and gesture development

The solution to the problem whether gestures are related to linguistic or cognitive factors can be informative to our knowledge of gesture use and processing. It can also help us understand whether the interplay between language and gesture is affected by age in the case of bilingualism. As Gullberg points out, gestures are essential when discussing children’s language development – the same importance can be applied to the issue of early bilinguals (Gullberg, 2008, p. 421; Gullberg, 2012). As far as communication is concerned, one can observe that gesture production appears within the prelinguistic stage of children’s development (Babaei et al., 2018). First attempts at communication are produced by means of vocalisation and pointing (Tomasello et al., 2007). Studies have shown that the rising complexity of speech structure is supported by more demanding gestures, such as iconic gestures (Capirci et al., 2005; Murillo et al., 2015). When it comes to early

bilinguals, researchers mostly focus on the differences between their gestures when compared to the gestures of their monolingual peers (Nicoladis, 2009). Based on assumptions concerned with the issue of code-switching, both Nicoladis (2007) and Krauss (2000) suggest that gesture frequency is connected to lexical retrieval. Therefore, bilinguals produce more gestures in the subordinate language because they use them as a compensatory device. However, this observation has been mainly related to the production of iconic gestures (Gullberg, 2008). In general, researchers suggest that bilinguals use gestures more often than monolinguals, as it helps them make up for differences between the two languages and facilitates cognitive processing of language (Nicoladis, 2009).

Iconic gestures are vastly connected to spoken content and to language proficiency due to their ability to facilitate message comprehension and transfer (Nicoladis et al., 2007). However, studies on the frequency of gestures produced by bilinguals show inconsistent results (cf. Marcos, 1979; Nicoladis, 2007). While some showed that bilingual children tend to use iconic gestures more frequently in the subordinate language (Nicoladis et al., 2007), other observed bilinguals to use more iconic gestures in their more proficient language (Nicoladis, 2002a; Nicoladis et al., 1999; Gullberg, 1999). Importantly, these studies were concerned with assessing participants' language proficiency rather than language dominance. Yet, language proficiency can be viewed as an element of language dominance, and not *vice versa* (Montrul, 2015), as shown in Figure 1.

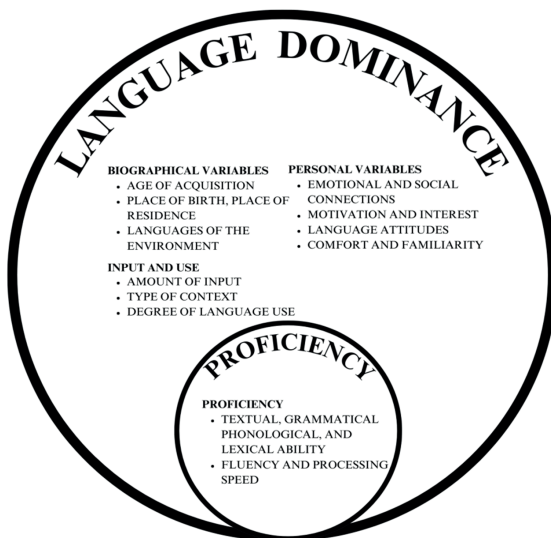

Figure 1. Relationship between dominance and proficiency, adapted from Montrul (2015, p. 17) and augmented for the purpose of the present research

We can distinguish three different approaches to the co-development of language and gesture. In the first approach, gestures can serve as compensation for the inability to speak (Chamberlain et al., 2000). Bilinguals with differing proficiency levels gesture more frequently when using their subordinate language. In the second approach, the development of gesture use has a special link to language use – they are both motor activities that can influence and coordinate one another (Mayberry & Nicoladis, 2000). The third approach states that gestures are “linked to maturation of cognitive skills that are separate from language but that develop within the same time frame” (Mayberry & Nicoladis, 2000, p. 193). This means that bilinguals would produce the same number of gestures no matter what language they used. Gestures can hence be treated as a separate constituent of communication which is not influenced by speech development.

There are distinct views on gesture production and bilingualism. However, we should stress that previous studies did not take into consideration the assessment of language dominance, but classified bilingual participants based on their language proficiency or language development. One has to consider the fact that gestures and speech coexist in communication. In our project, we analyse gestures as co-existing with speech, and the analysis of speech content we present is crucial to understand the context of produced gestures. It allows us to inspect whether observed gestures are used as substitutes for the lack of proficiency in a given language or as support for speech content.

2. Motivation for the study

The intersection of bilingualism and gestures has produced valuable insights into language proficiency dynamics (Marcos, 1979; Nicoladis et al., 2007). Building on this foundation, our study explores deeper into the connection between gestural repertoire and languages spoken by bilinguals. We aim to explore how language dominance and proficiency impact gesture type and frequency during interactions. A correlation between the development of gestures and speech complexity can be observed in studies like Capirci and colleagues (1996; 2005) or Krauss et al. (2000), where iconic gestures seem to stem from cross-modal priming’s role in lexical retrieval. The researchers suggest an increased gesture use in a bilingual child’s weaker language due to potential challenges in the correct use of vocabulary items (Nicoladis, 2007).

A detailed observation, however, shows a gap in research: previous studies do not look into language dominance – a crucial element in working with bilingual children. Our research addresses this gap by looking at language dominance as a key element in understanding gesture production among bilinguals. Through this, we aspire to provide a more nuanced grasp of how bilingualism, language proficiency, and language dominance interweave, shaping the relationship between gestures and speech in early bilingual development.

2.1. Hypothesis

In our project we ask whether language dominance determines co-speech gesture frequency. We hypothesise that children use more co-speech gestures in their first language (here: dominant language), as opposed to their second language (here: non-dominant language). This hypothesis, if substantiated, could shed light on the ways in which bilingual children navigate and negotiate their linguistic and communicative competencies.

3. Materials and methods

3.1. Preparation

Two families were invited to take part in the research. They received an email with a brief description of the design and a request to confirm if they agree to take part in the study. They were also asked to sign a written consent (GDPR). Four preschoolers were recruited to take part in the game designed for the purpose of the study, which is described in detail in the sections that follow. The choice of participants was intentional as all of them were Polish-English bilinguals living in Poland.

3.2. Materials

Each participant had to describe three randomly given objects of daily use. The overall number of objects used in the study was eleven. We used real objects, which were not related to gender (Table 2).

Table 2. Objects used in the game

fork	spoon	sponge	soap bar
cup	bowl	toothbrush	hairbrush
paintbrush	socks	glasses	

The real objects were presented to each child by a puppet. The research was composed of two parts for each participant (see Section 3.4.): in the dominant and in the non-dominant language. There were two puppets assigned randomly to the children: two participants were playing with a giraffe and two participants with a dragon (Figure 2).

Figure 2. Puppets used in the game: dragon Rokko (left) and giraffe Cza (right)

3.3. Participants

All of the participants who took part in the study were female preschoolers between 4 and 7 years of age. The choice of the participants was not incidental as all of them had similar language backgrounds: they were all born in Poland to Polish-English families. The fathers in each family came from English-speaking countries while the mothers were from Poland. We carefully looked at each participant’s development, language history, and the environment they were raised in, to better understand their background and to better account for their verbal and nonverbal communication in the game. Table 3 presents all of the participants: their age, sex, parent’s languages, and the language mainly spoken at home. In section 3.3.1. below, we characterise

each of the participants based on the interview conducted with their parents (Appendix A) and the observations made throughout the interaction.

Table 3. Participants

Participant	Age (months)	Sex	Mother's language	Father's language	Lg spoken at home
Participant 1	76	Female	Polish	English	English
Participant 2	53	Female	Polish	English	English
Participant 3	67	Female	Polish	English	English
Participant 4	67	Female	Polish	English	English

3.3.1. Participants' profiles

The 76-month-old female, Participant 1 was classified as an English-dominant bilingual. She presents a strong affinity for English both during self-play at home and in interaction with family members. Despite attending a Polish kindergarten and interacting with Polish-speaking peers, her preference for English remains steadfast. With parents possessing teaching qualifications in English, her exposure to the language is reinforced.

The 53-month-old female, Participant 2, is a sibling of Participant 1 and the middle child out of three. Classified as an English-dominant bilingual, she was influenced by a Polish babysitter in her early years, resulting in increased exposure to Polish when compared to her sister. Nevertheless, her inclination is towards using English, which she resorts to when expressing herself in Polish becomes challenging. She attends a Polish kindergarten; yet, her mother's bilingualism and father's English-exclusive communication have led her to lean towards English dominance.

The first 67-month-old female, Participant 3, was classified as a balanced bilingual. Her mother communicates predominantly in Polish, while her father, an Englishman, communicates exclusively in English. She has English-speaking grandparents involved in raising her, she also attends a Polish kindergarten. Despite high exposure to English, due to her mother's communication preference, Participant 3 prefers speaking Polish.

The second 67-month-old female, Participant 4, is the twin sister of Participant 3 and shares a similar language context. However, due to the substantial influence of her English-speaking grandparents and her father's background, Participant 4 favours English. She was classified as an English-dominant bi-

lingual, despite her interaction with Polish-speaking peers at a Polish kindergarten, and her mother, who prefers to communicate in Polish.

3.4. Procedure

Each of the participants was visited at home. Before taking part in the study, the participants' parents had to fill out a questionnaire and answer a list of questions (Appendix A). Both the questionnaire and the interview were designed to obtain additional information about the parents' language background, family situation, each child's exposure to languages, whether the children attended school or had any extracurricular activities, as well as the overall development of each child, and their hobbies and interests, based on the parents' observations. The information concerning language development and language exposure was used to assess each child's language dominance, whereas additional information about her interests helped to select the topics for the warm-up part of the study.

The game was composed of two warm-up conversations and two rounds of the game proper: Warm-up: L1orL2 test conversation, Round 1: L1orL2 game; Warm-up: L2orL1 test conversation, Round 2: L2orL1 game. For each participant, the order of the starting language was randomised, with the condition that the game would be conducted in the same language as the test conversation (hence: L1orL2). This was done to make sure the child does not use more gestures in the second conversation, when she knows the requirements of the game and feels comfortable with the researcher. During test conversations, children were asked about their interests, based on information given by parents, but also about family members and daily activities. The duration of the test conversation varied for each participant, as it was supposed to help each child feel more comfortable in the new situation, but was no longer than ten minutes. After the test conversation, a puppet was introduced to the child. This event marked the starting point of each game. The puppet, controlled by the researcher, introduced itself to the participant and asked for help in describing a number of objects. In each round, the puppet presented only three out of eleven objects in a random order. The objects did not re-appear in the rounds. Each child's task was to explain to the puppet how to use each object as the puppet informed the child it did not know how to use them and asked the child for help. After all three objects were described, the puppet "took a nap" which concluded the round.

The second round of the game began with the puppet waking up from the nap. The test conversation in the second language took longer than the first conversation as the researcher had to make sure that the child switched entirely to speaking the second language. This round was conducted in the same way as the first one.

After completing the game, each participant was given a gift. Then, the gathered videos were annotated for co-speech gestures in ELAN software and classified based on the types established by McNeill (see Section 1.1.). However, only two types of gestures from the classification were taken into consideration: indexes and iconic gestures. Such a decision was made based on previous experiments in which researchers looked at word count increase and associated gesture count increase (e.g. Fasolo & D'Odorico, 2012; Scherer et al., 2013) for, most commonly, indexes and iconic gestures (Morford & Goldin-Meadow, 1992; Zlatev, 2013). Moreover, developmental literature shows that indexes are the first gestures to appear, and which are used throughout one's lifetime (Garber & Goldin-Meadow, 2002; Thompson & Massaro, 1986). Iconic gestures for concrete objects and action-imitation, due to their complexity, tend to follow indexical communication (Özçalışkan & Goldin-Meadow, 2011).

4. Results

The results differed for each participant; therefore, to test the three approaches provided by Mayberry and Nicoladis (2000; see section 1.3.), and address our hypothesis, we analysed the gestures produced alongside speech to find (i) if they substitute unknown or problematic words in the non-dominant language; (ii) if they occur more frequently in the dominant language as a way to support complex structures and longer utterances; or (iii) if there is no relation between these two factors. Table 4 and Table 5, provided below, show that fewer gestures were produced when the children spoke Polish, their non-dominant language, compared to English. This observation does not apply to Participant 3, assessed as balanced bilingual, as neither of the languages spoken by her can be considered dominant.

Table 4. Gestures produced when speaking Polish

Participant	Time	Total gestures	Gesture Iconic gestures	Index gestures
Participant 1	07:23	21	10	11
Participant 2	06:30	6	3	3
Participant 3	04:05	5	2	3
Participant 4	04:03	1	–	1

Participant 1, the oldest of the four participants, used the highest number of gestures throughout the interaction in Polish, compared to other participants. She used almost the same number of iconic and indexical gestures. Participant 4, the youngest of the participants, used the lowest number of gestures throughout the interaction in Polish. Compared to gestures produced when speaking English, gesture count for Polish was higher for participants classified as English-dominant bilinguals.

Table 5. Gestures produced when speaking English

Participant	Time	Gestures	Iconic gestures	Index gestures
Participant 1	09:25	42	16	26
Participant 2	07:23	11	7	4
Participant 3	04:38	6	2	4
Participant 4	04:43	6	4	2

Participant 1, the oldest of the four participants, used the highest number of gestures throughout the interaction in English, when compared to other participants. She used double the number of gestures when speaking English when compared to her performance in Polish – her subordinate language. She used more indexical gestures than iconic ones. The lowest number of gestures throughout the interaction in English was used by Participant 4.

The length of each game differed; therefore, to compare the data, we should transform the data counts into frequencies. This was assured by using Gesture Per Minute (GPM) measure calculated as the number of gestures performed per minute of narration. Table 6 presents the number of gestures per minute for each participant for each game.

Table 6. Frequency of gestures – Gesture per Minute measure

Participant	Gestures per minute when speaking Polish	Gestures per minute when speaking English
Participant 1	2.8	4.4
Participant 2	0.9	1.5
Participant 3	1.2	1.3
Participant 4	0.2	1.2

Again, Participant 1, the oldest of the four participants, used the highest number of gestures per minute throughout the interaction in English and Polish, when compared to other participants. She used almost double the number of gestures when speaking English when compared to her performance in Polish, her subordinate language. Participant 4 performed the lowest number of gestures per minute throughout the interaction in English and Polish. Participant 2 presents a notable pattern in her gesture use. When switching from Polish (0.9 gestures per minute) to English (1.5 gestures per minute), Participant 2 exhibits a significant increase in gesture frequency. This change could indicate a greater comfort or a higher degree of confidence in expressing herself in English, necessitating an increased reliance on gestures for effective communication. Participant 3 demonstrates a near-consistent gesture frequency between the languages, marginally rising from 1.2 in Polish to 1.3 in English. There is a minimal variation in her gesture use, which may suggest that she is proficient in both Polish and English, unlike Participant 2. Further, to see if there is any relationship between language dominance, language development, and language proficiency, we looked at the speech content and co-speech gestures occurring during the interaction.

5. Qualitative analysis of gestures used

This section presents a qualitative analysis of co-speech gestures among bilingual children. We examine how their use of gestures varies depending on language dominance. This analysis is supported by transcriptions of bilinguals' interactions, which enables us to gain a deeper understanding of how gestures complement and augment spoken language. Our analysis of bilingual children's communication reveals that language dominance and gesture use intertwine in interaction.

5.1. English-dominant bilinguals: analysis of co-speech gestures

Participant 1 showed a tendency to support complex/longer utterances with gestures. Her gestures did not serve to substitute spoken content but carried the same meaning as the words. When speaking English, the participant produced 4.4 gestures per minute, when speaking Polish – 2.8 gestures per minute. This shows a tendency to produce gestures in the dominant language. Additionally, the gestures occurred more frequently as clusters accompanying a single utterance. Alongside Polish, gestures occurred in more even time intervals and were distributed evenly throughout the game. This suggests that gesture clusters – or complex gesture units – may be related to the complexity of the structure produced verbally by a child: more complex structures in speech were accompanied by more complex gestures.

In the first example, iconic gestures are used to support the meaning by reproducing spoken content with gestures, as seen in Image 3: the participant holds her hands up, closes and opens the fingertips interchangeably as if they were sticky.

00:03:36.500 – Participant 1

It's weird because I still have *sticky hands* from washing.

Image 3. Participant 1 saying and gesturing “Sticky hands”

The following part of the interview shows how Participant 1 is using gestures alongside complex spoken content: long utterances with proper grammatical structures and a selection of vocabulary, as shown in the transcription below. In the example, the participant is using index gestures to assess the placement of facial parts. In Images 4 and 5, the participant

points with both index fingers to, first, the bridge of her nose, and then, to the tip of her nose.

00:03:56.398 – Puppet (Rokko)

Okay, but can I wash my face with it?

00:03:58.921 – Participant 1

No, because it can go *in your eyes* and then it's so, it can hurt you so much. And if you do it *near your nose* so, it might burst and go in your nose, and I don't know what will happen I only got some water in my nose, and that's not a nice thing with water, but if something goes like soap like something goes like that in your nose uh. But you have such a long nose that you can wash only here.

Image 4. Participant 1 saying and gesturing “In your eyes”

Image 5. Participant 1 saying and gesturing “Near your nose”

When describing parts of the face in Polish, the participant tends to substitute words with gestures, rather than use the actual names of the body parts. For example, instead of saying “ear” she uses the word “here” (Polish “tu”) and indicates the body part by using an index gesture as seen in Image 6. For the purpose of the publication, the transcript of the Polish conversation is provided with English translation (in square brackets).

00:01:33.514 – Participant 1

O! I *tu, tu, tu, tu, tu*. Nawet tutaj tak. A to bolało kiedy tutaj tak?

[Eng. Oh! *Here, here, here, here, here*. Even here like this. And did it hurt when it was here like this?]

Image 6. Participant 1 saying and gesturing “Tu” [“Here”] – indicating a body part

It is also interesting to see that the participant uses deictic gestures in this manner extensively when speaking Polish, her non-dominant language. This could serve as evidence for the need to use gestures which serve as complementation or substitution of words when speaking the non-dominant language.

When it comes to Participant 2, a bilingual who is English-dominant, she tends to use gestures in the same manner as her sister, Participant 1. When comparing the frequency of gestures for English and Polish, we observed a difference as the Participant 2’s ratio for English is 1.5 gestures per minute whereas in Polish it is only 0.9. This suggests that there is a relationship between language dominance and gesture frequency in children’s conversations. She substitutes words with gestures in the non-dominant language as presented in Image 7. In this case, she refers to the action of drinking water from the cup with the word “like this” (Polish “tak”) but does not describe it in detailed using speech, but rather demonstrates how to do the very action.

00:00:53.316 – Puppet (Cza)

To jest kubek?

[Eng. Is this a mug?]

00:00:56.033 – Participant 2

Tak

[Eng. Yes]

00:01:06.233 – Puppet (Cza)

Ja umyłbym w tym sobie stóпки.

[Eng. I would wash my small feet in it.]

00:01:07.433 – Participant 2

Nie. Po prostu musisz z nim, bierzesz go i potem *tak*.

[Eng. No. You just need with it, you take it and then *like this*]

Image 7. Participant 2 saying and gesturing “Tak” [“Like this”]

When speaking English, she uses gestures to support the meaning by pointing at it while speaking about a mug as presented in Image 8.

00:02:25.497 – Puppet (Cza)

Where?

00:02:35.697 – Participant 2

Here.

00:02:36.897 – Puppet (Cza)

Oh.

00:02:38.097 – Participant 2

See this white thing in my mouth – that’s my teeth. Really!

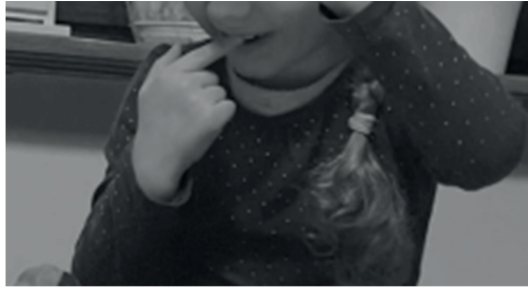

Image 8. Participant 2 saying and gesturing “See this white thing in my mouth”

We do not provide the description of Participant 3 here; she is described separately below, as she is assessed as balanced bilingual (see Section 5.2.).

Although Participant 4 was described as balanced bilingual, her preference for English is very strong, and her performance in the game was analysed as that of the other English-dominant bilinguals. Moreover, the frequency of gestures she performs per minute when she is speaking English differs greatly in comparison to her gestures when she is speaking Polish (English = 1.3; Polish = 0.2). Just as the other English-dominant bilinguals, she tends to use gestures in the dominant language to support the spoken content, in comparison to the non-dominant language in which gestures substitute vocabulary items. The example of gesture used as support is provided in Image 9, from the part of the game in English.

00:03:01.262 – Participant 4

Because it will go in your eyes. I *put up* (Image 9) my stool and then.

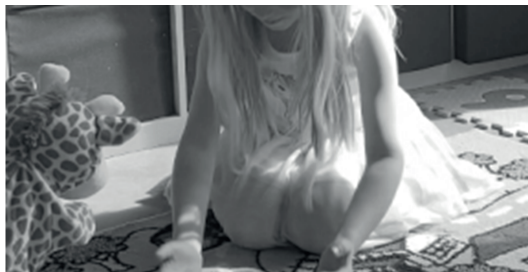

Image 9. Participant 4 saying and gesturing “Put up”

In this part of the conversation, she uses an index gesture instead of giving a more detailed description of the action that should be done with the object. She uses the word “here” (Polish “tutaj”) to describe the location of the object and, in this case, her gesture substitutes the location with additional information that could have been given in speech instead.

00:01:58.649 – Participant 4

Bo **tutaj** (index gesture) się nałoża mydło. [Because **here** you put soap.]

Although Participant 4 cannot be fully described as an English-dominant bilingual, she presents similar tendencies in her gesture use when compared to the rest of the children.

5.2. Balanced bilinguals: analysis of co-speech gestures

The only participant described as balanced bilingual, Participant 3, produced a comparable number of gestures in both languages when chatting with the puppets. We observed a lack of specific relation between gestures and speech as both gestures supporting the meaning of words and those substituting them were produced throughout the conversation in both languages. The frequency and distribution were similar: it was 1.2 gestures per minute when speaking Polish, and 1.3 when speaking English, which was expected due to the balanced bilingual’s proficiency in both languages.

6. Conclusions

Participants who took part in the study have similar language backgrounds and language history. They all come from bilingual families speaking English and Polish; yet, they differ in terms of language dominance. During the critical period for language acquisition, each month is crucial in a child’s development. When analysing recorded materials, we observed a relation between language dominance and gesture frequency. In 3 out of 4 cases, bilingual participants produced more gestures when speaking their dominant language in a way that supported the meaning (co-speech gesture), whereas in the case of their non-dominant language gestures tended to substitute speech. Only one of the participants was classified as balanced bilingual, and it was observed that she neither had a preference for a particular type of ges-

ture when speaking, nor does she perform an increased number of gestures (measured as GPM) in either of the languages she speaks.

The results of the study suggest that there is a relationship between gesture use and language dominance in bilingual individuals. The frequency of gestures produced by each participant was higher when they were speaking their dominant language compared to their non-dominant language. In the case of one participant, the balanced bilingual, there was no significant difference in the number of gestures produced. We also observed differences in the use of gestures: when speaking their dominant language, children used them to support meaning provided already in speech. Conversely, when participants were communicating in the non-dominant language, the gestures they produced served as substitution for words they could not recall immediately. We did not observe any tendency for co-speech gestures or language-slotted gestures in the case of the balanced bilingual (as none of her languages can be dubbed dominant). Her gestures were used both to support meaning-making and as substitution.

Our observations are a starting, but a very important point in the discussion on gesture use by bilingual individuals. Whether there is a significant relationship between the frequency of gestures produced in a conversation and language spoken by bilingual children remains an open question. We have been working on a more extensive study with a greater number of bilingual participants who differ in language proficiency and family background. We want to see whether our observations are confirmed if we look at a more diverse group that would allow us to conduct statistical analysis.

Acknowledgements:

We'd like to express our gratitude to Professor Przemysław Żywiczyński, who was the supervisor of the BA project this publication is based on.

This work was supported by the National Science Centre, Poland, under *Preludium* grant project no. UMO-2022/45/N/HS2/04155, entitled: "Let me show you! – Gestural repertoire of preschoolers in Poland."

REFERENCES

- Amengual, M., & Chamorro, P. (2016). The Effects of Language Dominance in the Perception and Production of the Galician Mid Vowel Contrasts. *Phonetica*, 72 (4), 207–236. <https://doi.org/10.1159/000439406>.

- Argyri, E., & Sorace, A. (2007). Crosslinguistic influence and language dominance in older bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*, 10 (1), 79. <https://doi.org/10.1017/S1366728906002835>.
- Babaei, Z., Zarifian, T., Ashtari, A., Bakhshi, E., & Ebrahimpour, M. (2018). A look at the normal development of Pointing and Reaching Gestures in 12-16-Month-Old Farsi-Speaking Children: A Longitudinal Study. *Iranian Journal of Child Neurology*, 12 (4), 127–139.
- Bangerter, A., & Louwse, M. M. (2005). Focusing Attention with Deictic Gestures and Linguistic Expressions. *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 27 (27). <https://escholarship.org/uc/item/201422tj>.
- Bedore, L. M., Peña, E. D., Summers, C., Boerger, K. M., Reséndiz, M., Greene, K., Bohman, T. M., & Gillam, R. B. (2012). The measure matters: Language dominance profiles across measures in Spanish–English bilingual children. *Bilingualism: Language and Cognition*, 15 (3), 616–629. <https://doi.org/10.1017/s1366728912000090>.
- Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. Cambridge University Press.
- Capirci, O., Contaldo, A., Caselli, M. C., & Volterra, V. (2005). From action to language through gesture: A longitudinal perspective. *Gesture*, 5 (1–2), 155–177. <https://doi.org/10.1075/gest.5.1.12cap>.
- Capirci, O., Iverson, J. M., Pizzuto, E., & Volterra, V. (1996). Gestures and words during the transition to two-word speech. *Journal of Child Language*, 23 (3), 645–673. <https://doi.org/10.1017/S0305000900008989>.
- De Anda, S., Bosch, L., Poulin-Dubois, D., Zesiger, P., & Friend, M. (2016). The Language Exposure Assessment Tool: Quantifying Language Exposure in Infants and children. *Journal of Speech Language and Hearing Research*, 59 (6), 1346–1356. https://doi.org/10.1044/2016_jslhr-l-15-0234.
- ELAN (Version 6.6) [Computer software]. (2023). Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics, The Language Archive. Retrieved from <https://archive.mpi.nl/tla/elan>.
- Fasolo, M., & D’Odorico, L. (2012). Gesture-plus-word combinations, transitional forms, and language development. *Gesture*, 12 (1), 1–15.
- Fishman, J. A. (1977). The social science perspective. In *Bilingual Education: Current Perspectives*. *Social Science*, 1–49. Arlington, VA: Center for Applied Linguistics.
- Garber, P., & Goldin-Meadow, S. (2002). Gesture offers insight into problem-solving in adults and children. *Cognitive Science*, 26 (6), 817–831.
- Genesee, F., Hamers, J. F., Lambert, W. E., Mononen, L. J., Seitz, M. R., & Starck, R. (1978). Language processing in bilinguals. *Brain and Language*, 5 (1), 1–12. [https://doi.org/10.1016/0093-934x\(78\)90002-0](https://doi.org/10.1016/0093-934x(78)90002-0).
- Gullberg, M., & Holmqvist, K. (1999). Keeping an eye on gestures: Visual perception of gestures in face-to-face communication. *Pragmatics & Cognition*, 7 (1), 35–63. <https://doi.org/10.1075/pc.7.1.04gul>
- Gullberg, M. (2012). Bilingualism and Gesture. In T. K. Bhatia & W. C. Ritchie (Eds.), *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism* (1st ed., pp. 417–437). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118332382.ch17>.
- Hadar, U., Dar, R., & Teitelman, A. (2002). Gesture during speech in first and second language: Implications for lexical retrieval. *Gesture*, 1 (2), 151–165. <https://doi.org/10.1075/gest.1.2.04had>.

- Hulstijn, J. H. (2010). Chapter 9. Measuring second language proficiency. In E. Blom & S. Unsworth (Eds.), *Language Learning & Language Teaching* (Vol. 27, pp. 185–200). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/llt.27.11hul>.
- Kendon, A. (2004). *Gesture: Visible action as utterance*. Cambridge University Press.
- Kita, S., & Özyürek, A. (2003). What does cross-linguistic variation in semantic coordination of speech and gesture reveal?: Evidence for an interface representation of spatial thinking and speaking. *Journal of Memory and Language*, 48 (1), 16–32. [https://doi.org/10.1016/S0749-596X\(02\)00505-3](https://doi.org/10.1016/S0749-596X(02)00505-3).
- Krauss, R. M., Chen, Y., & Gottesman, R. F. (2000). Lexical gestures and lexical access: A process model. In D. McNeill (Ed.), *Language and Gesture* (1st ed., 261–283). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620850.017>.
- Lambert, W. E. (1974). Culture and language as factors in learning and education. In F. E. Aboud & R. D. Mead (Eds.), *Cultural factors in learning and education*. Bellingham, WA: Fifth Western Washington Symposium on Learning.
- Marcos, L. R. (1979). Nonverbal Behavior and Thought Processing. *Archives of General Psychiatry*, 36 (9), 940. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1979.01780090026003>.
- McNeill, D. (1995). *Hand and mind: What gestures reveal about thought*. University of Chicago Press.
- McNeill, D. (2005). *Gesture and thought*. University of Chicago Press.
- Montrul, S. (2015). Dominance and proficiency in early and late bilingualism. In C. Silva-Corvalán & J. Treffers-Daller (Eds.), *Language Dominance in Bilinguals* (1st ed., pp. 15–35). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107375345.002>.
- Morford, M., & Goldin-Meadow, S. (1992). Comprehension and production of gesture in combination with speech in one-word speakers. *Journal of child language*, 19 (3), 559–580.
- Murillo, E., Galera, N., & Casla, M. (2015). Gesture and speech combinations beyond two-word stage in an experimental task. *Language, Cognition and Neuroscience*, 30 (10), 1291–1305.
- Müller, C., & Cienki, A. (2009). Chapter 13. Words, gestures, and beyond: Forms of multimodal metaphor in the use of spoken language. In C. J. Forceville & E. Urios-Aparisi (Eds.), *Multimodal Metaphor*, 297–328. Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110215366.5.297>.
- Nicoladis, E., et al. (1999). Gesture and Early Bilingual Development. *Developmental Psychology*, 35 (2), 514–526.
- Nicoladis, E. (2002a). Some Gestures Develop in Conjunction with Spoken Language Development and Others Don't: Evidence from Bilingual Preschoolers. *Journal of Nonverbal Behavior*, 26 (4), 241–266.
- Nicoladis, E., Pika, S., & Marentette, P. (2009). Do French–English Bilingual Children Gesture More Than Monolingual Children? *Journal of Psycholinguistic Research*, 38 (6), 573–585. <https://doi.org/10.1007/s10936-009-9121-7>.
- Nicoladis, E., Pika, S., Yin, H., & Marentette, P. (2007). Gesture use in story recall by Chinese–English bilinguals. *Applied Psycholinguistics*, 28 (4), 721–735. <https://doi.org/10.1017/S0142716407070385>.
- Özçalışkan, Ş., & Goldin-Meadow, S. (2011). Is there an iconic gesture spurt at 26 months. *Integrating gestures: The interdisciplinary nature of gesture*. Amsterdam, NL: John Benjamins.

- Peal, E., & Lambert, W. E. (1962). The relation of bilingualism to intelligence. *Psychological Monographs: General and Applied*, 76 (27, Whole No. 546), 23.
- Scherer, N. J., Boyce, S., & Martin, G. (2013). Pre-linguistic children with cleft palate: Growth of gesture, vocalization, and word use. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 15 (6), 586–592.
- Stokoe, W. C. (1978). Sign Language Versus Spoken Language. *Sign Language Studies*, 18 (1), 69–90.
- Thompson, L. A., & Massaro, D. W. (1986). Evaluation and integration of speech and pointing gestures during referential understanding. *Journal of experimental child psychology*, 42 (1), 144–168.
- Tomasello, M., Carpenter, M., & Liszkowski, U. (2007). A new look at infant pointing. *Child development*, 78 (3), 705–722.
- Treffers-Daller, J. (2019). What defines language dominance in bilinguals? *Annual Review of Linguistics*, 5 (1), 375–393. <https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-011817-045554>.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in contact*. The Hague: Mouton.
- Zlatev, J. (2013). The mimesis hierarchy of semiotic development: Five stages of intersubjectivity in children. *Public Journal of Semiotics*, 4 (2), 47–70.

APPENDIX A

Information about the child collected for the study:

1. Child's name, child's date of birth and age in months:
2. Does the child have siblings? YES / NO (If YES, how many? At what age?):
.....
3. Does the child attend a nursery/preschool? YES / NO. If NO, who takes care of the child?
.....
- 3a. If there is/was an additional person taking care of the child, what languages does he/she speak?
.....
4. Does the child receive counseling or participate in therapeutic workshops (hearing, vision, motor, SI)? YES / NO. If YES, which counseling center/workshop does the child use:
5. Does the child take part in additional activities, e.g. dancing, swimming, horseback riding, music classes, art classes, foreign language? Please underline appropriate and/or list others:
.....
6. In what language does the child communicate at school?
.....
7. What is the native language of the parents?
.....
8. In which language does the parent communicate more often with the child?
.....
9. In which language does the child communicate more often in the home space?
.....
10. What is the child's linguistic level in terms of languages known by the child? (parent's opinion)
.....
11. In which language do people in the child's immediate environment communicate with the child?
 - Grandparents
 - Siblings
 - Cousins and extended family
 - Children attending school with the study participant
 - Other people who take an active part in the child's life

12. Does the child show a particular preference for using one of the languages?

.....

13. Additional comments and information on the child's development:

.....

Halina Gadomska

Faculty of Humanities

University of Opole, Poland

halina.gadomska@uni.opole.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9370-4108>

**Религиозная лексика в современном русском и польском языках
в переводоведческом, лексикографическом
и лингвокультурологическом освещении
(на примере православного зортонама „Пасха“)**

Аннотация. На протяжении первой четверти XXI столетия в польском и русском языкознании наблюдается активизация исследований языков различных христианских конфессий: в Польше – как правило, языка Польской католической церкви, традиционно ассоциирующейся с польским языком; в России – языка Русской православной церкви, говоря о которой, обычно подразумевают церковнославянский и русский языки. В силу происходящих геополитических процессов известные классические параллели, связи типа „польский – католический”, „русский – православный” и направления такого рода исследований претерпевают изменения. Если в Польской православной церкви, служители и прихожане которой до недавнего времени пользовались в основном церковнославянским и польским языками, то сегодня они все чаще в повседневной жизни обращаются к русскому, белорусскому, украинскому и другим славянским языкам. Поэтому на фоне преобладания католицизма и польского языка возникают проблемы корректного толкования и правильного понимания базовых религиозных терминов представителями различных христианских конфессий, говорящими на родственных славянских языках. Как следствие, появляются исследования параллелей, связей типа „польский, русский, украинский – православный”, возникают вопросы, ответы на которые можно найти в лексикографии.

Ключевые слова: православные эортонимы; перевод; лексикография; межъязыковая интерференция; межконфессиональная перцепция.

Religious vocabulary in modern Russian and Polish languages in translation, lexicographic and linguocultural coverage on the example of the Orthodox eortonym "Easter"

Abstract. During the first quarter of the 21st century, Polish and Russian linguistics have been experiencing an intensification of research into the languages of various Christian denominations. In Poland, it is usually the language of the Polish Catholic Church, traditionally associated with the Polish language; in Russia, it is the language of the Russian Orthodox Church, speaking of which, Church Slavonic and Russian are usually meant. Due to the ongoing geopolitical processes, well-known classical parallels or connections such as "Polish – Catholic", "Russian – Orthodox" and directions of this kind of research are undergoing changes. In the Polish Orthodox Church, whose ministers and parishioners until recently used mainly Church Slavonic and Polish, today they increasingly turn to Russian, Belarusian, Ukrainian and other Slavic languages in their daily lives. Therefore, against the background of the predominance of Catholicism and the Polish language, problems arise with the correct interpretation and correct understanding of basic religious names by representatives of various Christian denominations speaking related Slavic languages. As a result, there are studies of parallels and connections such as "Polish, Russian, Ukrainian – Orthodox", and questions arise, the answers to which can be tried to find in lexicography.

Keywords: orthodox eortonyms; translation; lexicography; interlanguage interference; interfaith perception.

Введение

Вызовы и проблемы современной эпохи вынуждают исследователей заниматься поиском новых ответов на вопросы, с которыми человечество сталкивалось уже неоднократно. Одним из таких, несомненно, является проблема коммуникации и языка христиан, проживающих в настоящее время в Польше, которая, особенно на протяжении последних нескольких лет, превращается в страну многонациональную, многоязычную и, оставаясь христианской страной, поликонфессиональную. Эти процессы не могут не оказывать влияния на жизнь православных христиан, проживающих на ее территории, а также их язык и характер общения внутри сообщества и за его пределами. По

данным Национальной переписи населения 2011 года, 156, 3 тыс. граждан страны заявили о принадлежности к Польской православной автокефальной церкви. Согласно Национальной переписи населения 2021 года, их число достигло 503,96 человек (Gronek, 2022). Наряду с государственным польским языком и польской православной терминологией (Znosko, 1983; Przyczyna et al., 2022) „Польская автокефальная православная церковь использует традиционный для славян церковнославянский язык, в повседневной жизни важную роль играют национальные языки верующих, например, белорусский, русский, украинский и лемковский” (Rygorowicz-Kuźma, 2015, с. 408; 2021).

В сложившихся условиях на повседневном-бытовом уровне общения верующих, исповедующих одну религию, но принадлежащих к различным христианским конфессиям и говорящих на родственных славянских языках, важную роль играют также *межъязыковая интерференция* и *межконфессиональная перцепция*, способные оказывать влияние друг на друга и порождать проблемы корректного толкования и правильного понимания базовых религиозных понятий.

Под межъязыковой интерференцией мы вслед В. В. Виноградовым понимаем „взаимодействие двух языковых систем, которое складывается либо при контактах языков, либо при индивидуальном освоении неродного языка. Происходят отклонения от нормы и системы второго языка под влиянием родного” (Виноградов, 1990, с. 197).

„Межконфессиональная перцепция, – согласно мнению Д. Г. Курачева, Л. Г. Курачевой, – предполагает наличие в сознании воспринимающего субъекта интроекта чужой религии, представленного в устойчивом образе той или иной степени сформированности. Эти образы формируются и сохраняются, длительное время используются при общей оценке представителей другой религии и определяют поведенческие стратегии по отношению к ним” (Д. Г. Курачев, Л. Г. Курачева, 2020, с. 205). Христианство с его различными конфессиями и родственными славянскими языками создают благодатные условия для такого рода процессов. Описываемые проблемы в комплексе очень хорошо просматриваются на лексико-семантическом уровне религиозного языка (на примере названий христианских праздников).

1. Названия христианских праздников как составная часть религиозной лексики

Проблемам понимания, классификации и лексикографического описания религиозной лексики посвящены работы, издаваемые в Польше (Grek-Pabisowa & Maryniakowa, 1990; Gadomska, 2018; Rygorowicz-Kuźma, 2014 –2017, 2021; Wideł-Ignaszczak, 2017, 2021); России (Бугаева, 2022; Валенцова, 2016 Гадомская, 2021; Горюшина, 2002; Матей, 2012; Михайлова, 2004; Плисов, 2022; Прохвятилова, 2006; Скляревская, 2012; Терентьева, 2012; Тимофеев, 2001); Сербии (Вуловић, 2014; Конђаревић, 2018; Левушкина [Байћ], 2021; Петровић, 2022); Украине (Піддубна, 2018; Полякова, 2009, 2012; Осінчук, 2011); и других странах.

И. Грек-Пабисова и И. Марынякова считают, что с лексикографической точки зрения религиозная лексика может быть разделена на две основные группы.

В первой находятся слова, часто используемые в повседневной жизни (*Бог – Bóg, божий – boski, священник, монах, пост, церковь; kościół – церковь, ksiądz – священник, zakonnica – монахиня, parafia – приход, msza – богослужение, месса*). А во вторую могут быть включены многочисленные термины: от чисто материальных, предметных, культовых понятий, и, заканчивая философско-теологическими.

(Grek-Pabisowa & Maryniakowa, 1990, с. 107.

Цит. по: Гадомская, 2021, с. 110)

К. А. Тимофеев предлагает разделить религиозную лексику на три группы:

Первую назовем общерелигиозной. Она включает слова, обозначающие понятия, свойственные всем монотеистическим религиям (*Бог, душа, праведность, молитва* и др.). Вторую группу составляют слова, обозначающие понятия, свойственные всем основным христианским конфессиям (*Святая Троица, Святой Дух, Спаситель, апостол, Евангелие, Церковь, исповедь* и др.). Третью группу образуют слова, свойственные отдельным христианским конфессиям (например, наименования священнослужителей: *батюшка, пастор, ксёндз, кюре, аббат,*

кардинал; богослужений: *обедня, утренняя, всенощная, месса, лития, литания*; частей храма: *иконостас, притвор, паперть* и др.).

(Тимофеев, 2001, с. 5)

Авторы цитируемых работ считают, что разрабатываемые классификации религиозной лексики, допускают более подробное деление. Наличие в них названий религиозных праздников можно подтвердить примерами, приведенными ниже (Горюшина, 2002, с. 9–11; Матей, 2012, с. 10; Скляревская, 2012, с. 38 и др.).

Тематический состав церковной лексики описывается в диссертационном исследовании Р. И. Горюшиной. В ее классификации под номером (4) представлены:

Наименования религиозных праздников – по роду богослужения: 1) великие: а) святая *Пасха*; б) двенадцатые: *Рождество Христово, Крещение Господне, Сретение Господне, Преображение Господне, Вход Господень в Иерусалим (Вербное воскресенье)* и др.; *Рождество Пресвятой Богородицы, Успение Пресвятой Богородицы*; в) в честь некоторых святых (*Рождество Иоанна Предтечи, Усекновение главы Иоанна Предтечи, Покров Пресвятой Богородицы*); г) воскресные дни; 2) средние: праздники в честь икон Богородицы, в честь ангелов и особо чтимых святых; 3) малые: дни памяти русских святых и предстателей перед Богом.

(Горюшина, 2002, с. 9–11. Цит. по: Смирнова, 2014, с. 91)

По мнению И. К. Матея, с точки зрения тематической отнесенности, анализируемая лексика весьма разнообразна. В его классификации под номером (11) зафиксированы:

Слова и словосочетания, обозначающие наименования праздников и элементов церковного календаря (суточные богослужения, часы, Троица и др.).

(Матей, 2012, с. 10)

Г. Н. Скляревская распределила религиозную лексику по двенадцати лексико-семантическим группам. Под номером (7) зафиксирована группа, в которую входят наименования евангельских событий

и соответствующих им праздников (Вознесение, Крещение, Рождество Христово) (Скляревкая, 2012, с. 38).

Таким образом, в ряде классификаций религиозной лексики (религионимов) отводится место христианским праздникам. В наших работах мы, вслед за И. В. Бугаевой, называем их эортонимами и опираемся на предложенное ею определение, в соответствии с которым, в ряду терминов „хрононим”, „фестоним”, „геортоним” и „эортоним” последний больше всего подходит для обозначения религиозных праздников. И. В. Бугаева, ссылаясь на работы Н. В. Подольской (1978, с. 162), А. В. Суперанской (2007, с. 200), В. И. Супруна (2000), П. Чесноковой (2012) и других исследователей, предлагает для обозначения временных отрезков использовать термин „хрононим”. По ее мнению, существует несколько разновидностей хрононимов: фестонимы (от лат. *festā* – праздник) – разновидность хрононимов, обозначающих праздники, например, светские праздники: *Новый год, День Победы, День Конституции*; и эортонимы (от греч. *ἑορτή*) – разновидность хрононимов, обозначающих церковные праздники, например: праздник *Сретения Господа нашего Иисуса Христа, Рождества (Рождества Иисуса Христа), Пасхи* (Бугаева, 2007а; 2007 б, с. 84–85).

К сказанному можно добавить, что названия православных праздников – это ономастическая лексика (Бугаева, 2007а, 2007б; Gadomska, 2018; Гадомская, 2021; Гусейнова, 2021; Подольская, 1978; Суперанская, 2016; Супрун, 2000 и др.); терминологическая религиозная лексика тематического характера (Grek-Pabisowa & Maryniakowa, 1989–1990, с. 107); слова, свойственные отдельным христианским конфессиям (Тимофеев, 2001, с. 5); конфессиональная лексика (Wideli-Ignaszczak, 2021, с. 216); эортонимы (Бугаева, 2007а, 2007 б, с. 84).

Отдельное направление исследований в данной области – это сопоставительные исследования христианских эортонимов в славянских языках (болгарском, русском, сербском, словацком, чешском), которые выполнены с учетом их религиозных, терминологических, ономастических, культурологических и других особенностей. В работах чешских лингвистов представлены результаты этимологических исследований эортонимов (Baýerova, 2006; Хилова, 2008). Словацкую русистку А. Петрикову интересуют церковные календари как жанр религиозной сферы общения. В этом контексте она также уделяет внимание эортонимам (Петрикова, 2020). Проблемам народного календа-

ря чехов и словаков посвящены работы М. М. Валенцовой (Валенцова, 2016). Е. Ю. Терентьева занимается исследованием народных названий церковных праздников в русской и болгарской православной традиции (Терентьева, 2012). П. В. Чеснокова исследует чешские геортонимы (Чеснова, 2017). Исследованию религиозной лексики, в составе которой отводится место эортонимам, посвящены труды сербских лингвистов: Р. Левушкиной [Баић] (2021); Н Вуловић (2014); К. Кончаревић, (2018); С. Петровића (2022). В польском языкознании одними из первых в этом направлении „проторили дорогу” И. Грек-Пабисова и И. Марынякова (Grek-Pabisowa & Maryniakowa, 1990), которые проанализировали польскую и русскую религиозную лексику (составной частью которой являются и христианские эортонимы), зафиксированную в двуязычных словарях, издававшихся с середины XIX до конца XX столетия в Германии, Польше и России (A. R., 1841; Potocki, 1877; Bohuszewicz, 1914; Mirowicz Mirowicz et al., 1970; Hessen & Stypuła, 1967; Stypuła & Kowalowa, 1975) и описали как ее часть интересующий нас материал. Более подробная информация об их исследованиях представлена в наших работах, которые были изданы ранее (Gadomska, 2018, с. 183–185; Гадамская, 2021, с. 110–112).

2. Эортоним „Пасха” в толковых словарях русского, польского и украинского языков

Насколько современная лексикография справляется с трудностями, о которых пишет Г. Н. Складаревская, можно проследить на примере словарных формулировок эортонима „Пасха” в словарях польского, русского и украинского языков. В принципе, как объяснить православному русско- или украиноговорящему верующему, оказавшемуся в силу жизненных обстоятельств в Польше, почему русский религиозным „Пасха” (*Светлое Христово Воскресение, Воскресение Господне*) переводится на польский язык как „Wielkanoc”, а на украинский язык – как „Великдень”, или почему в украинском языке название этого праздника ассоциируется с днем, в польском – с ночью, а в русском языке (на бытовом уровне) ассоциации, связанные с днем или ночью, практически не выходят на поверхность, хотя в словарях языка можно найти слово „Великдень” с пометой „устар.” (Lewicki, 2002, с. 200).

Возникает и другой вопрос: а уместно ли говорить на польском языке о православной Пасхе „Wielkanoc”? Или, если поляки употребляют это слово, то, прежде всего, о какой Пасхе идет речь: о католической или православной? Считаем, что в данной ситуации следует обратиться к толкованиям значений этого слова, имеющим отношение прежде всего к Христианству (Православию и Католицизму), в словарях русского, польского и украинского языков.

Пасха, -и; ж. (от др.-евр. pesakh – прохождение)

2. (с прописной буквы). В христианстве: ежегодный весенний праздник, посвящённый чудесному воскресению распятого на кресте Спасителя; Светлое воскресенье Христово.

(Кузнецов, 1998)

Пасха, -и; ж.

2. (П прописное). У христиан: весенний праздник, связанный с верой в чудесное воскресение Иисуса Христа, отмечаемый в первое воскресенье после весеннего равноденствия и полнолуния.

(Ожегов, Шведова, 2006)

Wielkanoc

Święto kościelne obchodzone przez chrześcijan na pamiątkę zmartwychwstania Chrystusa, w niedzielę po pierwszej wiosennej pełni Księżyca.

Перевод на русский язык

Церковный праздник, отмечаемый христианами в память о воскресении Христа, в воскресенье после первого весеннего полнолуния¹.

(Słownik języka polskiego PWN, on-line)

Pascha

2. **Pascha** «w chrześcijaństwie obrządku wschodnim: Wielkanoc».

Перевод на русский язык

2. **Пасха** «в христианстве восточного обряда: Wielkanoc».

(Słownik języka polskiego PWN, on-line)

¹ Здесь и далее переводы на русский язык выполнены автором статьи.

Великдень, кодня, чол., церк. Християнське весняне свято, присвячене воскресінню міфічного засновника християнства – Христа.

Перевод на русский язык

Христианский весенний праздник, посвященный воскресению мифического основателя христианства – Христа.

(Білодід, 1970, т. 1)

Пасха, и, жін., церк. Те саме, що Великдень.

Перевод на русский язык

То же самое, что Пасха.

(Білодід, 1975, т. 2)

Во всех приведенных примерах словарных толкований на 3-х славянских языках (русском, украинском и польском) прежде всего обращается внимание на то, что Пасха – это главный христианский праздник, связанный с воскресением Христа, праздник праздников. Словарные формулировки, приведенные выше, – это уровень литературного языка.

Официальное название этого праздника на русском и польском языках представлено в „Православном календаре 2018”, изданном Православной Метрополией в Варшаве:

Pascha. Zmartwychwstanie Pana Naszego Jezusa Chrystusa.

Светлое Христово Воскресение. Пасха.

(Tofiluk et al., 2017, с. 44)

На бытовом уровне ситуация выглядит несколько иначе. Значения этих терминов, как правило, объясняются чаще всего через родной язык, через исповедуемую религию, принадлежность говорящего к конкретной конфессии, близкий конкретному человеку культурный код с использованием языковых моделей типа:

1. *Wielkanoc* (польск.) – это ‘Пасха у поляков’, то есть это, скорее всего, ‘польская, католическая Пасха’;
2. *Великдень* (укр.) – это ‘Пасха у православных украинцев и греко-католиков’;

3. *Пасха* (русск.) – это прежде всего ‘православная (иногда – греко-католическая) Пасха’. При этом католик в Польше, скорее всего, употребит польское слово „*Wielkanoc*”, говоря о православной Пасхе, а употребляя слово „*Pascha*”, будет иметь в виду „*Пейсах / Песах*” – ‘иудейский праздник в память об исходе из Египта’;
4. *паска, пасха, кулич* – *pascha* – это праздник или пирог из творага или муки.

Данная ситуация и ей подобные, лежащие, казалось бы, на поверхности отражают ряд культурологических, межконфессиональных, переводческих и лексикографических противоречий. Русскоязычный человек, говоря о католической Пасхе в Польше, может сказать: „*Польская Пасха*”. При этом, употребляя данное словосочетание, он будет подразумевать именно „*Католическую Пасху*”.

О проблемах объяснения значения данного термина на русском, украинском и польском языках пишет А. Рыгорович-Кузьмы (Rygorowicz-Kuźma, 2016; 2017). Названная исследовательница также отмечает, что „польский читатель, имея дело с текстами о Православии на русском языке, несомненно, столкнется с проблемой их понимания” (Rygorowicz-Kuźma, 2014; 2015, с. 405).

Считаем также необходимым добавить, что в данном случае возникают трудности, поскольку мы имеем дело с явлениями межъязыковой интерференции и межконфессиональной перцепции.

В дальнейшей части нашей работы сосредоточимся на анализе особенностей перевода и лексикографического описания православного эортонима „*Пасха*” в русско-польских лексиконах, изданных в Польше в 1999–2014 годах, и постараемся проследить удалось ли и насколько удалось их авторам избежать описываемых выше проблем, а также попытаемся дать ответы на вопросы, связанные с официальным и неофициальным названием праздника.

3. Православный эортоним „*Пасха*” в русско-польских лексиконах

В процессе перевода и описания польских и русских православных эортонимов, по мнению И. Грек-Пабисовой и И. Марыняковой, важную роль играют многочисленные факторы. В их числе они отмечают субъективную позицию польско- и русскоязычных исследователей;

официальное (полное) и разговорное (неполное) название праздников (исчерпывающую информацию, по их мнению, содержат словари, вышедшие в свет до 1914 года), а также возможность подбора эквивалентов (полных, неполных либо их отсутствие). Более подробная информация об исследованиях названных авторов представлена в одной из наших публикаций (Гадомская, 2021, с. 111–112). Отметим только, что упоминаемая выше статья И. Грек-Пабисовой и И. Марыняковой, была опубликована в Польше в 1990 году, еще до того как началась эпоха издания специализированных русско-польских словарей и лексиконов (Sztolberg-Bybluk, 1994; Markunas & Uczitiel, 1999; Lewicki, 2002; Fediukina, 2014). Информация о них представлена в работах ряда авторов (Федюкина, 2008; Rygorowycz-Kuźma, 2014, 2015; Wideł-Ignaszczak, 2017 и др.).

Как показывают наши наблюдения, в ходе анализа и перевода православных эортонимов следует учитывать языковые, переводческие, лексикографические, лингвокультурологические факторы, явления межъязыковой интерференции и межконфессиональной перцепции, определяющие эффективность перевода, основной техникой которого в данном случае является подбор эквивалентов.

В дальнейшей части работы сосредоточимся на изучении словарных дефиниций православного эортонима „Пасха” в русско-польских лексиконах.

Поначалу проанализируем его толкование в словаре А. Маркунаса и Т. Учитель. Словарь складывается из русско- и польскоязычной частей. В русскоязычной части словаря зафиксированы две разные многозначные лексические единицы (омонимы), два религионима: в первом случае (со строчной буквы) **пасха** – 1. пасхальный сырник – *sernik wielkanocny*; 2. яства для освящения – *święconka* (Markunas, Uczitiel, 1999, с. 160); во втором случае (с прописной буквы) **Пасха** – 1. главный христианский праздник – *Wielkanoc*; 2. один из главных еврейских праздников – *Pascha* (Markunas, Uczitiel, 1999, с. 160–161).

Поскольку нас интересуют в данном случае эортонимы, то сосредоточимся только на названиях праздников.

Пасха – 1. главный христианский праздник в память чудесного воскресения Иисуса Христа, который называют „праздником праздников и торжеством из торжеств”. Его истоки исходят из иудейского праздника Пасхи. По постановлению Никейского собора в 325 г. праздну-

ется обязательно отдельно от иудейской Пасхи и непременно в воскресный день, следующий за первым после весеннего равноденствия полнолунием, между 22 марта и 25 апреля. Таким образом, Пасха является подвижным праздником, выпадающим каждый год на разные числа. Православная Пасха отмечается по юлианскому календарю, католическая – по григорианскому.

2. Один из главных еврейских праздников, установленный в воспоминание исхода евреев из Египта и связанный с ожиданием прихода „небесного освободителя” – Мессии. Он ведет начало от древнейшего празднества скотоводства, а затем земледельческих племен. Непременным ритуалом было приготовление пресных лепешек – мацы, откуда произошел обычай выпекать на христианскую Пасху куличи. **1. Wielkanoc, 2. Pascha.**

(Markunas, Uczitiel, 1999, с. 160–161)

В русскоязычной части идет речь о статусе праздника:

‘главный христианский праздник, праздник праздников и торжество из торжеств’, о причинах его появления: ‘в память чудесного воскресения Иисуса Христа, его истоки исходят из иудейского праздника Пасхи’.

Здесь также содержится информация о том, когда следует отмечать праздник:

‘празднуется обязательно отдельно от иудейской Пасхи и непременно в воскресный день, следующий за первым после весеннего равноденствия полнолунием, между 22 марта и 25 апреля’.

Сообщается о праздновании *‘православной, и католической Пасхи’* по различным календарям:

‘Православная Пасха отмечается по юлианскому календарю, а католическая – по григорианскому’.

Слово „Пасха”, по мнению автора, переводится на польский язык, как „Wielkanoc, Pascha”.

Авторы не забывают и о народных традициях, связанных с празднованием события, и объясняют их происхождение:

‘Он ведет начало от древнейшего празднества скотоводства, а затем земледельческих племен. Непременным ритуалом было приготовление пресных лепешек – мацы, откуда произошел обычай выпекать на христианскую Пасху куличи.’

В польскоязычной части словаря зафиксированы не две, а три разные лексические единицы (омонимы); три религионима: в первом случае (с прописной буквы) **Pascha** – еврейский и христианский праздник **Пасха, Светлое Христово Воскресение**; во втором случае (со строчной буквы) **pascha** – 1. пасхальный сырник – **пасха**; 2. яства для освящения – **пасоха** (Markunas, Uczitel, 1999, с. 328); в третьем случае (с прописной буквы) **Wielkanoc** – самый главный и самый важный праздник у христиан **Светлое Христово Воскресение, Пасха, Воскресение Господне** (Markunas, Uczitel, 1999, с. 358–359).

Wielkanoc – najwcześniejsze i najważniejsze święto w roku chrześcijańskim w pierwszą niedzielę po pierwszej wiosennej pełni księżyca, obchodzone na pamiątkę Zmartwychwstania Chrystusa z grobu; po nocnym czuwaniu z soboty na niedzielę w kościele lub cerkwi podczas rezurekcji następuje ogłoszenie święta Zmartwychwstania. ■ **Светлое Христово Воскресение, Пасха, Воскресение Господне.**

Перевод на русский язык

Wielkanoc – самый ранний и самый важный праздник в христианском году в первое воскресенье после первого весеннего полнолуния, отмечаемый в память Воскресения Христа из гроба. После ночного бдения с субботы на воскресенье в католическом или православном храме во время воскресения возвещается праздник Воскресения ■ **Светлое Христово Воскресение, Пасха, Воскресение Господне.**

(Markunas, Uczitel, 1999, с. 358–359)

Pascha – święto obchodzone przez żydów na pamiątkę wyjścia z Egiptu w pierwszą pełnię wiosenną oraz przez chrześcijan jako Wielkanoc, pamiątka Zmartwychwstania Chrystusa ■ **Пасха, Светлое Христово Воскресение.**

Перевод на русский язык

Pascha – праздник, отмечаемый евреями в память Исхода из Египта в первое весеннее полнолуние, а христианами как Пасха, воспоминание Воскресения Христова ■ **Пасха, Светлое Христово Воскресение.**

(Markunas, Uczitiel, 1999, с. 328)

В словарных толкованиях польскоязычной части словаря, в принципе, зафиксирована та же информация, что и в русскоязычной.

В целом перевод эортонима в русско- и польскоязычной частях анализируемого словаря выглядит следующим образом.

	Русскоязычная часть словаря (Markunas, Uczitiel)	Польскоязычная часть словаря (Markunas, Uczitiel)
	Пасха / Пасха/ пасха	Wielkanoc/ Pascha / pascha
1.	Пасха – Pascha (<i>евр.</i>)	Pascha – Пасха (<i>евр.</i>)
2.		Pascha – Светлое Христово Воскресение (<i>христ.</i>)
3.	Пасха – Wielkanoc (<i>христ.</i>), у православных и католиков	Wielkanoc – Светлое Христово Воскресение, Пасха, Воскресение Господне (<i>христ.</i>) у православных и католиков
4.	пасха – sernik wielkanocny (<i>христ.</i>)	pascha – пасха (<i>христ.</i>)
5.	пасха – święconka (<i>христ.</i>)	pascha – пасоха (<i>христ.</i>)

Авторы словаря не обращают внимания пользователей на официальные и неофициальные названия праздников (отсутствуют соответствующие пометы).

М. Видел-Игнашчак считает, что особого внимания в данной ситуации заслуживает словарь Р. Левицкого (Wideli-Ignaszczak, 2017, с. 74).

Как подчеркивает сам Р. Левицкий:

Русско-польский толково-переводной словарь «Христианство» адресован лицам, уже в какой-то мере владеющим русским языком и интересующимся православием и религиозной культурой россиян, особенно переводчикам и лицам, изучающим русский язык: учащимся лицеев, студентам-русистам и славистам, а также выпускникам вузов, обучающимся на этих направлениях, желающим актуализировать и расширить свои умения [...]. В статьях содержатся не только исход-

ные слова, но и их производные, а также словосочетания, в состав которых они входят. Заглавная статья дополняется примерами элементарных связей, а также цитатами из русских текстов и их переводом на польский язык.

(Lewicki, 2002, с. 9–11)

Следует отметить, что в данном словаре у эортонимов есть различные пометы: „*офици.*” – официальное; ■ – польское соответствие, переводческий эквивалент; ► устойчивое словосочетание (коллокация); Δ – свободное словосочетание (пример употребления) и др. (Lewicki, 2002, с. 34).

В данном словаре также, как и в предыдущем представлены две разные лексические единицы (омонимы); три религионима: в первом случае *Воскресение, Воскресение Господне, Воскресение Христово* – ■ *Zmartwychwstanie*; ► *Воскресение Господне, офици. Светлое Христово Воскресение (= Пасха), Wielkanoc, ofic. Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego* (Lewicki, 2002, с. 89); во втором случае (со строчной буквы) *пасха* – сладкое творожное кушанье ■ *pascha* (Lewicki, 2002, с. 200); (с прописной буквы) *Пасха* – важнейший христианский праздник – ■ *Wielkanoc*; *ofic. Niedziela Zmartwychwstania polskiego* (Lewicki, 2002, с. 200).

Воскресение, Воскресение Господне, Воскресение Христово

Чудесное возвращение к жизни распятого и умершего на кресте Иисуса Христа, чтимое христианством как акт победы над смертью, прообраз приближающегося всеобщего воскресения умерших и величайшее событие в спасении человечества, составляющее сущность христианской веры; по словам св. апостола Павла, „если Христос не воскрес, то и проповедь наша тщетна, тщетна и вера наша” (1Кор 15, 14) ■ *Zmartwychwstanie*

► *Воскресение Господне, офици. Светлое Христово Воскресение (= Пасха), офици.* Светлое Христово Воскресение, *устар.* Велик День (Пасха), важнейший христианский праздник, посвященный воскресению из мертвых Иисуса Христа; празднуется в первое воскресенье, следующее за первым полнолунием после весеннего равноденствия ■ *Wielkanoc, ofic. Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego*
 Δ Матери было очень грустно, что она не услышит заутрени Светлого Христова Воскресения (С. Аскаков, Детские годы Багрова-внука)

Matce było nader smutno, że nie będzie na jutrzni (Jastrzębiec-Kozłowski, *opuszczenie*) [...].

(Lewicki, 2002, с. 89)

Пасха, *офиц.* **Светлое Христово Воскресение** (= **Воскресение Господне**, устар. **Велик День**) важнейший христианский праздник, посвященный воскресению из мертвых Иисуса Христа; празднуется в первое воскресенье, следующее за первым полнолунием после весеннего равноденствия

▪ **Wielkanoc**, *офиц.* **Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego** (*др.-евр.* *pe-sach* 'прохождение').

(Lewicki, 2002, с. 200)

В целом перевод эортонима в русско- и польскоязычных частях анализируемого словаря выглядит следующим образом.

	Русскоязычная часть словарной статьи (R. Lewicki)	Польскоязычная часть словарной статьи (R. Lewicki)
1.	Воскресение, Воскресение Господне, Воскресение Христово	▪ Zmartwychwstanie
2.	► Воскресение Господне , <i>офиц.</i> Светлое Христово Воскресение (= Пасха), <i>офиц.</i> Светлое Христово Воскресение, <i>устар.</i> Велик День (Пасха),	▪ Wielkanoc , <i>офиц.</i> Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego
3.	Пасха , <i>офиц.</i> Светлое Христово Воскресение (= Воскресение Господне , устар. Велик День)	▪ Wielkanoc , <i>офиц.</i> Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego
4.	пасха в значении 'сырник'	pascha в значении 'сырник'

В представленных выше двух словарных статьях их автор Р. Левицкий приводит официальное, современное и устаревшее, название праздника на двух языках: русском '**Пасха**, *офиц.* **Светлое Христово Воскресение** (= **Пасха**; устар. **Велик День**)' и польском '**Wielkanoc**, *офиц.* **Niedziela Zmartwychwstania Pańskiego**'. В данном лексиконе в единственном из всех есть устаревшая форма „Велик День” в значении „Пасха”.

Эти варианты практически идентичны. Сам автор лексикона в предисловии отмечает, что лучшим решением поставленных задач является подбор готовых переводных эквивалентов, но в случае их отсутствия, в случае непереводаемости религиозимов, приходится искать другие решения, каковыми являются „неполные эквиваленты или семантически смещенные, гиперонимические (семантически расширенные) или гипонимические (семантически зауженные) эквиваленты [...]». В том случае, когда это невозможно, используются функциональные соответствия – выражения, означающие аналогичные функционально явления, относящиеся к католицизму” (Lewicki, 2002, с. 14).

В описываемом лексиконе содержится также информация о статусе праздника: *‘важнейший христианский праздник’*. Сообщается о евангельском событии, послужившем причиной возникновения праздника: *‘посвященный воскресению из мертвых Иисуса Христа; празднуется в первое воскресенье’*. Объясняется идея праздника: *‘читимое христианством как акт победы над смертью’*. Поскольку этот праздник подвижный, не имеет постоянной даты, то объясняются условия ее выбора *‘празднуется в первое воскресенье [...]’*.

Что очень важно, у эортонимов „Пасха” и „*Wielkanoc*” в значении *‘христианский праздник, православный праздник, католический праздник’* нет пометы *офици.* В дополнение к сказанному хотелось бы отметить, что в „*Православном календаре*” официальное название „*Wielkanoc*” в значении *‘пасха у православных’* отсутствует, но есть его официальный вариант на польском языке со словом „*Pascha*”: „*Pascha. Zmartwychwstanie Pana Naszego Jezusa Chrystusa*” (Tofiluk et al., 2017, с. 44).

Еще один лексикон подобного типа был издан в Польше российской исследовательницей Е. Федюкиной (Fediukina, 2014).

Его составительница, используя достоинства ранее изданных словарей, сумела реализовать собственную концепцию. В этом как нельзя лучше убеждают нас его двуязычные словарные формулировки, одной из которых является дефиниция анализируемого эортонима.

Воскресение (Господне, Иисуса Христа), **Светлое Христово Воскресение, Пасха** – самое выдающееся событие в истории ↓спасения, обозначающее окончательную победу Христа над ↓смертью; главный ↓праздник ↓Православия в Память ↓воскресения к жизни из ↓мертвых ↓распятого на ↓кресте Иисуса Христа [...].

Zmartwychwstanie Pańskie (Jezusa Chrystusa), **Święto Zmartwychwstania Chrystusa, Wielkanoc** – największe wydarzenie w historii zbawienia oznaczające zwycięstwo Chrystusa nad śmiercią; główne święto Prawosławia na pamiątkę powstania z grobu ukrzyżowanego Jezusa Chrystusa [...].

(Fediukina, 2014, c. 67)

Пасха др.-евр. переход:

3. Светлое Христово
Воскресение

*~ ↓страданий Господа

*~ ↓Воскресения

Pascha, Wielkanoc hebr. przejście:

3. Święto zmartwychwstania
Chrystusa (Pańskiego)

* czas Męki Pana

* Pascha Zmartwychwstania

(Fediukina, 2014, c. 177)

В данном случае толкование эортонима содержит информацию о новозаветном событии, с которым связан праздник: *‘в Память ↓воскресения к жизни из ↓мертвых ↓распятого на ↓кресте Иисуса Христа; на pamiątkę powstania z grobu ukrzyżowanego Jezusa Chrystusa’*, а также пометы: др.-евр., hebr. Еще одним элементом словарной статьи является богословская оценка события, связанного с праздником: *‘самое выдающееся событие в истории ↓спасения; największe wydarzenie w historii zbawienia’*. Не менее важны описания его статуса: *„главный ↓праздник ↓Православия; główne święto Prawosławia”*. Особое место отводится символизму, главной идее праздника, которая подразумевает: *‘окончательную победу Христа над ↓смертью; oznaczające zwycięstwo Chrystusa nad śmiercią’*.

В ряду перечисляемых достоинств словаря нельзя не отметить лаконичность и симметричность его словарных дефиниций. Но следует также отметить, что помет, указывающих на официальность названия

праздника нет, что дает его пользователям некоторую свободу, приближая его тем самым к „православному варианту польского языка” (Федюкина, 2008).

На этом можно было бы закончить наш анализ, но он не был бы полным без недавно вышедшего в свет „Словаря польской православной терминологии” (Przyczyna et al., 2022), в котором нет переводов на русский язык, но есть эквиваленты на церковнославянском, греческом и английском языкам и есть пометы: *ofic.*, *neofic.*, *liturg*, *ang.*, *gr.* и другие.

pascha

gr. πάσχα (τὸ), *cs.* páscha, fáска, *ang.* Pascha;

1. *liturg.* → zmartwychwstanie Pańskie zn. 2

Połączenia: Pascha Chrystusowa, świętować Paschę;

[...]

2. *ang.* Passover, Pesach;

bibl. ‘wyzwolenie Izraelitów z niewoli egipskiej i ich przejście przez Morze Czerwone’;

Połączenia: starotestamentowa pascha.

3. *ang.* Passover, Pesach;

bibl. ‘starotestamentowe → święto upamiętniające wyzwolenie Izraelitów z niewoli egipskiej i ich przejście przez Morze Czerwone’;

Połączenia: Pascha żydowska.

Uwagi: termin pascha w zn. 3 zapisujemy wielką literą.

4. *rząd.* ‘ciasto serowe lub drożdżowe przygotowywane na → święto → Zmartwychwstania Pańskiego’;

Uwagi: odmiana w l.poj.: *pascha*, *paschy*, *passze*, *paschę*, *paschą*, *passze*; w l.mn.: *paschy*, *pasch*, *paschom*, *paschy*, *paschami*, *paschach*.

Перевод на русский язык

пасха

гр. πάσχα (τὸ), *цсл.* páscha, fáска, *англ.* Pascha;

1. *литург.* → знак воскресения Господа. Во 2 зн.

Словосочет.: Пасха Христова, празднуйте Пасху; [...]

2. *англ.* Passover, Pesach;

библ. освобождение израильтян из египетского рабства и их переход через Красное море;

Словосочет.: еврейская Пасха.

3. *angl.* Passover, Pesach;
 bibl. ветхозаветное → праздник, посвященный освобождению израильтян из египетской неволи и их переходу через Красное море;
Словосочет.: Еврейская Пасха.
Примечания: термин пасха в значении 3 пишется с большой буквы.
4. *редк.* сырный или дрожжевой пирог, приготовленный к → празднику → Воскресения Господня;
Примечания: скл. в ед. ч.: *pascha, paschu, passze, paschę, paschą, passze*;
 во мн. ч.: *paschy, pasch, paschom, paschy, paschami, paschach*.
 (Przyczyna et al., 2022, с. 340–341)

Wielkanoc

cs. *великѡ́ дѣнь, великі́й дѣнь*, *ang.* Easter → zmartwychwstanie Pańskie *zn.* 2.

Перевод на русский язык

Пасха

cs. *великѡ́ дѣнь, великі́й дѣнь*, *ang.* Easter → воскресение Господне в *zn.* 2].
 (Przyczyna et al., 2022, с. 472)

Zmartwychwstanie Pańskie

gr. Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου (ἡ), *cs.* *воскресѣніе́ господне*, *ang.* Resurrection of the Lord;

1. *bibl.* ‘powrót → Jezusa → Chrystusa do życia po Jego → śmierci na → Krzyżu, poświadczony w → ewangeliach (Mt 28,1–15, Mr 16,1–20, Łk 24,1–49, J 20,1–31)’;
2. *liturg.* najważniejsze → święto → roku liturgicznego, upamiętniające powrót → Jezusa → Chrystusa do życia po Jego → śmierci na → Krzyżu, według postanowień I → soboru powszechnego obchodzone zawsze w → niedzielę;
Synonimy: *ofic.* Święta i Wielka Niedziela Paschy, Pascha, *rzad.* Święto Święt, *pot.* Wielkanoc.
Uwagi: wszystkie człony terminu zmartwychwstanie Pańskie w *zn.* 2 zapisujemy wielką literą.

Synonimy: *rzad.* zmartwychwstanie Chrystusa.

Uwagi: termin zmartwychwstanie występuje zwykle w l.poj.

Перевод на русский язык**Воскресение Господне**

гр. Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου (ἡ), *цсл.* **воскресѣніе́ господне**, *англ.* Resurrection of the Lord;

1. *библ.* 'возвращение → Иисуса → Христа к жизни после Его → смерти на → кресте, засвидетельствованное в → евангелиях (Мф 28:1–15, Мк 16:1–20, Лк 24:1–49, Д 20: 1–31)';
2. *литург.* главнейший → праздник → литургического года, символизирующий возвращение → Иисуса → Христа к жизни после Его → смерти на → Кресте, согласно постановлению Первого → Вселенского Собора, всегда празднуемый в → воскресенье;
Синонимы: *офиц.* Święta i Wielka Niedziela Paschy, Pascha, *редко.* Święto Święt, *разг.* Wielkanoc.

Примечания: все части термина *zmartwychwstanie Pańskie* во 2 зн. пишется с большой буквы.

Синонимы: *редко* *zmartwychwstanie Chrystusa*.

Примечания: термин *zmartwychwstanie* обычно употребляется в ед. ч.

(Przyczyna et al., 2022, с. 489–490)

Польскоязычная часть словарной статьи (Przyczyna et al.)	
1.	Pascha – 'Pascha Chrystusowa, zmartwychwstanie Pańskie'
2.	Pesach – 'starotestamentowa pascha'; – 'Pascha żydowska'
3.	Wielkanoc – 'zmartwychwstanie Pańskie'
4.	Zmartwychwstanie Pańskie – 'powrót Jezusa Chrystusa do życia – <i>офиц.</i> Święta i Wielka Niedziela Paschy, Pascha, – <i>разг.</i> Święto Święt, – <i>пот.</i> Wielkanoc'
5.	pascha в значении 'сырник' – 'ciasto serowe lub drożdżowe'

В словаре есть термины и „*Pascha*” и „*Wielkanoc*”, что, по нашему мнению, позволяет употреблять эти два слова как синонимы. Только в одном месте эортоним „*Wielkanoc*” отмечен пометой „*пот. – разг.*”. Если учитывать, что это словарь православной терминологии, то это значит, что, его авторы позволяют говорить о православной Пасхе на польском языке употребляя оба термина: и „*Pascha*” и „*Wielkanoc*”, хотя об их отличиях было сказано в начале нашей работы.

В данном контексте заслуживает также внимания представленная в виде словаря практическая часть монографии М. Видел-Игнашчак (Wideł-Ignaszczak, 2017, с. 193–252), в которой ее автор поместила без помет и нумерации значений данного эортонима его эквиваленты: „*Pascha – Пасха*”; „*Wielkanoc – Пасха*”; „*Zmartwychwstanie – Воскресение*”; „*Zmartwychwstanie Pańskie – Светлое Христово Воскресение*” (Wideł-Ignaszczak, 2017, с. 218–222). Позволим себе предположить, что это первые шаги названной исследовательницы в направлении к созданию словаря польско-русской и русско-польской католической терминологии.

Если же говорить о правомерности употребления в русском и польском языках тех или иных христианских терминов, связанных с употреблением эортонимов, служащих для обозначения праздника „*Пасха*”, других эортонимов и христианской лексики в целом, то необходимо отметить, что проанализированные словари содержат очень много ценной языковой, переводческой, лексикографической, культурологической, богословской информации по интересующему нас вопросу. Решая проблему равноценности терминов „*Pascha*” и „*Wielkanoc*”, нужно принимать во внимание официальный и неофициальный уровни их функционирования, стиль высказывания, конкретную ситуацию. И, безусловно, нужно брать во внимание характер и авторитетность источников. За официальные источники из числа проанализированных в данной работе, по нашему мнению, можно принять „*Православный календарь*” (Tofiluk et al., 2018, с. 44) и „*Словарь православной польской терминологии*” (Przyczyna et al., 2022, с. 489–490), которые позволяет употреблять как полные лексикографические эквиваленты пары „*Пасха – Pascha*”; „*Пасха – Zmartwychwstanie Pańskie*”. Это в том случае, если речь идет об уровне нормы, литературного языка, уровень официально-делового общения. Следует также помнить о том, что это ситуация достаточно динамичная и свои правила может диктовать „православный вариант польского языка”, который может руководствоваться своими правилами и тем самым давать определенную свободу. В ситуациях менее официального, повседневного общения приемлем перевод православного эортонима „*Пасха*” как „*Wielkanoc*”.

Выводы

Несмотря на наличие теоретических работ по проблемам лексикографии и наличие общих и специализированных одно- и двуязычных словарей христианской лексики, поиски ответов на вопросы, связанные с переводом, анализом, и лексикографическим и лингвокультурологическим описанием польских и русских христианских эрзотонимов, не теряют своей актуальности.

В процессе перевода проанализированных лексических единиц не возникает трудностей в ситуациях наличия полных соответствий. В противном же случае появляется необходимость в поиске частичных эквивалентов с учетом лингвистических, переводоведческих, лексикографических, конфессиональных и лингвокультурологических особенностей. Если таковых нет, могут быть использованы функциональные соответствия, каковыми являются названия католических праздников.

На качество перевода описываемых единиц могут также оказывать влияние языковая и конфессиональная принадлежность авторов словарей; несовпадение календарей православной и католической церквей, межъязыковая интерференция и межконфессиональная перцепция, различные трактовки событий, которым посвящены праздники; официальные, признанные и освященные церковью, а также народные традиции празднования.

Богатейший и малоисследованный, несмотря на, казалось бы, обширнейшую литературу, пласт эрзотологической христианской лексики, а также связанные с нею история и неповторимый колорит христианских праздников, открывают перед языковедами, богословами, историками, культурологами необозримые перспективы проведения языковедческих, переводоведческих, лексикографических, лингвокультурологических и междисциплинарных исследований и мотивируют их авторов к поиску новых ответов на старые вопросы и созданию словарей нового поколения.

ЛІТЕРАТУРА

- A. R. (opr.) (1841). *Słownik rosyjsko-polski*. T. 1–2. Warszawa. (Словарь российско-польский, составленный А. Р. Т. 1–2. Варшава, т. л. на 2 языка).
- Bayerová, N. (2006). Zevrubná charakteristika cirkevného kalendária, a to čiastečné i se zreteľom ke komunikácii. *Acta onomástica*, XL VII, 77–82.
- Bohuszewicz, J. (1914). *Nowy dokładny słownik rosyjsko-polski*. Warszawa–Łódź (Богушевич, Я. (1914). *Новый подробный словарь польско-русский*. Варшава–Лодзь).
- Fediukina, H. (2014). *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski*. Warszawa.
- Gadomska, G. (2018). *Badania teolingwistyczne heortonomów chrześcijańskich (na przykładzie języka rosyjskiego i polskiego)*. In: U. Wójcik, V. Jaros (red.), *Przeszłość w języku zamknięta. In memoriam Andreae Bańkowskiego*, t. 2. Częstochowa, 183–197.
- Grek-Pabisowa, I., Maryniakowa, I. (1989–1990). Z zagadnień leksyki religijnej w słownikach rosyjsko-polskich i polsko-rosyjskich. *Roczniki Humanistyczne*, 37–38 (7), 107–116.
- Gronek, M. (2022). *GUS: Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny liczy blisko 504 tys. wiernych*: publikacja 22.12.2022. <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/gus-polski-autokefaliczny-kosciol-prawoslawnny-liczy-blisko-504-tys-wiernych> (22.12.2022).
- Hessen, D., Stypuła, R. (1967). *Wielki słownik polsko-rosyjski*. Warszawa–Moskwa. (Гессен, Д., Стыпула, Р. (1967). *Большой польско-русский словарь*. Варшава–Москва).
- Lewicki, R. (2002). *Христианство. Русско-польский словарь. Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*. Warszawa.
- Markunas, A., Uczitiel, T. (1999). *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski. Лексикон христианства русско-польский и польско-русский*. Poznań.
- Mirowicz, A., Dulewicz, I., Grek-Pabis, I., Maryniak, I. (1970). *Wielki słownik rosyjsko-polski*. Warszawa–Moskwa [wyd. uzup. i popr. Warszawa–Moskwa 1987]. (Минович, А., Дулевич, И., Грек-Пабис, И., Марыняк, И. (1970). *Большой русско-польский словарь*. Варшава–Москва).
- Potocki, Fr. A. (opr.) (1876–1877). *Słownik polskiego i rosyjskiego języka opracowany podług najnowszych i najlepszych źródeł*. T. 1–2. [Część pierwsza: polsko-rosyjska. Wyd. 2. Lipsk 1877. Część druga: rosyjsko-polska. Wyd. 3. Leipzig 1876]. (Потоцкий, Фр. А. (сост.) (1876–1877). *Словарь польскаго и русскаго языка, составленный по наинновѣйшимъ и лучшимъ источникамъ*).
- Przyczyna, W. ks., Czarnecka, K., Ławreszuk, M. ks. (red.) (2022). *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*. Białystok.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2014). Terminologia prawosławna w rosyjsko-polskich słownikach ogólnych. *Acta Polono-Ruthenica*, 19, 261–271.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2015). Terminologia prawosławna w rosyjsko-polskich słownikach specjalistycznych. *Studia Wschodniosłowiańskie*, 15, 403–414.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2016). Pascha – nazwa święta żydów i chrześcijan. In: *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, seria 3, t. 2. Białystok, 335–346.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2017). Великдень czy Wielkanoc? O słowiańskich nazwach święta Zmartwychwstania Pańskiego. *Studia Wschodniosłowiańskie*, 17, 281–291.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2021). *Leksyka pola semantycznego „duchowość” w słownikach opisowych języka rosyjskiego końca XX wieku*. Białystok.

- Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/modlitwa.html> (24.12.2022).
- Stypuła, R., Kowalowa, G. (1975). *Słownik polsko-rosyjski*. Warszawa–Moskwa. (Стыпула, Р., Ковалева, Г. (1975). *Польско-русский словарь*. Варшава–Москва).
- Sztolberg-Bybluk, M. (1994). *Podręczny słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski terminów chrześcijańskich*. Toruń.
- Tofiluk, J. ks., Ławreszczuk, M. ks., Makal, P. diak., Charkiewicz, M. (red.) (2017). *Kalendarz Prawosławny 2018*. Warszawa.
- Widział-Ignaszczak, M. (2017). *Przekaz leksyki religijnej z języka polskiego na język rosyjski*. Lublin.
- Widział-Ignaszczak, M. (2021). Конфессиональная лексика в русском переводе энциклики Папы Франциска *Laudato si'* – пространство традиции и современности. *Studia Rossica Posnaniensia*, 46 (2), 215–231.
- Znosko, A. ks. (1983). *Mały słownik wyrazów staro-cerkiewno-słowiańskich i terminologii cerkiewno-teologicznej*. Warszawa.
- Андреева, О. С. (2004). *Семантико-стилистические особенности функционирования геортонимов в современном русском языке*: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Волгоград.
- Білодід, К. (ред.) (1970–1980). *Словник української мови: в 11 тт.* Київ.
- Бугаева, И. В. (2007а). *Агионимы в православной среде: структурно-семантический анализ*: Монография. Москва.
- Бугаева, И. В. (2007б). Наименование праздников в православном социолекте. *Известия Уральского государственного университета. Гуманитарные науки*, 53, 84–92.
- Бугаева, И. В. (2022). Типология религиозной лексики в говорах старообрядцев Латинской Америки. *Научный диалог*, 11 (1), 9–27.
- Валенцова, М. М. (2016). *Народный календарь чехов и словаков. Этнолингвистический аспект*. Москва.
- Виноградов, В. А. (1990). Интерференция. В: В. Н. Ярцева (ред.), *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, 197.
- Вуловић, Н. (2014). *Фразеолошке јединице с религијским компонентама у српском језику*: докторска дисертација. Београд.
- Гадомская, Г. П. (2021). Польские и русские христианские эортонимы в переводческом и лексикографическом аспекте. *Общество. Коммуникация. Образование*, 12 (2), 107–118.
- Горюшина, Р. И. (2002). *Лексика христианства в русском языке (системные отношения прямых конфессиональных и производных светских значений слов)*: дисс. ... канд. филол. наук. Волгоград.
- Гусейнова, А. В. (2021). Церковные и народные названия православных праздников в хакасском языке. *Мир науки. Социология, филология, культурология*, 12 (4). <https://sfk-mn.ru/PDF/13FSLK421> (24.12.2022).
- Кончаревић, К. (2018). Лексикографско дело Димитрија Ђуровића. *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 47 (1), 451–460.
- Кузнецов, С. А. (ред.) (1998). *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург.
- Курачев, Д. Г., Курачева, Л. Г. (2020). Межконфессиональные образы. В: А. А. Лазаревич и др., *Интеллектуальная культура Беларуси: духовно-нравственные традиции и тенденции инновационного развития*: материалы Пятой междунар. науч. конф. (19–20 ноября 2020 г., г. Минск). Минск, 205–208.

- Левушкина, Р. (2021). Термини из сфере хришћанске аскетике у „Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ”. В: С. Ристић, И. Лазич Коњик, Н. Ивановић (ур.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Београд, 271–288.
- Матей, И. К. (2012). *Православна лексика в современном русском языке и языковом сознании его носителей*: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж.
- Михайлова, Ю. Н. (2004). *Религиозна православна лексика и ее судьба*: автореферат дисертации ... кандидата филологических наук. Екатеринбург.
- Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. (2006). *Толковый словарь русского языка*. Москва.
- Осінчук, Ю. (2021). Лексика, пов'язана з релігійними вченнями та віросповіданнями в українській мові XVI–XVIII ст. *Філологічний часопис*, 1 (17), 82–93.
- Петрикова, А. (2020). Церковный календарь как жанр религиозной сферы общения (на материале издательской деятельности монашеского братства преподобного Иова Почаевского в 1923–1944 гг. в Словакии). *Stylistyka*, 29, 251–269.
- Петровић, С. (2022). *Лексика из сфере православне духовности у савременом руском и српском језику: лексичко-семантички, лексикографски и лингвокултуролошки аспекти*: докторска дисертација. Београд.
- Піддубна, Н. В. (2018). До питання про вживання релігієзнавчих термінів у лінгвістичних дослідженнях. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 6, 131–139.
- Плисов, Е. В. (2022). *Феноменология современного немецкоязычного религиозного дискурса: теолингвистический анализ*. Н. Новгород.
- Подольская, Н. В. (1978). *Словарь русской ономастической терминологии*. Москва.
- Полякова, Ю. Ю. (2009). Эортологическая лексика в словарях русского и польского языков XX века. *Культура народов Причерноморья*, 159, 115–118.
- Полякова, Ю. Ю. (2012). Церковный календарь как жанр религиозного языка: попытка генологического описания или Церковный календарь глазами языковеда. *Православный собеседник: Альманах Казанской Духовной Семинарии*, 2 (22), 74–82.
- Прохватилова, О. А. (2006). Экстралингвистические параметры и языковые характеристики религиозного стиля. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 2. *Языкознание*, 5, 19–26.
- Скляревская, Г. Н. (2012). Лексика православия в современном русском языке: опыт лексикологического анализа и лексикографического описания. *Вестник НГУ*. Серия „История, филология”, т. 11, вып. 9 „Филология”, 36–40. <https://lib.nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/6249/06.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (24.12.2022).
- Смирнова, С. А. (2014). О понятии «церковная лексика», *Научный диалог*, 12 (36): *Филология*, 84–97.
- Суперанская, А. В. (2007). *Общая теория имени собственного*. Москва.
- Супрун, В. И. (2000). *Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал*. Волгоград.
- Терентьева, Е. Ю. (2012). *Народные названия церковных праздников в русской и болгарской православной традиции*: автореф. дис... канд. филол. наук. Москва.
- Тимофеев, К. А. (2001). *Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения*. Новосибирск. <http://www.philology.ru/linguistics2/timofeev-01.htm> (21.12.2022).

- Федюкина, Е. В. (2008). Специфика лингвокультурной среды польского православия. *Вестник славянских культур*, 3–4 (10), 41–55.
- Хилова, Х. К. (2007). К происхождению названий некоторых выбранных праздников и праздничных периодов в чешском языке. В: Е. В. Брысина (ред.), *Учитого источника родного языка*. Сб. науч. ст. к 60-летию проф. В. И. Супруна. Волгоград, 239–247.
- Чеснокова, П. (2017). Ономазиологические характеристики чешских и русских геортонимов, *Известия ВГПУ. Филологические науки*, 17, 102–106.

References

- A. R. (opr.) (1841). *Słownik rosyjsko-polski*. T. 1–2. Warszawa. (*Slovar' rossijsko-pol'skij, sostavlennyj A. R. T. 1–2. Varšava, 1841. T. 1. na 2 języka*).
- Andreeva, O. S. (2004). *Semantiko-stylisticheskie osobennosti funkcionirovaniya geortonomov v sovremennom russkom yazy'ke*: avtoref. diss. ... kand. filol. Nauk. Volgograd.
- Bayerová, N. (2006). Zevrubná charakteristika církevného kalendária, a to čiastočné i se zretelem ke komunikaci. *Acta onomástica*, XL VII, 77–82.
- Bilodid, K. (Ed.) (1970–1980). *Slovník ukraíns'koj movi: v 11 tt*. Kiv.
- Bohuszewicz, J. (1914). *Nowy dokładny słownik rosyjsko-polski*. Warszawa–Łódź.
- Bugayeva, I. V. (2007a). *Agionimy v pravoslavnoj srede: strukturno-semanticheskiy analiz*. Moskva.
- Bugayeva, I. V. (2007b). Naimenovaniye prazdnikov v pravoslavnom sotsiolekte. *Izvestiya Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Gumanitarnyye nauki*, 53, 84–92.
- Bugayeva, I. V. (2022). Tipologiya religioznoy leksiki v govorakh staroobryadtsev Latinskoj Ameriki. *Nauchnyy dialog*, 11 (1), 9–27.
- Chesnokova, P. (2017). Onomasiologicheskiye kharakteristiki cheshskikh i russkikh geortonomov, *Izvestiya VGPU. Filologicheskiye nauki*, 17, 102–106.
- Fedyukina, H. (2014). *Leksikon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski*. Warszawa.
- Fedyukina, YE. V. (2008). Spetsifika lingvokul'tupnoy sredy pol'skogo pravoslaviya. *Vestnik slavyanskikh kul'tur*, 3–4 (10), 41–55.
- Gadomska, G. (2018). Badania teolingwistyczne heortonomów chrześcijańskich (na przykładzie języka rosyjskiego i polskiego). In: U. Wójcik, V. Jaros (Eds.), *Przeszłość w języku zamknięta. In memoriam Andreae Bańkowskiego*, t. 2. Częstochowa, 183–197.
- Gadomska, G. P. (2021). Pol'skiye i russkiye khristianskiye eortonomimy v perevodcheskom i leksikograficheskom aspekte. *Obshchestvo. Kommunikatsiya. Obrazovaniye*, 12 (2), 107–118.
- Goryushina, R. I. (2002). *Leksika khristianstva v russkom yazyke (sistemnyye otnosheniya pryamykh konfessional'nykh i proizvodnykh svetskikh znacheniy slov)*: diss. ... kand. filol. nauk. Volgograd.
- Grek-Pabisowa, I., & Maryniakowa, I. (1989–1990). Z zagadnień leksyki religijnej w słownikach rosyjsko-polskich i polsko-rosyjskich. *Roczniki Humanistyczne*, 37–38 (7), 107–116.
- Gronek, M. (2022). *GUS: Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny liczy blisko 504 tys. wiernych*: publikacja 22.12.2022. <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/gus-polski-autokefaliczny-kosciol-prawoslawny-liczy-blisko-504-tys-wiernych> 22.12.2022 (24.12.2022).

- Guseynova, A. V. (2021). Tserkovnyye i narodnyye nazvaniya pravoslavnykh prazdnikov v khakasskom yazyke. *Mir nauki. Sotsiologiya, filologiya, kul'turologiya*, 12 (4). <https://sfk-mn.ru/PDF/13FLSK421> (21.12.2022).
- Hessen, D., & Stypuła, R. (1967). *Wielki słownik polsko-rosyjski*. Warszawa–Moskwa. (Gessen, D., Stypuła, R. (1967). *Bol'shoy pol'sko-russkiy slovar'*. Varshava–Moskva).
- Khilova, X. K. (2007). K proiskhozhdeniyu nazvaniy nekotorykh vybrannykh prazdnikov i prazdnichnykh periodov v cheshskom yazyke. In: YE. V. Brysina (Ed.), *U chistogo istochnika rodnogo yazyka*: sb. nauch. st. k 60-letiyu prof. V. I. Supruna. Volgograd, 239–247.
- Koncharevič, K. (2018). Leksikografsko delo Dimitrija Đuroviha. *Nauchni sastanak slavista u Vukove dane*, 47 (1), 451–460.
- Kurachev, D. G., & Kuracheva, L. G. (2020). Mezhhkonal'nnyye obrazy. In: A. A. Lazarevich i dr. (Eds.), *Intellektual'naya kul'tura Belarusi: dukhovno-nravstvennyye traditsii i tendentsii innovatsionnogo razvitiya*: materialy Pyatoy mezhdunar. nauch. konf. (19–20 noyabrya 2020 g., g. Minsk). Minsk, 205–208.
- Kuznetsov, S. A. (Ed.) (1998). *Bol'shoy tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Sankt-Peterburg.
- Levushkina, R. (2021). Termini iz sfere khrishhanske asketike u Rechniku srpskokhrvatskog kniževnog i narodnog jezika SANU". In: S. Ristić, I. Lazić, N. Ivanović (Eds.), *Leksikografija i leksikologija u svetlu aktuelnih problema*. Beograd, 271–288.
- Lewicki, R. (2002). *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*. Warszawa.
- Markunas, A., & Uzcitiel, T. (1999). *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski*. Poznań.
- Matey, I. K. (2012). *Pravoslavnaya leksika v sovremennom russkom yazyke i yazykovom soznanii yego nositeley*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. Voronezh.
- Mikhaylova, YU. N. (2004). *Religioznaya pravoslavnaya leksika i yeye sud'ba*: avtoreferat dissertatsii ... kandidata filologicheskikh nauk. Yekaterinburg.
- Mirowicz, A., & Dulewicz, I., Grek-Pabis, I., & Maryniak, I. (1970). *Wielki słownik rosyjsko-polski*. Warszawa–Moskwa [corr. Warszawa–Moskwa 1987]. (Mirowich, A., Dulevich, I., Grek-Pabis, I., Marynyak, I. (1970). *Bol'shoy russko-pol'skiy slovar'*. Varshava–Moskva).
- Osinchuk, YU. (2021). Leksika, pov'yazana z religijnymi vchennyami ta virospovidannymi v ukraїn'skiy movi XVI–XVIII st. *Filologichniy chasopis*, 1 (17), 82–93.
- Ozhegov, S. I., & Shvedova, N. YU. (2006). *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Moskva.
- Petrikova, A. (2020). Tserkovnyy kalendar' kak zhanr religioznoy sfery obshcheniya (na materiale izdatel'skoy deyatel'nosti monasheskogo bratstva prepodobnogo Iova Pochayevskogo v 1923–1944 gg. v Slovakii). *Stylistyka*, 29, 251–269.
- Petrovič, S. (2022). *Leksika iz sfere pravoslavne dukhovnosti u savremenom ruskom i srpskom jeziku: leksichko-semantichki, leksikografski i lingvokulturoloshki aspekti*: doktorska disertatsija. Beograd.
- Piddubna, N. V. (2018). Do pitannya pro vzhivannya religieznavchikh terminiv u lingvistichnikh doslidzhennyakh. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 6, 131–139.
- Plisov, YE. V. (2022). *Fenomenologiya sovremennogo nemetskoyazychnogo religioznogo diskursa: teolingvisticheskiy analiz*. N. Novgorod.
- Podol'skaya, N. V. (1978). *Slovar' russkoy onomasticheskoy terminologii*. Moskva.
- Polyakova, YU. YU. (2009). Eortologicheskaya leksika v slovaryakh russkogo i pol'skogo yazykov KHKH veka. *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, 159, 115–118.

- Polyakova, YU. YU. (2012) Tserkovnyy kalendar' kak zhanr religioznogo yazyka: popytka genologicheskogo opisaniya ili Tserkovnyy kalendar' glazami yazykoveda. *Pravoslavnyy sobesednik: Al'manakh Kazanskoj Dukhovnoy Seminarii*, 2 (22), 74–82.
- Potocki, Fr. A. (opr.) (1876–1877). *Słownik polskiego i rossyjskiego języka opracowany podług najnowszych i najlepszych źródeł*. T. 1–2. [Część pierwsza: polsko-rossyjska. Wyd. 2. Lipsk 1877. Część druga: rossyjsko-polska. Wyd. 3. Leipzig 1876]. (Pototcki, Fr. A. (sost.) (1876–1877). *Slovar' pol'skago i russkago yazyka, sostavlenyny po nainovnyshim" i luchshim" istochnikam*).
- Prokhvatilova, O. A. (2006). Ekstralingvisticheckie parametry i yazykovyye kharakteristiki religioznogo stilya. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*. Seriya 2. *Yazykoznanie*, 5, 19–26.
- Przyczyna, W. ks., Czarnecka, K., & Ławreszuk, M. ks. (Eds.) (2022). *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*. Białystok.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2014). Terminologia prawosławna w rosyjsko-polskich słownikach ogólnych. *Acta Polono-Ruthenica*, 19, 261–271.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2015). Terminologia prawosławna w rosyjsko-polskich słownikach specjalistycznych. *Studia Wschodniosłowiańskie*, 15, 403–414.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2016). Pascha – nazwa święta żydów i chrześcijan. In: *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*, seria 3, t. 2. Białystok, 335–346.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2017). Великдень czy Wielkanoc? O słowiańskich nazwach święta Zmartwychwstania Pańskiego. *Studia Wschodniosłowiańskie*, 17, 281–291.
- Rygorowicz-Kuźma, A. (2021). *Leksyka pola semantycznego „duchowość” w słownikach opisowych języka rosyjskiego końca XX wieku*. Białystok.
- Sklyarevskaya, G. N. (2012). Leksika pravoslaviya v sovremennom russkom yazyke: opyt leksikologicheskogo analiza i leksikograficheskogo opisaniya. *Vestnik NGU*. Seriya „Istoriya, filologiya”, t. 11, vyp. 9 „Filologiya”, 36–40. <https://lib.nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/6249/06.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Słownik języka polskiego PWN*. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/modlitwa.html> (21.12.2022).
- Stypuła, R., & Kowalowa, G. (1975). *Słownik polsko-rosyjski*. Warszawa–Moskwa. (Stypuła, R., Kovaleva, G. (1975). *Pol'sko-russkij slovar'*. Varšava–Moskva).
- Superanskaya, A. V. (2007). *Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo*. Moskva.
- Suprun, V. I. (2000). *Onomasticheskoye pole russkogo yazyka i yego khudozhestvenno-esteticheskij potentsial*. Volgograd.
- Sztolberg-Bybluk, M. (1994). *Podręczny słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski terminów chrześcijańskich*. Toruń.
- Terent'yeva, YE. YU. (2012). *Narodnyye nazvaniya tserkovnykh prazdnikov v russkoy i bolgarskoy pravoslavnoy traditsii: avtoref. dis... kand. filol. nauk*. Moskva.
- Timofeyev, K. A. (2001). *Religioznaya leksika russkogo yazyka kak vyrazheniye khristianskogo mirovozzreniya*. Novosibirsk. <http://www.philology.ru/linguistics2/timofeyev-01.htm> (21.12.2022).
- Tofiluk, J. ks., Ławreszczuk, M. ks., Makal, P. diak., & Charkiewicz, M. (Eds.) (2017). *Kalendarz Prawosławny 2018*. Warszawa.
- Valentsova, M. M. (2016). *Narodnyy kalendar' chekhov i slovakov. Etnolingvisticheckiy aspekt*. Moskva.
- Vinogradov, V. A. (1990). Interferentsiya. V: *Lingvisticheckiy entsiklopedicheskij slovar'*, red. V. N. Yartseva. Moskva, 197.

- Vulović, N. (2014). *Frazeološke jedinice sreligijskim komponentama u srpskom jeziku*: doktorska disertacija. Beograd.
- Wideł-Ignaszczak, M. (2017). *Przekaz leksyki religijnej z języka polskiego na język rosyjski*. Lublin.
- Wideł-Ignaszczak, M. (2021). Konfessional'naâ leksika v russskom perevode èncikliki Papy Franciska Laudato si – prostranstvo tradicii i sovremennosti. *Studia Rossica Posnaniensia*, 46 (2), 215–231.
- Znosko, A., ks. (1983). *Mały słownik wyrazów staro-cerkiewno-słowiańskich i terminologii cerkiewno-teologicznej*. Warszawa.

Oksana Kushlyk

Department of the Ukrainian Language
Drohobych I. Franko State Pedagogical University
Drohobych, Ukraine
okushlyk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7502-622X>

**Дериваційний потенціал дієслів-ономатопів на позначення
супровідного звуковияву у процесі споживання
(зіставний аспект наповнення субстантивної зони типових
словотвірних парадигм відзвуконаслідувальних дієслів
в українській і польській мовах)**

Анотація. Стаття присвячена окресленню ролі твірної основи як типологізувального чинника в дослідженні словотвору української і польської мов. Об'єктом уваги постають відзвуконаслідувальні дієслова на позначення супровідного звуковияву у процесі споживання (їди та пиття) як щоденної фізіологічної потреби людини. З опертям на словотвірнопарадигмальний принцип систематизування фактичного матеріалу, адекватний основоцентричному аспекту розвитку дериватології у слов'янських мовах, виявлені девербативи в обох мовах структуровано морфологічними зонами; з'ясовано континуум реалізованих девербативами семантичних позицій у межах субстантивної морфологічної зони та визначено набір словотворчих засобів як експлікаторів цих семантичних позицій; умотивовано характер смислових відношень між семантичною структурою твірної і похідного слів; розглянуто фактори, які активізують чи, навпаки, сповільнюють словопороджувальну спроможність вершинних дієслів, на основі чого встановлено словотвірний потенціал відзвуконаслідувальних дієслів на позначення супровідного звуковияву у процесі споживання і простежено ступінь функційної відповідності описуваних словотвірних явищ в українській і польській мовах як генетично споріднених.

Ключові слова: словотвірна парадигма; словотвірне значення; твірна основа; вершинне дієслово; словотворчий засіб; субстантивна зона; семантична позиція; дієслово-ономатоп; відзвуконаслідувальні дієслова; ономатопея; аспектиальна видова пара; роди дієслівної дії.

Derivational potential of onomatopoeic verbs to denote the accompanying sound imitation in the process of consumption. A comparative aspect of filling the substantive zone of typical word-formation paradigms of sound imitating verbs in Ukrainian and Polish

Abstract. The article highlights the role of the stem as a typologizing factor in studying Ukrainian and Polish word formation. The object of attention is sound-imitating verbs that stand for the accompanying sounds produced in the act of food intake as a daily physiological human need. Based on the word-formation-paradigmatic principle of systematizing the factual material, adequate to the base-centric aspect of derivatology development in Slavic languages, the author structures deverbatives found in both languages by morphological zones, clarifies the continuum of semantic positions realized by deverbatives within substantive morphological zone, determines a set of word-forming means as explicators of these semantic positions, motivates the nature of semantic relations between the semantic structure of the stem and derived words in order to predict the further development of the semantic structure of the stem, identifies the factors that activate or, conversely, slow down the word-forming capacity of top verbs, and on this basis establishes the word-forming potential of sound imitating verbs that indicate the accompanying sounds produced in the act of food intake and appraises the degree of functional correspondence of the described word-forming phenomena in Ukrainian and Polish as genetically related languages.

Keywords: word-forming paradigm; word-forming meaning; stem; top verb; word-forming means; substantive zone; semantic position; verb-onomatope; sound imitating verbs; onomatopoeia; aspectual pair; modes (ways) of verb actions.

Актуалізація наукової проблеми

Створення типології словотвору з орієнтуванням на твірну основу, що передбачає визначення функціонального навантаження цієї твірної основи у словотвірних¹ процесах зі з'ясуванням частининомовного статусу дериватів і відповідним внутрішнім структуруванням їх морфоло-

¹ Услід за І. Коваликом, розмежовано терміни *словотвірний* на позначення процесів, механізмів, пов'язаних зі словотворенням, і *словотворчий* для окреслення безпосередніх ресурсів (засобів), за допомогою яких постає дериват (Ковалик, 2007, с. 358).

гічними зонами (чи блоками), зі встановленням континууму реально експлікованих цими дериватами семантичних позицій чи простеженням можливого розвитку їхньої семантичної структури, з виявленням інвентарю словотворчих засобів як виразників тих чи тих семантичних позицій, з окресленням причин, які активізують чи, навпаки, сповільнюють або й унеможливають реалізацію дериваційного потенціалу слів, є одним з основних завдань сучасної основоцентричної дериватології. Серед інших, не менш важливих завдань, охоплених площиною цього відносно недавно сформованого напряму розвитку дериватології, – розгляд описуваних словотвірних явищ у зіставному аспекті, до того ж на матеріалі як споріднених, так і неспоріднених мов. Зрозуміло, що відносно недавній час з'яви в українській і польській дериватології розвідок з акцентуванням ролі твірної основи у словотворенні активізує ретельне опрацювання наукових проблем, пов'язаних із цим, – передусім у межах кожної мови, а потім і на рівні двох зіставляваних мов. А урахування того, що центром уваги в пропонованій студії постають дієслова, які становлять ядро твірної бази словотвору тієї чи тієї слов'янської мови, що зумовлено їхньою історичною (генетичною) похідністю, зв'язками з різними лексико-граматичними класами слів, семантичною багатоплановістю, граматичною складністю та іншими чинниками, тільки актуалізує таке дослідження.

Методологія дослідження

Установлення словотвірного потенціалу дієслів, подібно до слів іншої частиномовної належності, оперте у слов'янській дериватології на вже усталений для основоцентричного аспекту розвитку принцип парадигмотворення, відповідно до якого показником реалізації закладених мовою словотвірних можливостей тієї чи тієї твірної основи є *словотвірна парадигма* (СП).

У дериватології відомі різні погляди мовознавців стосовно дефініції СП та її місця в системі комплексних словотвірних одиниць. Найбільш поширеною є позиція, згідно з якою СП – це комплексна словотвірна одиниця, що становить сукупність дериватів, безпосередньо мотивованих тією самою твірною основою (Дюрович, 1972, с. 196; Skarżyński, 2003b, с. 140), або сукупність дериватів, безпосередньо мотивованих тією самою твірною основою, що перебувають на одному такті дерива-

ції (чи на одному ступені похідності) (Земская, 1978, с. 71; Карпіловська, 1990, с. 8; Грещук, 2007, с. 16; Клименко, 2004, с. 619; Nagórko, 2007, с. 231; Zych, 2004, с. 130; Кушлик, 2015, с. 32), або ж мікросистема дериватів одного ступеня творення, об'єднаних тотожністю твірної основи і протиставлених словотворчими формантами (Валюх, 2005, с. 29), або й сукупність похідних з однаковим категорійним *словотвірним значенням* (СЗ) (Buzášsyová, 1974, с. 56).

Наведені дефініції СП загалом відображають сутність позначуваного і демонструють безперечне ієрархійне підпорядкування її словотвірному гнізду. Втім у лінгвістиці СП співвідносять і з іншими комплексними одиницями словотвору², що свідчить про бажання дослідників охопити поняттям *словотвірна парадигма* різні мовні реалії, які певною мірою є важливими для теорії і практики словотвору, але часто взаємоусувають одна одну або ж є актуальними лише для частини аналізованого матеріалу.

Принцип словотвірнопарадигмального систематизування опрацьованого матеріалу передбачає вирізняти *конкретну словотвірну парадигму* (КСП) і *типову словотвірну парадигму* (ТСП) (Земская, 1978, с. 71; Грещук, 1995, с. 18; Грещук, 2007, сс. 10–11; Валюх, 2005, с. 31; Кушлик, 2019, с. 339), кожна з яких виконує свою роль у процесі дослідження функціонального навантаження твірної основи: КСП репрезентує сукупність усіх дериватів, які постали від цієї основи, з констатуванням їхнього частиномовного статусу, що слугує підставою для структурування морфологічними зонами, з визначенням словотворчих засобів, за допомогою яких вони утворені, з окресленням виду СЗ і відповідно типу синтаксичної чи лексичної деривації, з простеженням здатності кількох похідних одиниць експлікувати те саме СЗ тощо, тоді коли ТСП відображає континуум семантичних позицій, реалізованих тими чи тими дериватами, а також узагальнено параметризує словотвірний потенціал вершинних слів, об'єднаних на основі спільного критерію, що уможливорює висновувати стосовно наявного ступеня словопороджувальної потужності, прогнозування подальшого розвитку її.

² Докладніше див. матеріал статті «Засади словотвірнопарадигматичної систематизації девербативів в українській мові» (Кушлик, 2019, сс. 333–344).

Специфіка об'єкта дослідження

Об'єктом дослідження у пропонованій студії є відзвуконаслідувальні дієслова (*dźwiękonaśladowcze czasowniki*) – різновид похідних дієслів в українській і польській мовах, які формуватимуть вершину словотвірної парадигми.

Загалом *відзвуконаслідувальними* називають дієслова, утворені від звуконаслідувань як окремого класу автохтонних слів, які «за допомогою окремих звуків чи звукосполучень передають голоси тварин, шуми різних природних явищ, машин тощо» (Юрчук, 1979, с. 191), за наявними в мові структурно-семантичними типами та за допомогою відповідних словотворчих засобів.

На позначення звуконаслідувань послуговуються ще термінами *ономатопи* і *ономатопея* (Юсип-Якимович, 2007, с. 4). Проте обсяг охоплюваних цими термінами понять у різних мовах дещо різниться. В українській мові терміном *ономатопи* номінують власне звуконаслідувальні слова, чи звуконаслідування (Мацько, 1984, с. 37), і часто похідні від них утворення (Бабакова, 2007, с. 4; Кушлик, 2015, с. 238), терміном же *ономатопея* – закономірний зв'язок «між звуковим складом слова й акустичною ознакою позначеного (звуками тварин, неживих предметів, явищ природи тощо)» (Селіванова, 2006, с. 431) або ж мовне явище, в основі якого лежить позамовне звучання (Юсип-Якимович, 2007, с. 4) чи словотворення через наслідування звуків живої і неживої природи (КТСЛТ, с. 115), і зрідка – самі звуконаслідування (Юсип-Якимович, 2007, с. 12).

У граматиці польської мови термін *ономатопея* головно уживають для номінування звуконаслідувального слова. Однак, на противагу використанню цього слова власне з таким значенням в українській мові, обсяг поняття *ономатопея* тут дещо збільшено. Знаний польський лінгвіст, автор «*Słownika onomatopei czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych*» М. Ваńко дефінує ономатопеї як «*wyrazy, które swoim brzmieniem (np. doborem głosek, akcentem, intonacją), a często także zapisem (np. użyciem dywizów lub wielkich liter) imitują dźwięki i ruchy, do których się odnoszą*» (Ваńко, 2009, с. 5), тобто зараховує до ономатопей ще т. зв. рухонаслідувальні слова. Ономатопеями називають і похідні одиниці, мотивовані звуконаслідуваннями (Dziadosz, 2018, с. 173).

Відомий також підхід у граматиках обох мов, згідно з яким власне звуконаслідувальні слова і вигуки (а іноді й пов'язані з ними ще кате-

горії слів) об'єднують поняттям *інтер'єктиви* (Мацько, 1981, сс. 9–10), або *інтер'єкції* (Смаль-Стоцький, 1929), чи *interiekcje* (Dzidosz, 2018, с. 15). Проте важливо, що прихильники такого об'єднання не ототожнюють звуконаслідування з вигуками, бо кожен з названих підкласів слів, на їхнє переконання, має характерні тільки для нього ознаки. Скажімо, звуконаслідуванням, як уважає Л. Мацько, притаманні: 1) звуковідтворювальний характер фонемного складу; 2) одноморфемна, але здебільшого редулькована основа; 3) нульова морфологія слова; 4) дуже відносні межі лексичної семантики, встановлювані тільки в контексті; 5) довільність синтаксичних функцій і уточнювальний характер її; 6) обмежена сфера використання (усно-розмовний і художній стилі мовлення); 7) стилістичні функції звукового увиразнення тексту і посилення образності художнього твору (Мацько, 1981, с. 18). На унікальності семантики й специфічності виконуваної мовленнєвої функції акцентує і Є. Карпіловська, зауважуючи, що «прагматична функція і є вирішальним фактором для відокремлення звуконаслідувань від вигуків. Якщо перші передають сприйняття мовцем звукової ситуації, то вигук виражає почуття, які вона викликає в нього, або спонування до утворення такої ситуації» (Карпіловська, 1990, с. 17).

Відзвуконаслідувальні дієслова (Кушлик, 2015, с. 239), або *дієсловономатопи* (Кушлик, 2015, с. 239), або *звуконаслідувальні дієслова* (Карпіловська, 1990, с. 36), або *дієслова звучання, звукономінативні дієслова, дієслова звукової семантики* (Бабакова, 2007, с. 6), *ономатопоетичні дієслова* (Гаценко, 2003, с. 6), *відономатопоетичні дієслівні деривати* (Юсип-Якимович, 2007, с. 99), *дієслова із семантикою звукового вияву* (Городенська, 2017, с. 399) в українській мові і *czasowniki onomatopeiczne* (Mączyński, 1991, с. 319; Dzidosz, 2018, с. 174), або *czasowniki dźwiękonaśladowczy*³ (Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 256) у польській мові об'єднані СЗ 'видавати або створювати звуки'. Основними словотвірними засобами, які переводять звуконаслідувальну основу до дієслівної, в українській мові є суфікс **-а(-ти)** і його варіанти **-ка(-ти)**, **-ча-**

³ Не вдаємося в полеміку щодо первинності чи вторинності відзвуконаслідувальних дієслів у граматиці польської мови (Szymański, 1977, с. 2; Skarżyński, 2003a, с. 41; Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 256; Malanowska-Statkiewicz, 2019, сс. 55–56) та відповідно здатності цих дієслів виконувати роль вершини словотвірного гнізда (SGS, т. 3–4) й аналізуємо деривати, безпосередньо мотивовані цими дієсловами, як компоненти словотвірної парадигми, яка формує вертикальну площину похідних одиниць у складі словотвірного гнізда.

(-ти) (Юрчук, 1979, с. 192; Карпіловська, 1990, сс. 33–34; Бабакова, 2007, с. 7; Штанденко, 2008, с. 77; Кушлик, 2015, с. 239), пор: *гикати, кахикати, пчихати, гуркати, диркати, клацати, гавкати, гагакати, гарчати, кумкати, курликати, мекати, муркати, м'явкати, м'явчати* та ін., у польській – суфікс *-a(-ć)* з відповідними варіантами *-ka(-ć)* (Lehr-Spławiński, 1938, сс. 469–471; Dziadosz, 2018, с. 175; Dziadosz, 2021, с. 33), а також *-ga(-ć), -ska(-ć), -ta(-ć), -da(-ć)* (Mączyński, 1991, с. 332), пор.: *kichać, tupać, plumkać, chrumkać, mlaskać, ćwierkać, burgać, chlastać, cykać, chlupać, kwokać* та ін. Подібність самих твірних основ, а також словотворчих засобів, за допомогою яких постають такі девербативи в кожній мові, є закономірною, оскільки спільне праслов'янське коріння обох аналізованих мов зумовлювало передусім близькість сприйняття (перцептивної асоціації) людьми того чи того звукообразу певної позамовної реалії (звуковияву істот, предметів, явищ тощо), на основі якого формувалися відповідні уявлення про цю позамовну дійсність, а також і способи оформлення мовних одиниць для їх позначення.

Загалом в українській мові відзвуконаслідувальні дієслова з опертям на джерело утворення звуку – хто видає або що створює звуки – формують три основні типи: 1) дієслова, що передають звуки, які видають тварини; 2) дієслова, що передають звуки, які видають люди; 3) дієслова, що передають звуки, утворені різними предметами (Бабакова, 2007, с. 9; Кушлик, 2015, с. 239). Дехто з науковців дієслова останнього типу розмежовує на ті, що мотивовані звуконаслідуваннями, які передають звучання неживої природи та рослин, і ті, що пов'язані з діями предметів, які приводить у рух людина (Гаценко, 2003, сс. 4–5). Подібні типи, зокрема «*czasowniki utworzone od onomatopei zwierzęcych; czasowniki utworzone od onomatopei naśladowujących dźwięki pochodzące od człowieka; czasowniki utworzone od onomatopei naśladowujących dźwięki naturalne – przyrody nieożywionej; czasowniki utworzone od onomatopei naśladowujących dźwięki przedmiotów, mechanizmów, urządzeń*» (Dziadosz, 2018, сс. 177–181; Dziadosz, 2021, сс. 31–41), репрезентовано і в польській мові. Кожен з названих типів структуровано лексико-семантичними групами, що сприяє конкретизації позначуваної реалії.

Одну з таких лексико-семантичних груп у межах дієслів-ономатопів, що передають звуки, які видають люди, в обох мовах становлять вербативи на позначення супровідного звуковияву у процесі споживання (пиття чи їди), пор.: *плямкати, мляскати, сьорбати, хлебтати, хрумтати, хрумкати, хрумчати, хрупати, цмакати, цмокати, чавка-*

ти, чвакати, чмакати тощо – *chlipać, chlupać, chłęptać, chrupać, stokaç, mlaskać, siorbac* та ін., напр.: ...той [Ситник] *тєпєр був заклопотаний їдвом, смачно плямкєв, сопів, зригуєвав, мов жирний гусак...* (Загребельний, 2005, с. 67); *Вона [мати] голосно чєвкєлє* (Тайге, 2018) // *Ona na pewno nie siorbie hęłaśliwie goręcej zupy i nie mlaska, ale dłonie ma bardzo wyraziste* (NKJP); *Tony zaczął chrupać jeszcze gęłośniej, o ile to było możliwe* (Masterman, 2023).

Усі названі дієслова мають праслов'янське походження, що засвідчують відповідні лексикографічні джерела, пор.: укр. *хрупати* і пол. *chrupać* (<**xrupati*, **xrupęti*) (ЭССЯ, VIII, с. 106; ЕСУМ, VI, сс. 215–216; SEJP Sławski, с. 82; ESJP Boryś, с. 69); укр. *жвакати, чвакати, чєвкєлє* (<**žvєkati*, **žvękati*) (ЕСУМ, II, с. 190); укр. *мляскати* і пол. *mlaskać* (<**ml'askati*) (ЭССЯ, XIX, с. 64; ESJP Boryś, с. 331); укр. *сворбати* і пол. *siorbać* (<**s'rbati*, **s'rbati*) (ЕСУМ, V, с. 493; ESJP Boryś, сс. 548–549); укр. *цмокати, цмакати* і пол. *stokać* (<**stokati*, **čtokati*) (ЕСУМ, VI, с. 262; SEJP Sławski, с. 106; ESJP Boryś, с. 86); укр. *хлєптати, хлєптєлє* і пол. *chłęptać* (ЭССЯ, VIII, с. 25; ЕСУМ, VI, с. 179; SEJP Sławski, сс. 67–68; ESJP Boryś, с. 61). Незважаючи на те, що в кожній з аналізованих мов названі дієслова, зазнаючи різних фонетичних змін, набули дещо нового звукового обрамлення, проте майже всі вони більшою чи меншою мірою зберігають свою генетичну спорідненість і відповідно первинність семантики, закладеної твірним для них звуконаслідуванням.

Формулювання мети дослідження

Мета дослідження – порівняти передусім словотвірний потенціал відзвуконаслідувальних дієслів на позначення супровідного звуковияву у процесі споживання в українській і польській мовах, реалізований іменниковими девербативами, а також простежити спільні й відмінні риси інших граматичних чи словотвірних особливостей, оприявнених у процесі установаження дериваційного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження

ТСП дієслів-ономатопів на позначення супровідного звуковияву у процесі споживання в обох мовах, утворених за допомогою суфіксів

-а-(-ти) (в українській мові) і -а-(-ć) (у польській мові), формують дві морфологічні зони – субстантивна і вербальна. Характерно, що вершиною СП або ж гасловим словом словникової статті в українській мові постає одна словоформа, зокрема форма інфінітива недоконаного виду, пор.: *плямкати* (ВТССУМ, с. 987; СУМ-20; ГСУЛМ, с. 131; СУС, с. 226; ЕСУМ, IV, с. 462), *мляскати* (ВТССУМ, с. 681), *сърбатати* (ВТССУМ, с. 1423; ГСУЛС, с. 89; ЕСУМ, V, с. 493), *хлептати* (*хлептати*) (ВТССУМ, с. 1563; ЕСУМ, VII, с. 179), *хрумтати* (ВТССУМ, с. 1574; ГСУЛМ, с. 134; СУС, с. 227; ЕСУМ, VII, с. 215), *хрумкати* (ВТССУМ, с. 1574; ГСУЛМ, с. 131; СУС, с. 227), *хрумчати* (ВТССУМ, с. 1575; ГСУЛМ, с. 144; СУС, с. 227), *хруптати* (ВТССУМ, с. 1575; ГСУЛМ, с. 137; СУС, с. 227; ЕСУМ, VII, с. 215–216), *цмокати* (ВТССУМ, с. 1588; ГСУЛМ, с. 131; ЕСУМ, VII, с. 262), *чавкати* (ВТССУМ, с. 1592; ГСУЛМ, с. 130; ЕСУМ, VII, с. 274), *чвакати* (ВТССУМ, с. 1595; ГСУЛМ, с. 129; СУС, с. 227), *чмакати* (ВТССУМ, с. 1604; ГСУЛМ, с. 129; СУС, с. 227)⁴, тоді коли в польській мові – здебільшого дві, зокрема форми інфінітива недоконаного і докананого виду, пор.: *chlipać / chlipnąć* (Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 257; SGS, III, с. 70; WSJP; SJP Dorosz.; SJP; SJP PWN; SGJP), *chlupać / chlupnąć* (Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 257; SJP Dorosz.; SGJP; SSGCZP, I, с. 69), *chrupać / chrupnąć* (Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 257; SGS, III, с. 85; SJP Dorosz.; SJP PWN; SGJP), *cmokać / cmoknąć* (SGS, IV, с. 239; WSJP; SJP Dorosz.; SJP PWN; SGJP; SSGCZP, I, с. 89), *mlaskać / mlasnąć* (Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 257; SGS, III, с. 464; WSJP; SJP Dorosz.; SJP PWN; SGJP), *siorbać / siorbnąć* (WSJP; SJP Dorosz.; SJP PWN; SGJP; SSGCZP, IV, с. 270). Зумовлено таку відмінність особливостями вираження граматичної категорії аспектуальності дієсловами звучання в кожній з аналізованих мов. В українській мові безпрефіксні дієслова зі значенням звучання, звукового вияву кого-небудь відносять до непарновидових (одновидових), тобто таких, що «не можуть бути протиставлені за видовою ознакою в межах видової пари» (Городенська, 2017, с. 399). Тому вершину СП чи гаслову назву словникової статті репрезентовано однією дієслівною формою. На противагу цьому в польській мові, як засвідчує проаналізований матеріал, вихідну позицію чи то СП, чи словникової статті у тій чи тій лексикографічній праці посідає аспект-

⁴ Зразки конкретних словотвірних парадигм гомональних дієслів-ономатопів, серед іншого й вербативів із семантикою ‘супровідний звуковий у процесі споживання’, див.: (Кушлик, 2016, сс. 492–493).

туальна видова пара (*para aspektowa*). Хоча і тут трапляються випадки порушення такої тенденції. Зокрема, дієслово *chleptać* зі значенням ‘pić wciągając płyn językiem; pić głośno, żarłocznie, małymi łykami’ (SJP Dorosz.) зафіксоване переважно без аспектуального відповідника доконаного виду (Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 257; SGS, III, с. 72; SJP Dorosz.; SJP PWN; SGJP; SSGCZP, I, с. 70); компонент аспектуальної видової пари доконаного виду із суфіксом *-ną-* у деяких словниках подано як самостійну лексичну одиницю, що репрезентує рід дієслівної дії (rodzaj akcjonalny) зі значенням семельфактивності (однократності) дії: *chlupnąć* (SEJP Boryś, с. 61), *mlasnąć* (SEJP Boryś, с. 331), *cmoknąć* (SEJP Boryś, с. 86), *siorbnąć* (SEJP Boryś, с. 549) тощо.

Субстантивну зону ТСП найбільш уживаних відзвуконаслідувальних дієслів на позначення супровідного звуковияву у процесі споживання в польській мові, за результатами дослідження М. Malanowskiej-Statkiewicz, репрезентують деривати тільки з одним СЗ – ‘результату дії, названої твірною основою’ (*wytwór czynności*) (Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 258), тобто ‘звуку, утвореного цією дією’. Девербальні іменники із цією семантикою постають за допомогою суфіксів *-ot* та *-Ø*. З урахуванням усталеної у словотворі польської мови теорії стосовно вирізнення двох типів субстантивів *nomina actions* – дериватів з категорійним значенням (*substantive verbalia*), які регулярно постають за допомогою формантів *-nie*, *-enie*, *-cie* і виражають здебільшого транспозиційне СЗ, та дериватів з некатегорійними значеннями (*substantive deverbalia*), тобто тих, у формуванні яких беруть участь інші форманти, крім *nie*, *-enie*, *-cie* (йдеться про *-Ø*, *-acja*, *-ka*, *-anina*, *-ek*, *-ot*, *-stwo*, *-anka*, *-awka*, *-ba* тощо), регулярність вираження опрідметненої дії яких дещо знижується і водночас з’являється здатність передавати вторинні СЗ (факту, ситуації, способу, місця та ін.) (Puzynina, 1969, сс. 28–33; Grzegorzczukowa, 1979, сс. 31–34; Grzegorzczukowa & Puzynina, 1999, сс. 393–394), – названі десубстантиви належать до нерегулярних, розвиваючи вторинне значення ‘звук, утворюваний названою дією’, напр.: *mlask* (SJP PWN; SJP Dorosz.; Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 258; SGS, III, с. 464), *mlaskot* (SJP Dorosz.; SJP Lehr-Splawiński, с. 265; SGS, III, с. 464; Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 258); *chrupot* (WSJP; SJP PWN; SJP Dorosz.; SGS, III, с. 85; Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 258).

Те саме вторинне значення, ймовірно, може експлікувати й дериват *chlupot*, утворений від дієслова *chlupać* / *chlupnąć*. Примітно, що у тлу-

мачних словниках по-різному дефінують дієслово *chlupać / chlupnąć*, похідне від звуконаслідування *chlup*, що передає здебільшого ‘wyraz służący do naśladowania dźwięku, który powstaje, gdy coś wpada do wody lub o nią uderza’ (WSJP) або зрідка ‘dźwięk imitujący picie alkoholu’ (SO, 2009, сс. 44–45). Зокрема, «Wielki słownik języka polskiego» реєструє дієслово *chlupać / chlupnąć* зі значеннями: 1) ‘(pod butami) przelewać się, wydając charakterystyczny dźwięk’; 2) a) ‘(wodą) wylewać jakąś ciecz, powodując powstawanie charakterystycznego dźwięku’; b) ‘(o wodzie) wylewać się skądś, wydając charakterystyczny dźwięk’; 3) ‘(nogami) wykonywać ruchy w jakiejś cieczy, powodując powstawanie charakterystycznego dźwięku’ (WSJP), звідси й дериват *chlupot* позначає лише ‘dźwięk wydawany przez ciecz, która się przelewa, rozpryskuje lub uderza o coś’ (WSJP). Очевидним є те, що окреслені значення не мають жодного стосунку до процесів пиття чи їди. Реєстрування подібної семантики дієслова *chlupać / chlupnąć* засвідчують й інші лексикографічні джерела польської мови (SJP PWN; ESJP, с. 61). На противагу цьому «Słownik języka polskiego» (pod red. W. Doroszewskiego) і «Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich» (pod red. K. Polańskiego) разом з названими лексико-семантичними варіантами (з більшим чи меншим ступенем конкретизації) фіксують ще одне значення – ‘wypijać jednym haustem; łykać’ (SJP Dorosz.; SSGCZP, I, с. 70). Семантика девербатива *chlupot*, за даними лексикографічних джерел (WSJP; SJP PWN; SJP Dorosz.), а також на основі ілюстрацій з «Narodowego Korpusa Języka Polskiego» (NKJP), співвідноситься тільки з процесами, пов’язаними з водою. Тому якщо й припустити можливість постання деривата *chlupot* зі СЗ ‘звук, утворений у результаті пиття одним залпом (ковтком) чи в результаті споживання рідини’, що можна зробити на основі поодиноких прикладів уживання його в мовленні (напр.:...*Co to za dźwięk... skąd znam ten chlupot?... Jogurt...jogurt przelewający się w gwałtownie potrząsanym kubku...* (M. Ścibor Marchocka, 2019, с. 64)), то нечастотність функціонування із такою семантикою дає змогу висновувати поки що тільки про оказіональність вживання його.

Власні спостереження уможливили виявити у КСП аналізованих відзвуконаслідувальних дієслів іменникові девербативи й з іншими СЗ. Наприклад, обсяг субстантивної зони КСП дієслова *mlaskać* поповнює також дериват *mlaskot*, який, окрім дериваційної семантики ‘звук, утворюваний названою дією’, номінує ще людину – вико-

навця дії (SJP Dorosz.; SJP Lehr-Spławiński, с. 265), що проілюстровано відповідними прикладами у словниках, напр.: ...*nieprzyjemnie jeść w towarzystwie takiego mlaskota* (SJP Lehr-Spławiński, с. 265); *Przyznam się panom, że desperacja z takim mlaskotem* (SJP Dorosz.). У діалектному мовленні іменник *mlaskot* відомий із семантикою ‘сільський музикант’, що відображено в деяких словниках, зокрема у «Słowniku języka polskiego» pod red. W. Doroszewskiego (SJP Dorosz.) та у «Słowniczku», яким доповнено «Materiały do Etnografii Słowiańskiej» видання О. Kolberga «Dzieła wszystkie» (Т. 6. Krakowskie) (Słownicz., с. 312), а також у самих ілюстраціях до «Materiałów...», напр.: *Trzech było włościan z Czernichowa, to jest skrypkowie i basista, czwarty mlaskot z Krakowa klarynecista, który niemi dyrygował* (Kolberg, 1873, сс. 81–82).

Серед компонентів субстантивної зони КСП вершинного дієслова *chrupać / chrupnąć* подибуємо й слова *chrupka* (WSJP; SJP Dorosz.; USJP, I, с. 438; SJP PWN; SGS, III, с. 85) та зрідка *chrupek* (WSJP), утворені відповідно суфіксами **-k(-a)** та **-ek**, на позначення продукту, назву якого пов'язують з дією, переданою твірною основою, напр.: *Na myśl o tym, że jestem świadkiem końca popularnego serialu, skoro bohater właśnie zginął, ostatnia chrupka wymknęła mi się z rąk i poszybowała gdzieś na podłogę* (Sosnowski, 2002, с. 184). Йдеться про деривати, які виражають вторинне СЗ – ‘результат виконуваної дії’. Проте, як зауважила М. Malanowska-Statkiewicz, засадничим для зарахування того чи того СЗ до континууму ТСП є необхідність творення дериватів з таким СЗ щонайменше у трьох словотвірних гніздах (Malanowska-Statkiewicz, 2017, с. 257), а звідси репрезентованість цих іменникових девербативів в одній чи двох парадигмах не дає підстав вважати ці вияви значення типовими.

Від майже усіх дієслів польської мови, за свідченням лінгвістів (Grzegorzczukowa & Puzynina, 1999, с. 393), постають іменники на **-nie**, **-enie**, **-cie**. Не є винятком й аналізовані дієслова, пор.: *chleptanie, chlipnięcie, chlupanie, chrupanie, stokanie, mlaskanie, siorbanie* тощо. Проте ці іменники здебільшого подані як форми дієслів. Інакше кажучи, названі одиниці не розглядають у площині словотвору, що унеможливорює вважати їх компонентом СП відповідних вершинних дієслів.

Питання граматичного статусу віддієслівних іменників на **-nie**, **-enie**, **-cie**, а отже, і належності до словозмінної чи словотвірної категорії з відповідним фіксуванням у лексикографічних працях, у граматиках різних слов'янських мов упродовж тривалого часу було і далі

залишається дискусійним. Це зумовлено, очевидно, гібридністю граматичної природи цих іменників – одночасним поєднанням граматичних значень як дієслова, так й іменника, про що неодноразово зазначали різні вчені, серед інших й дослідники морфології польської мови (Laskowski, 1999, с. 81; Nagórko, 2007, с. 126–127; Пчелінцева, 2019, с. 34; Szczerbij, 2022, с. 147). До того ж ступінь дієслівності чи іменниковості віддієслівних іменників на **-nie**, **-enie**, **-cie** в граматиках різних слов'янських мов – різний. Тому ті мовознавці, які вважають віддієслівні іменники на **-nie**, **-enie**, **-cie** формами дієслова (*fleksja czasownikowa*), відповідно заперечують належність їх до СП вершинних дієслів; ті ж, хто кваліфікує їх як девербативи (*derywacja odczasownikowa*), передусім з транспозиційним значенням, а зрештою, і подальшою еволюцією семантичної структури аналізованих слів та можливістю розвивати вторинні значення, обстоює право таких дериватів, попри інше, бути складником СП досліджуваних дієслів.

У граматиці польської мови домінує перший підхід, що засвідчують як власні спостереження за результатами огляду стану опрацювання цієї проблеми, зокрема у лексикографічній практиці, у теоретичних матеріалах, присвячених розгляду проблем словотвору, так і узагальнення, яких дійшли польські лінгвісти щодо наповнення комплексних словотвірних одиниць – словотвірного гнізда і ієрархічно залежних СП і словотвірного ланцюжка. Зокрема, на таких засадах укладено: «Wielki słownik języka polskiego» (pod red. P. Żmigrodzkiego), у якому віддієслівні іменники на **-nie**, **-enie**, **-cie** називають герундієм (форма дієслова) і подають у словниковій статті вихідного дієслова, за винятком випадків, коли ці іменники розвинули регулярне вторинне значення і є самостійними мовними одиницями (напр.: *malowanie* : 1. a) czynność ‘ogół prac związanych z pokrywaniem czegoś farbą lub lakierem, zwykle służących dekorowaniu lub odnowieniu wyglądu jakiegoś miejsca’; b) rezultat ‘to, co powstało w wyniku malowania – ogółu prac związanych z pokrywaniem czegoś farbą lub lakierem’; 2. obraz ‘przest. ‘coś, co zostało gdzieś namalowane za pomocą farb’ (WSJP)); «Słownik języka polskiego» (pod. red. W. Doroszewskiego), у якому віддієслівні іменники на **-nie**, **-enie**, **-cie** кваліфікують як *іменникові форми дієслів* і виокремлюють у самостійну словникову статтю; за умови здатності того чи того іменника виражати вторинне результативне значення, його фіксують у позиції 2 (напр.: *malowanie* – 1) forma rzeczownikowa

czas. *malować*; 2) *przestarz. dziś rzad.* a) ‘to. co zostało namalowane; obraz, malowidło, malatura’; b) ‘sposób przedstawienia czegoś przy pomocy farb; także: malowana powierzchnia czegoś (SJP Dorosz.)’; III i IV томи «Словника гniaзд słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego» (pod red. M. Skarżyńskiego), у СП як складниках словотвірних гнізд вершинних дієслів яких немає згаданих іменників з їхнім первинним категорійним (транспозиційним) значенням, за винятком випадків, як і у «Wielkim słowniku języka polskiego», коли ці слова розвивають вторинне предметне значення (напр.: віддієслівний іменник *malowanie* у СП дієслова *malować* виступає з двома значеннями ‘pokrywać coś farbą, nadawać kolor czemuś, barwić’ і ‘tworzyć obraz’ (SGS, III, ss. 433–434)); «Słownik form konjugacyjnych czasowników polskich» S. Mędaka та словник «Czasownik polski (odmiana)» Z. Saloni, автори яких серед інших часових способових дієслівних форм подають форму віддієслівного іменника, який називають або *rzeczownik odślowny* (SFKCZP, 2004), або *odśownik* (CZP, 2007), а також й інші дослідники дериваційної спроможності різноструктурних і різноаспектних мовних одиниць, які послуговуються тими чи тими комплексними словотвірними одиницями для систематизування їх (Szczysek, 2013, с. 3.; Malanowska-Statkewych, 2017; Berend, 2003; Białoskurska, 1999/2000; Vogelgesang, 2003 та ін.) чи принагідно торкаються цієї проблеми, висвітлюючи питання граматики (Łaziński, 2020, ss. 199–202).

Серед науковців, хто вважає віддієслівні іменники на **-nie**, **-enie**, **-cie** девербативами, – R. Grzegorzczyna i J. Puzynina (Grzegorzczyna & Puzynina, 1999, с. 375, 377, 390, 393, 395), A. Nagórko (Nagórko, 2007, с. 231). Проте автори, висловлюючи думку про доцільність розрізнення двох типів віддієслівних іменників – дериватів з категорійним значенням (*substantive verbalia*), які постають за допомогою словотворчих формантів **-nie**, **-enie**, **-cie**, і з некатегорійним значенням, виразниками яких є словотворчі форманти **-Ø**, **-acja**, **-ka**, **-anina**, **-ek**, **-ot**, **-stwo**, **-anka**, **-awka**, **-ba**, одностайні в тому, що ступінь дієслівності в девербативах першого типу досить високий. Це зумовлено передусім регулярністю творення таких одиниць, однаковістю їхньої семантики й вихідного дієслова, збереженням значного обсягу дієслівних граматичних значень (категорії виду та зворотності), мінімалізацією розвитку вторинних предметних значень. Окреслені чинники й слугують, очевидно, основою для розгляду віддієслівних іменників на **-nie**, **-enie**,

-**cie** у дієслівній площині. Однак сучасний розвиток мови, розширення обсягу наукових парадигм, крізь призму яких сьогодні вивчають ті чи ті мовні явища, дещо зміщує фокус уваги лінгвістів з вивченням цих мовних явищ – у напрямку принципів антропоцентризму. Тому неабиякого значення, крім іншого, набуває функціональний підхід до аналізу мовних явищ, зокрема й до аналізу віддієслівних іменників на **-nie**, **-enie**, **-cie**, що певною мірою детермінує визначення як семантики похідного слова, так і його категорійного статусу. Наприклад, уживання віддієслівних іменників *chleptanie*, *chlipnięcie*, *chlupanie*, *chrupanie*, *mlaskanie* у мовленні, а також послуговування ними в текстах художніх творів часто засвідчує подальший розвиток семантичної структури слова, результатом з'явою вторинних предметних значень, – зокрема, 'звуку, що супроводжує процес споживання', пор.: *W wazonie umieścmy świeże słoneczniki, w kuchni własnoręcznie tłoczony olej słonecznikowy, a na stole – prażone ziarna słonecznika do chrupania* (опредметнена дія) (Posoch, 2014, с. 187) і *Anders nalał mleka do miski z płatkami. Gdy zaczął jeść, usłyszała chrupanie* (звук, утворений назвою дією) (Egholm, 2018, с. 96); *On jest magistrem inżynierem, on chyba powinien odejść trochę dalej od mlaskania* (опредметнена дія) *ustami...* (Samojlik, 1988, с. 78) і *Słyszałem jej mlaskanie* (звук, утворений назвою дією) *nawet z górnego piętra, kiedy próbowałem coś obejrzeć w starym telewizorze* (Biesiekirski, 2020, с. 95). У другому реченні наведених пар ілюстрацій ідеться вже не про іменникові форми дієслів, чи субстантиви зі значенням 'опредметнена дія', а про повноцінні іменники з вторинним результативним значенням, яке часто увиразнюють залежні від них узгоджені означення, виражені прикметниками, займенниками тощо (Колібаба, 2005, с. 79).

Вторинні результативні значення віддієслівних іменників на **-nie**, **-enie**, **-cie**, зокрема тих, що постали від відзвуконаслідувальних дієслів – у нашому випадку із семантикою 'супровідний звуковий у процесі споживання', здебільшого не зареєстровані у словниках. Виняток становлять лише поодинокі випадки фіксування. Прикладом може слугувати кодифікованість у «Wielkim słowniku języka polskiego» вторинного значення віддієслівного іменника *chlipnięcie* (утворений від аспектуального відповідника *chlipnąć* (WSJP)) – 'dźwięk wydawany podczas picia lub jedzenia płynnych pokarmów' з речення *Siada [dziadek] wtedy przy nakrytym stole <...> i wciąga każdą łyżkę zupy z głośnym,*

wyraźnym chlipnięciem (Weiss, 2013, сс. 42–43). Хоч частота функціонування аналізованих слів у різних текстах засвідчує радше вторинне результативне значення ‘звук, утворований виконуваною дією’, однак системності тут ще немає. Ймовірно, некодифікованість віддієслівних іменників на **-nie**, **-enie**, **-cie** з вторинним предметним значенням зумовлено відставанням лексикографічного фіксування безперервних змін у лексичному складі мови, що простежуємо у словниковій практиці різних мов. Іноді в одному реченні можна подібати вживання кількох іменників власне з вторинним результативним значенням, які утворюють синонімний ряд, що теж певною мірою засвідчує усталеність функціонування цих слів, напр.: *Ale podobno można je było usłyszeć – chlapanie, mlaskanie, siorbanie, ciamkanie i inne odgłosy związane z pochłanianiem stu litrów wody na głowę* (Tomza, 2014).

Віддієслівні іменники, або девербативи-іменники (чи девербативні іменники), на **-ння** / **-ення** / **-іння** часто постають об’єктом зацікавлень й українських лінгвістів. Серед обсягу порушуваних ними питань – розгляд цих іменників у діахронному аспекті (Лагутіна, 1964; Ковалик, 1964), визначення їхніх структурно-семантичних особливостей, виявлених за допомогою різних систематизувальних одиниць (Пінчук, 1975; Родніна, 1979), установлення типів морфологічної адаптації твірних основ до дериваційного засобу у процесі формування (Демешко, 2022), простеження специфіки реалізації девербативами-іменниками мотивувальних відношень (Клименко, 2014; Городенська, 1983а; Колібаба, 2005; Петрик, 2013), окреслення граматичної природи девербативів-іменників на **-ння** / **-ення** / **-іння** й вияв ступеня співвіднесеності експлікованих ними граматичних значень з граматичними значеннями твірних слів у межах однієї (Гінзбург, 2013а; Пчелінцева 2018 та ін.) чи кількох слов’янських мовах (Гінзбург, 13b; Пчелінцева, 2019; Szczerbij, 2022), з’ясування ролі віддієслівних іменників на **-ння** / **-ення** / **-іння** у термінотворенні (Корнейко & Пилипенко, 2013; Пілецький, 2002; Ментинська & Наконечна, 2017; Познанський, 2014; Омельчук, 2015 та ін.) тощо.

У контексті сучасного поліпарадигмального характеру лінгвістичних досліджень віддієслівні іменники на **-ння** / **-ення** / **-іння** вивчають з позицій функціонального словотвору (Кушлик, 2015; Сегін, 2021; Адамець, 2016; Джочка, 2007; Пославська, 2007; Петрів, 2019), категорійного словотвору (Вихованець, 1988; Городенська, 1991; Олексенко,

2005; Колібаба, 2005), семантичного синтаксису (Вихованець, 1983; Городенська, 1983b; Ульяновцева, 1982; Гуйванюк, 1999; Кульбабська, 2007), а також на засадах когнітивно-ономасіологічного підходу (Ярмоленко, 2008) або функціонально-ономасіологічного (Петрик, 2011). Незважаючи на різноаспектність, різновекторність і різнобічність аналізу, віддієслівні іменники на **-ння** / **-ення** / **-іння** в лінгвоукраїністиці незалежно від типу деривації – синтаксичної чи лексичної – кваліфікують як словотвірні одиниці, що дає підстави вважати їх компонентом СП того чи того вершинного дієслова. Водночас лінгвісти одностайні щодо визнання синкретичного значення цих мовних одиниць, які, як вже зазначено, поєднують загальнокатегорійні ознаки предметності, що властиво іменникові, й процесуальності, що характерно для дієслова. До того ж співвідношення вияву цих ознак детерміноване типом деривації: синтаксичні деривати зберігають більшою мірою ознаки процесуальності, тоді як лексичні деривати – предметності. Це «зумовлено тими семантичними процесами, що супроводжують транспозицію дієслівної основи в іменникову» (Колібаба, 2005, с. 79; Кульбабська, 2007, с. 229).

А отже, ТСП українських дієслів зі значенням ‘супровідний звуковияв у процесі споживання’ – *плямкати, сьорбати, хрумтати, хрумкати, хрумчати, хрупати, цмакати, цмокати, чавкати, чвакати, чмакати* – формують теж дві зони: субстантивна і вербальна. Субстантивну зону репрезентують девербативи з двома кодифікованими СЗ – ‘опредметнена дія’ і ‘звук (як результат), утворюваний виконуваною дією’ – і досить регулярним, але ще не у всіх випадках кодифікованим значенням ‘виконавець дії’.

Реалізаторами СЗ ‘опредметнена дія’ є суфікси **-нн-** / **-енн-** / **-інн-**, **-іт-**, **-Ø-**, **-н-**, **-няв-**, **-от-**, **-нин-**. Деривати, які утворені за допомогою них і які реалізують відносну тотожність лексичного значення (відносність полягає лише у ступені абстракції в межах співвідношення «дія – абстрактна дія») зі значенням мотивувальних дієслів при відчутній різниці їх синтаксичних функцій, кваліфікують у дериватології як синтаксичні (Клименко, 2014, с. 190; Городенська, 1983а, с. 102). Найбільшу продуктивність демонструють девербативні іменники, у яких відзвуконаслідувальна дієслівна семантика транспонується в іменникову за допомогою суфікса **-нн-** / **-енн-** / **-інн-**, (Городенська, 1983b, сс. 172–176), пор.: *плямкання* (ВТССУМ, с. 987; СУМ-20), *сьорбан-*

ня (ВТССУМ, с. 1423; СУМ-20), *хрумання* (ВТССУМ, с. 1574; СУМ-20), *хрумкання* (ВТССУМ, с. 1574; СУМ-20), *хрумчання* (ВТССУМ, с. 1575; СУМ-20), *хрупання* (ВТССУМ, с. 1575; СУМ-20), *цмакання* (ВТССУМ, с. 1588; СУМ-20), *цмокання* (ВТССУМ, сс. 1588–1589; СУМ-20), *чавкання* (ВТССУМ, с. 1592; СУМ-20), *чвакання* (ВТССУМ, с. 1592; СУМ-20), *чмакання* (ВТССУМ, с. 1604; СУМ-20), напр.: *Та тільки письменник умостився у кріслі зручніше, як незнайомиць, який уже завершив своє хрумкання і чвакання, промовив: – А я вас упізнав* (Винничук, 2023, с. 244). Крім загального СЗ ‘опредметнена дія’, майже всі субстантиви на **-нн(-я) / -енн(-я) / -інн(-я)** набули вторинного кодифікованого значення ‘звук, утворювані цією дією’, напр.: *Усі їли мовчки, тільки й чути було в хаті сьорбання та гучне плямкання голодних гостей, котрі може вже тиждень не їли гарячої страви* (Нечуй-Левицький, 1991, с. 128); *...повис ядучий дим від махорки і залунало голосне чвакання, плямкання і сьорбання...* (Винничук, 2023, с. 345).

Менш активними транспозиторами дієслівної ознаки є суфікси **-іт** і **-Ю-**, пор.: *хрумкіт, хрупіт, цмокіт, хрумк, цмок* тощо. Попри фіксування СЗ ‘опредметнена дія’ за цими дериватами у словниках (ВТССУМ, с. 1589), їм більшою мірою, ніж дериватам на **нн(-я) / -енн(-я) / -інн(-я)**, властивий розвиток вторинного значення – ‘звук, утворений названою дією’ (Третевич, 1983, с. 125; Олексенко, 2005, с. 213; Кушлик, 2015, с. 226), напр.: *Хвилин із десять чулися тільки хрумкіт і сьорбання* (Кошелюк, 2017, с. 235); *Я почула хрупіт гороху, а незабаром між його зеленим листям з’явилося смугляве обличчя з великими чорними очима і м’якими кучерями, підстриженими вище вух* (Вовк, 2001, с. 300).

Іменникові девербативи, які номінують носія процесуальної ознаки, що є його внутрішньою або зовнішньою ознакою, репрезентують мутаційні словотвірні типи субстантивної зони. Виразниками цієї семантичної позиції загалом слугують суфікси **-ун-, -л-, -ець-, -к-**, які зараховують до словотворчих засобів власної експресивності, а також суфікси **-льник-, -вник-**, які вважають формантами контекстної експресивності, тобто дериватори, які надають похідним іменникам конотативного забарвлення (Олексенко, 2005, с. 48). Основним словотворчим засобом, за допомогою якого постають похідні одиниці від аналізованої групи відзвуконаслідувальних дієслів, є суфікс **-л-**. У такий спосіб постали частково кодифіковані слова *плямкало, хрумало, хрумкало, хрупало, цмокало, чвакало, чамкало, цямкало* та ін. (Гуйва-

нюк, 2011, с. 92), проте системність творення їх і вживання у різних контекстах оприявнює потенційну можливість продукування таких девербативів. Вони акцентують на акустичних властивостях звуковияву особливостей людини й передають дещо знижену семантичну оцінку, що характерно передусім для мовлення, напр.: *Обжерливістю відзначаєсь я так, / Що **чвакалом** дражнили всі знайомі, – / А тут я мокну під дощем, бідак* (Аліг'єрі, 1976, с. 55). Найвний високий рівень експресивності в таких похідних словах став засадничим для продукування на базі них способом лексико-семантичної деривації українських прізвищевих назв *Плямкало, Хрумало, Хрумкало, Хрупало, Цямкало* (ЕСУП, 1987, сс. 778–785), напр.: – *Йдіть геть, – сказав [кошовий]. – Дам одвіт на військовому крузі. – Зараз давай! – закричав гостролиций, з хвацькими вусами козак **Плямкало*** (Мушкетик, 1990, с. 543); – *Еге, та ж то **Цямкало**, фільварковий наймит, що живе за річкою* (Бачинський, 2001, с. 12).

У КСП вершинного дієслова *чмакати* цю ж семантику експлікують кодифіковані девербативи *чмакальник* і *чмакавник* (ВТССУМ, с. 1604), які постали за допомогою суфіксів *-льник, -вник*.

Трапляються випадки утворення іменникових дериватів на позначення продукту, назву якого пов'язують з характерним для твірного дієслова звуковиявом. Прикладом може слугувати слово *хрумик* у реченні – *Татку, а у тім мішку буде **хрумиків** дещиця? Бо насправді там, на кухні, порядує наша киця* (Андрусак, 2019, сс. 9–10). Проте поки що йдеться про оказіональне вживання цього деривата.

Висновки

Отже, результати здійсненого аналізу засвідчують, що генетична спорідненість української і польської мов зумовлює подібність сприйняття (перцептивної асоціації) носіями цих мов того чи того звукообразу певної позамовної реалії (звуковияву істот, предметів, явищ тощо), на основі якого формувалися подібні уявлення про цю позамовну дійсність, що потребувало й відповідних способів оформлення цих одиниць. Ця подібність вплинула і на словопороджувальну здатність відзвуконаслідувальних дієслів в обох мовах. Субстантивна зона типових словотвірних парадигм репрезентує достатній ступінь відповідності дериваційної спроможності еквівалентних твірних слів.

Незважаючи на деяку відмінність континууму семантичних позицій, зумовлену особливостями граматичного ладу кожної з мов, є всі підстави висновувати про подібність як експлікованих словотвірних значень у межах кожної зони, так і словотворчих засобів для їх реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

- Адамець, Н. В. (2016). *Словотвірна парадигматика дієслів руху в сучасній українській мові*: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ.
- Бабакова, О. В. (2007). *Семантична структура та функціонування дієслів звучання*: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя.
- Валюх, З. О. (2005). *Словотвірна парадигматика іменника в українській мові*. Київ–Полтава.
- Вихованець, І. Р. (1983). Згортання компонентів семантичної структури речення. Згорнуті аргументи і приховані предикати. В: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, & В. М. Русанівський, *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ, 139–143.
- Вихованець, І. Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ.
- Гаценко, І. О. (2003). *Типологічні особливості звуконаслідувальних слів (на матеріалі української, російської та англійської мов)*: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ.
- Гінзбург, М. Д. (2013а). З історії досліджування та подавання видового протиставлення українських *nomina actions* на *-ння, -ття*. *Українська мова*, 3, 48–60. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2013_3_6.
- Гінзбург, М. Д. (2013б). Українські віддієслівні іменники на *-ння, -ття* на тлі сусідніх слов'янських мов. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», 765, 3–13.
- Городенська, К. Г. (1983а). Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах. В: М. А. Жовтобрюх (ред.), *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ, 102–113.
- Городенська, К. Г. (1983б). Синтаксичні функції категорій і типи деривації. В: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, & В. М. Русанівський, *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ, 162–212.
- Городенська, К. Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*. Київ.
- Городенська, К. (2004). Дієслово. В: І. Вихованець, & К. Городенська, *Теоретична морфологія української мови*. Київ, 217–297.
- Городенська, К. Г. (2017). Дієслово. В: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, & С. О. Соколова, *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ, 364–492.
- Гуйванюк, Н. В. (1999). *Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць*. Чернівці.
- Гуйванюк, Н. (2011). Емоційно-оцінна лексика у «Словнику буковинських говірок». *Мовознавчий вісник*, 12 (13), 88–95.
- Грещук, В. В. (1995). *Український відприкметниковий словотвір*. Івано-Франківськ.

- Грещук, В. (2007). Розділ 1. Теоретичні засади основоцентричної дериватології. В: В. В. Грещук, Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, & Н. М. Пославська, *Нариси з основоцентричної дериватології*. Івано-Франківськ, 6–38.
- Демешко, І. М. (2022). Морфологія віддієслівних дериватів: проблемні вектори сучасного дослідження. *Мовознавчий вісник*, 33, 93–103.
- Джочка, І. Ф. (2007). Віддієслівний словотвір. В: В. В. Грещук, Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, & Н. М. Пославська, *Нариси з основоцентричної дериватології*. Івано-Франківськ, 154–259.
- Дюрович, Л. (1972). Относительное прилагательное в славянских языках. В: *The Slavic Word Proceedings of the International Slavistic Colloquium at UCLA*. The Hague–Paris, 189–207.
- Земская, Е. А. (1978). О парадигматических отношениях в словообразовании. В: *Русский язык: Вопросы его истории и современного состояния. Виноградские чтения I–VIII*. Москва, 63–77.
- Карпіловська, Є. А. (1990). *Конструювання складних словотворчих одиниць*. Київ.
- Клименко, Н. Ф. (2004). Словотвірна парадигма. В: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 619.
- Клименко, Н. Ф. (2014). Складні іменники із значенням абстрактної дії. В: Н. Ф. Клименко, *Вибрані праці*. Київ, 190–199.
- Ковалик, І. І. (1964). *Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах*. Львів.
- Ковалик, І. І. (2007). «Словотворчий» чи «словотвірний»? В: *Вчення про словотвір. Вибрані праці*. Івано-Франківськ, 358.
- Колібаба, Л. М. (2005). Віддієслівні іменники дії: історія дослідження, семантико-граматичні параметри, словотвірна категоризація. *Актуальні проблеми металінгвістики*, 78–81.
- Корнейко, І., & Пилипенко, М. (2013). Україномовні терміни із процесуальними значеннями. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології*, 765, 38–42.
- Кульбабська, О. В. (2007). Девербативи в простому неелементарному реченні: функціонально-лінгвістичний аналіз (на матеріалі мови творів І. Чендея). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, 11, 228–233.
- Кушлик, О. П. (2015). *Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові*. Дрогобич.
- Кушлик, О. П. (2016). *Типологія словотвірних парадигм похідних дієслів в українській мові*: дис. ... докт. філол. наук. Дрогобич.
- Кушлик, О. П. (2019). Засади словотвірнопарадигматичної систематизації девербативів в українській мові. В: *Грамматичний простір сучасної лінгвоукраїністики*. Київ, 333–344.
- Лагутіна, А. В. (1964). Віддієслівні абстрактні іменники на *-ння* в історії української літературної мови. В: *Дослідження з української та російської мов*. Київ, 212–231.
- Мацько, Л. І. (1981). Звуконаслідувальні слова в українській мові. *Українське мовознавство*, 9, 9–18.
- Мацько, Л. І. (1984). Семантико-фонетична організація ономатопів в українській мові. *Мовознавство*, 6, 37–42.
- Ментинська, І. Б., & Наконечна, Г. В. (2017). Віддієслівні терміни-іменники в українській комп'ютерній термінології. *Український смисл*, 151–158. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usmysl_2017_2017_17.

- Олексенко, В. П. (2005). *Словотвірні категорії іменника*. Херсон.
- Омельчук, С. (2015). Девербативи в сучасній лінгводидактичній терміносистемі: лексико-семантичний, граматичний і стилістичний аспекти. *Українська мова*, 3, 45–58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2015_3_6.
- Петрик, О. М. (2011). Традиційний, функціональний і ономасіологічний підходи у вивченні віддієслівних іменників опредметненої дії. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки*, 1, 45–48. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2011_1_12.
- Петрик, О. М. (2013). *Функціонально-семантична парадигма віддієслівних іменників в українській мові*: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ.
- Петрів, О. І. (2019). *Словотворча спроможність дієслів на позначення внутрішнього стану істоти в сучасній українській мові*: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ.
- Пілецький, В. (2002). Назви опредметнених дій у науково-технічній термінології. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*, 453, 215–221.
- Пінчук, О. Ф. (1975). Словотвірна структура віддієслівних іменників сучасної української літературної мови. В: М. А. Жовтобрюх (ред.), *Морфологічна будова сучасної української мови*. Київ, 35–82.
- Познанський, Р. В. (2014). Віддієслівні абстрактні іменники, мотивовані вербативами лексико-семантичного поля «аграрне виробництво (рослинництво)», в українській мові. *Вісник Житомирського державного педуніверситету. Філологічні науки*, 1 (73), 222–227. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2014_1_47.
- Пославська, Н. М. (2007). Віддієслівний словотвір. В: В. В. Грещук, Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, & Н. М. Пославська, *Нариси з основоцентричної дериватології*. Івано-Франківськ, 259–324.
- Пчелінцева, О. Е. (2018). Аспектуальні властивості українського віддієслівного іменника зі значенням дії. *Мовознавчий вісник*, 24–25, 42–53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2018_24-25_7.
- Пчелінцева, О. (2019). Функціонально-граматична специфіка українських віддієслівних іменників зі значенням дії на фоні інших слов'янських мов. *Термінологічний вісник*, 5, 33–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2019_5_6.
- Родніна, Л. О. (1979). Суфіксальний словотвір іменників. В: М. А. Жовтобрюх (ред.), *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ, 57–116.
- Сегін, Л. В. (2021). Словотвірний потенціал префіксальних дієслів зі значенням «переміщення вгору» в українській і польській мовах (зіставно-типологічний аспект). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 56. <https://doi.org/10.11649/sfps.2298>.
- Селіванова, О. О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава.
- Смаль-Стоцький, Р. (1929). *Примітивний словотвір*. Варшава.
- Третевич, Л. М. (1983). Про словотвірну семантику віддієслівних іменників з нульовими суфіксами в сучасній українській мові. В: М. А. Жовтобрюх (ред.), *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ, 120–129.
- Ульянцева, С. Г. (1982). Семантико-синтаксичний статус віддієслівних іменників. *Мовознавство*, 4, 37–41.

- Штанденко, У. (2008). *Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у староукраїнській мові XIV–XVIII ст.* Київ.
- Юрчук, Л. А. (1979). Суфіксальний дієслівний словотвір. В: М. А. Жовтобрюх (ред.), *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ, 171–210.
- Юсип-Якимович, Ю. В. (2007). *Ономатопоетика українських говорів Карпат: семантична, фонетична, словотвірна структура та похідність ономатонів*. Ужгород.
- Ярмоленко, Г. А. (2008). *Віддієслівні іменники української мови в когнітивно-ономасіологічному аспекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук*. Одеса.
- Bańko, M. (2009). Przedmowa. В: М. Bańko, *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych*. Warszawa, 5–7.
- Berend, M. (2003). Aktywność słowotwórcza czasowników ruchu (opis gniazdowy). В: М. Skarżyński (ред.), *Słowotwórstwo gniazdowe – historia – metoda – zastosowania*. Kraków, 156–167.
- Białokurska, M. (1999). Wstępna analiza polskich gniazd słowotwórczych z centrum czasownikowym. *Poradnik Językowy*, 1 (5–6), 18–27.
- Białokurska, M. (2000). Wstępna analiza polskich gniazd słowotwórczych z centrum czasownikowym. *Poradnik Językowy*, 2 (2), 38–48.
- Buzáßsyová, K. (1974). *Sémantická štruktúra slovenských deverbativ*. Bratislava.
- Dziadosz, D. (2018). *Leksykalno-semantyczne i pragmatyczne aspekty interiekcji w języku polskim, rosyjskim i niemieckim*. Szczecin.
- Dziadosz, D. (2021). Verbs derived from interjections in Polish, Russian and German. *Beyond Philology*, 18 (1), 27–46. <https://doi.org/10.26881/bp.2021.1.02>.
- Grzegorzczkova, R. (1979). *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa.
- Grzegorzczkova, R., & Puzynina, J. (1999). Problemy ogólne słowotwórstwa. В: R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, & H. Wróbel (ред.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa, 361–388.
- Grzegorzczkova, R., & Puzynina, J. (1999). Rzeczownik. В: R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, & H. Wróbel (ред.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa, 389–468.
- Laskowski, R. I. (1999). Zagadnienia ogólne morfologii. В: R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, & H. Wróbel (ред.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa, 27–86.
- Łaziński, M. (2020). *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika*. Warszawa.
- Malanowska-Statkiewicz, M. (2017). Potencjał słowotwórczy wybranych czasowników dźwiękonaśladowczych w języku czeskim i polskim. *Slavica Wratislaviensia*, 165, 255–265. <https://doi.org/10.19195/0137-1150.165.22>.
- Malanowska-Statkiewicz, M. (2019). Wyrazy dźwiękonaśladowcze w polskim i czeskim przekładzie *Harry Potter and the Philosopher's Stone* J. K. Rowling. В: B. Gasek, & B. Juszcak (ред.), *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich*. Siedlce, 55–69.
- Mączyński, M. (1991). Słowotwórstwo czasowników onomatopeicznych w języku polskim. *Prace Językoznawcze*, 6 (137), 319–333.
- Nagórko, A. (2007). *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa.
- Puzynina, J. (1969). *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*. Warszawa.
- Skarżyński, M. (2003a). Czasowniki jako centra gniazd słowotwórczych. Z prac nad III tomem “Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopol-

- skiego". B: M. Skarżyński (ред.), *Słotwórstwo gniazdowe – historia – metoda – zastosowania*. Kraków, 41–55.
- Skarżyński, M. (2003b). Słotwórcze gniazda odczasownikowe (charakterystyka wstępna). B: M. Skarżyński (ред.), *Słotwórstwo gniazdowe – historia – metoda – zastosowania*. Kraków, 137–155.
- Szczerbij, N. (2022). Hybrydalne formy czasownikowe w języku polskim i ukraińskim. *Poradnik Językowy*, 790 (1), 147–163.
- Szczyszek, M. (2013). Rzeczownikowość a czasownikowość kategorii słotwórczych rzeczownika w języku polskim. *Investigationes Linguisticae*, 29, 1–8.
- Szymański, T. (1977). *Derywacja czasowników onomatopeicznych i ekspresywnych w języku bułgarskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Vogelgesang, T. (2003). Gniazda słotwórcze przymiotników nazywających kolory i wymiary. B: M. Skarżyński (ред.), *Słotwórstwo gniazdowe – historia – metoda – zastosowania*. Kraków, 86–113.
- Zych, A. (2004). Paradigmat słotwórczy jako jednostka badań konfrontatywnych. B: H. Fontański, & P. Czerwiński (ред.), *Język rosyjski w konfrontacji z językami Europy w aspekcie lingwokulturoznawczym*. Katowice, 129–140.

Лексикографічні джерела

- ВТССУМ – Бусел, В. Т. (ред.) (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ.
- ГСУЛМ – Критська, В. І., Недозим, Т. І., Орлова, Л. В., Пуздирева, Т. К., & Романюк, Ю. В. (2011). *Граматичний словник української літературної мови. Словозміна*. Київ.
- ЕСУП – Ірклієвський, В. (1987). *Етимологічний словник українських прізвищ. Прізвищезнавство*. Мюнхен.
- ЕСУМ – Мельничук, О. С. (ред.) (1982–2012). *Етимологічний словник української мови*. Т. I–VI. Київ.
- КГСМ – Карпіловська, Є. А. (2002). *Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями*. Київ.
- КТСЛТ – Єроленко, С. Я., Бибик, С. П., & Тодор, О. Г. (2001). *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ.
- СУМ-20 – *Словник української мови: у 20 т*. Київ. <https://1677.slovaronline.com>.
- СУС – Вусик, О. С. (2019). *Словник українських синонімів*. Тернопіль.
- ЭССЯ – Трубачёв, Н. О. (ред.) (1981–1992). *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Москва.
- CZP – Saloni, Z. (2007). *Czasownik polski (odmiana)*. Warszawa. chrome-extension://efaidnbmninnbpcajpcgclclefindmkaj/https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/20067/Czasownik_polski.pdf?sequence=6&isAllowed=y.
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego (2008–2012). <http://www.nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/>.
- SEJP Boryś – Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- SEJP Sławski – Sławski, F. (ред.) (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Vol. 1–5. Kraków.
- SFKCZP – Мęдак, S. (2004). *Słownik form koniugacyjnych czasowników polskich*. Kraków.

- SGJP – Gruszczyński, W., Skowrońska, D., Saloni, Z., Wołosz, R., & Woliński, M. (ред.) (2012). *Słownik gramatyczny języka polskiego*. Warszawa. <http://sgjp.pl/leksemy/#13589/a>.
- SGS – Skarżyński, M., Berend, M., Bondkowska, M., Burkacka, I., Jadacka, H., Olejniczak, M., & Vogelgesang, T. (2004). *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego*. Vol. 3: *Gniazda odczasownikowe* (ред. M. Skarżyński); Vol. 4: *Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki* (ред. M. Skarżyński). Kraków.
- SJP – *Słownik języka polskiego*. <http://sjp.pl>.
- SJP Dorosz. – Doroszewski, W. (ред.) (1958–1969). *Słownik języka polskiego*. Vol. 1–11. Warszawa. <http://doroszewski.pwn.pl>.
- SJP Lehr-Spław. – Lehr-Spławiński, T. (1939). *Słownik języka polskiego*. Warszawa.
- SJP PWN – *Słownik języka polskiego*. Warszawa. <https://sjp.pwn.pl/oferta>.
- Słowniczc. – Słowniczek (1875). В: О. Kolberg, *Krakowskie: materiały do Etnografii Słowiańskiej*. Cz. 4. Kraków, 303–328.
- SO – Bańko, M. (2009). *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowych*. Warszawa.
- SSGCZP – Polański, K. (ред.) (1980). *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*. Vol. 1 (A–M). Wrocław.
- WSJP – Żmigrodzki, P. (ред.). *Wielki słownik języka polskiego*. <http://www.wsjp.pl>.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Аліґ'єрі, Д. (1976). *Божественна комедія* [перекл. Є. Дроб'язко]. Київ.
- Андрус'як, І. (2019). *М'яке і пухнасте: у 2 т. (т. 2)*. Тернопіль.
- Бачинський, Р. (2001). *Кривавиця*. Львів.
- Винничук, Ю. (2023). *Танго смерті*. Київ.
- Загребельний, П. А. (2005). *Диво*. Харків.
- Кошелюк, В. (2017). *Green Card*. Харків.
- Мушкетик, Ю. (1990). *Яса*. Київ.
- Нечуй-Левицький, І. (1991). *Князь Єремія Вишневецький; Гетьман Іван Виговський*. Київ.
- Тайге, Т. (2018). *Пацієнт* [перекл. Н. Іваничук]. Київ. <https://www.google.com.ua/books/edition/Пацієнт/kLAeEAAAQBAJ?hl=uk&gbpv=0>.
- Biesiekirski, B. (2020). *Zimowe róże*. Będzin.
- Egholm, E. (2018). *Szkody w ludziach*. Katowice.
- Kolberg, O. (1873). *Dzieła wszystkie: T. 6. Krakowskie: materiały do Etnografii Słowiańskiej (cz. 2)*. Kraków.
- Masterman, B. (2023). *Droga 66*. https://books.google.com.ua/books?id=EPjIEAAAQBAJ&pg=PT275&dq=chrupanie&hl=uk&newbks=1&newbks_redir=0&sa=X&ved=2ahUKEwiYsjrwlEAAxXKKRAIHbQ7Chs4ChDoAXoECAGQAg#v=onepage&q=chrupanie&f=false.
- Posoch, J. (2014). *Lawendowe pole. Poradnik*. Warszawa.
- Samojlik, M. (1988). *Wieża Babel*. Warszawa.
- Sosnowski, J. (2002). *Linia nocna*. Warszawa.
- Ścibor Marchocka, M. (2019). *Taniec z gronostajem*. Będzin.
- Tomza, P. (2014). *Afryka Nowaka*. https://books.google.com.ua/books?id=HipvBgAAQBAJ&pg=PT137&dq=siorbanie&hl=uk&newbks=1&newbks_redir=0&sa=

X&ved=2ahUKEwjqlq-zidKAAxWCxQIHHcr0Bo84FBD0AxoECAoQAg#v=onepage&q=siorbanie&f=false.

Weiss, K.-A. (2013). *Gra w kapsle, czyli autolustracja dziecka PRL-u*. Będzin.

References

- Adamets, N. V. (2016). *Slovotvirna paradyhmatyka diiesliv rukhu v suchasni ukrainskii movi*: avtoref. dys. kand. filol. nauk. Ivano-Frankivsk.
- Babakova, O. V. (2007). *Semantychna struktura ta funktsionuvannia diiesliv zvuchannia*: avtoref. dys. kand. filol. nauk. Zaporizhzhia.
- Bańko, M. (2009). Przedmowa. In: M. Bańko, *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych*. Warszawa, 5–7.
- Berend, M. (2003). Aktywność słowotwórcza czasowników ruchu (opis gniazdowy). In: M. Skarżyński (Ed.), *Słowotwórstwo gniazdowe – historia – metoda – zastosowania*. Kraków, 156–167.
- Białokurska, M. (1999). Wstępna analiza polskich gniazd słowotwórczych z centrum czasownikowym. *Poradnik Językowy*, 1 (5–6), 18–27.
- Białokurska, M. (2000). Wstępna analiza polskich gniazd słowotwórczych z centrum czasownikowym. *Poradnik Językowy*, 2 (2), 38–48.
- Buzášsyová, K. (1974). *Sémantická štruktúra slovenských deverbativ*. Bratislava.
- Demeshko, I. M. (2022). Morfonolohiia viddiieslivnykh deryvativ: problemni vektory suchasnoho doslidzhennia. *Movoznavchyi visnyk*, 33, 93–103.
- Dyurovich, L. (1972). Otnositelnoe prilagatelnoe v slavyanskikh yazykakh. In: *The Slavic Word Proceedings of the International Slavistic Collo-quium at UCLA*. The Hague–Paris, 189–207.
- Dzhochka, I. F. (2007). Viddiieslivnyi slovotvir. In: V. V. Greshchuk, R. O. Bachkur, I. F. Dzhochka, & N. M. Poslavska (Eds.), *Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii*. Ivano-Frankivsk, 154–259.
- Dziadosz, D. (2018). *Leksykalno-semantyczne i pragmatyczne aspekty interiekcji w języku polskim, rosyjskim i niemieckim*. Szczecin.
- Dziadosz, D. (2021). Verbs derived from interjections in Polish, Russian and German. *Beyond Philology*, 18 (1), 27–46. <https://doi.org/10.26881/bp.2021.1.02>.
- Gatsenko, I. O. (2003). *Typolohichni osoblyvosti zvukonasliduvalnykh sliv (na materialy ukrainskoi, rosiiskoi ta anhliiskoi mov)*: avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv.
- Ginzburh, M. D. (2013a). Z istorii doslidzhuvannia ta podavannia vydovoho protystavlennia ukrainskykh nomina actions na *-nnia*, *-ttia*. *Ukrainska mova*, 3, 48–60. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2013_3_6.
- Ginzburh, M. D. (2013b). Ukrainski viddiieslivni imennyky na *-nnia*, *-ttia* na tli susidnykh slovianskykh mov. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik»*. Serii «Problemy ukrainskoi terminolohii», 765, 3–13.
- Gorodenska, K. H. (1983a). Realizatsiia semantychnoho potentsialu diiesliv u syntaksychnykh deryvatakh. In: M. A. Zhovtobriukh (Ed.), *Slovotvirna semantyka skhidnoslovianskykh mov*. Kyiv, 102–113.
- Gorodenska, K. H. (1983b). Syntaksychni funktsii katehorii i typy deryvatsii. In: I. R. Vykovanets, K. H. Horodenska, & V. M. Rusanivskyyi, *Semantychna struktura rechennia*. Kyiv, 162–212.
- Gorodenska, K. H. (1991). *Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts*. Kyiv.

- Gorodenska, K. (2004). Diieslovo. In: I. Vykhoanets, & K. Horodenska, *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy*. Kyiv, 217–297.
- Gorodenska, K. H. (2017). Diieslovo. In: I. R. Vykhoanets, K. H. Horodenska, A. P. Zahnitko, & S. O. Sokolova, *Gramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia*. Kyiv, 364–492.
- Greshchuk, V. V. (1995). *Ukrainskyi vidpryketnykovyi slovotvir*. Ivano-Frankivsk.
- Greshchuk, V. (2007). Rozdil 1. Teoretychni zasady osnovotsentrychnoi deryvatolohii. In: V. V. Greshchuk, R. O. Bachkur, I. F. Dzhochka, & N. M. Poslavska, *Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii*. Ivano-Frankivsk, 6–38.
- Grzegorzczkova, R. (1979). *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa.
- Grzegorzczkova, R., & Puzynina, J. (1999). Problemy ogólne słowotwórstwa. In: R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, & H. Wróbel, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa, 361–388.
- Grzegorzczkova, R., & Puzynina, J. (1999). Rzeczownik. In: R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, & H. Wróbel, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa, 389–468.
- Guivaniuk, N. V. (1999). *Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynyts*. Chernivtsi.
- Guivaniuk, N. (2011). Emotsiino-otsinna leksyka u «Slovnyku bukovynskykh hovirok». *Movoznavchyi visnyk*, 12 (13), 88–95.
- Karpilovska, Ye. A. (1990). *Konstruiuvannia skladnykh slovotvorchykh odynyts*. Kyiv.
- Klymenko, N. F. (2004). Slovotvirna paradygma. In: *Ukrainska mova. Entsyklopediya*. Kyiv.
- Klymenko, N. F. (2014). Skladni imennyky iz znachenniam abstraktnoi dii. In: N. F. Klymenko, *Vybrani pratsi*. Kyiv, 190–199.
- Kolibaba, L. M. (2005). Viddiieslivni imennyky dii: istoriia doslidzhennia, semantyko-hramatychni parametry, slovotvirna katehoryzatsiia. *Aktualni problemy metalinhvistyky*, 78–81.
- Korneiko, I., & Pylypenko, M. (2013). Ukrainomovni terminy iz protsesualnymy znachenniamy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. *Problemy ukrainskoi terminolohii*, 765, 38–42.
- Kovalyk, I. I. (1964). *Slovotvir imennykiv u serbo-luzhytskykh movakh*. Lviv.
- Kovalyk, I. I. (2007). «Slovotvorchy» chy «slovotvirnyi»? In: *Vchennia pro slovotvir*. *Vybrani pratsi*. Ivano-Frankivsk, 358.
- Kulbabska, O. V. (2007). Deverbatyvy v prostomu neelementarnomu rechenni: funktsionalno-linhvistychnyi analiz (na materialy movy tvoriv I. Chendeia). *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*, 11, 228–233.
- Kushlyk, O. P. (2015). *Slovotvirna paradyhmatyka pokhidnykh diiesliv v ukrainskii movi*. Drohobych.
- Kushlyk, O. P. (2016). *Typolohiia slovotvirnykh paradyhm pokhidnykh diiesliv v ukrainskii movi*: dys. dokt. filol. nauk. Drohobych.
- Kushlyk, O. P. (2019). *Zasady slovotvirnoparadyhmatychnoi systematyzatsii deverbatyviv v ukrainskii movi*. *Hramatychnyi prostir suchasnoi linhvoukrainistyky*. Kyiv, 333–344.
- Lahutina, A. V. (1964). Viddiieslivni abstraktni imennyky na *-nnia* v istorii ukrainskoi literaturnoi movy. In: *Doslidzhennia z ukrainskoi ta rosiiskoi mov*. Kyiv, 212–231.

- Laskowski, R. I. (1999). Zagadnienia ogólne morfologii. In: R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, & H. Wróbel, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa, 27–86.
- Łaziński, M. (2020). *Wykłady o aspekcie polskiego czasownika*. Warszawa.
- Malanowska-Statkiewicz, M. (2017). Potencjał słowotwórczy wybranych czasowników dźwiękonaśladowczych w języku czeskim i polskim. *Slavica Wratislaviensia*, 165, 255–265. <https://doi.org/10.19195/0137-1150.165.22>.
- Malanowska-Statkiewicz, M. (2019). Wyrazy dźwiękonaśladowcze w polskim i czeskim przekładzie *Harry Potter and the Philosopher's Stone* J. K. Rowling. In: B. Gasek, & B. Juszczak (Eds.), *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich*. Siedlce, 55–69.
- Matsko, L. I. (1981). Zvukonaslidivalni slova v ukrainskii movi. *Ukrainske movoznavstvo*, 9, 9–18.
- Matsko, L. I. (1984). Semantyko-fonetychna orhanizatsiia onomatopiv v ukrainskii movi. *Movoznavstvo*, 6, 37–42.
- Mączyński, M. (1991). Słowotwórstwo czasowników onomatopeicznych w języku polskim. *Prace Językoznawcze*, 6 (137), 319–333.
- Mentynska, I. B., & Nakonechna, H. V. (2017). Viddiieslivni terminy-imennyky v ukrainskii kompiuternii terminolohii. *Ukrainskyi smysl*, 151–158. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usmysl_2017_2017_17.
- Nagórko, A. (2007). *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa.
- Oleksenko, V. P. (2005). *Slovotvirni katehorii imennyka*. Kherson.
- Omelchuk, S. (2015). Deverbatyvy v suchasni linhvodydaktychnii terminosystemi: leksyko-semantychnyi, hramatychnyi i stylistychnyi aspekty. *Ukrainska mova*, 3, 45–58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrn_2015_3_6.
- Pchelintseva, O. (2018). Aspektualni vlastyvoli ukrainskoho viddiieslivnoho imennyka zi znachenniam dii. *Movoznavchyi visnyk*, 24–25, 42–53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2018_24-25_7.
- Pchelintseva, O. (2019). Funktsionalno-hramatychna spetsyfika ukrainskykh viddiieslivnykh imennykiv zi znachenniam dii na foni inshykh slovianskykh mov. *Terminolohichni visnyk*, 5, 33–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/terv_2019_5_6.
- Petriv, O. I. (2019). *Slovotvorcha spromozhnist diiesliv na poznachennia vnutrishnoho stanu istoty v suchasni ukrainskii movi*: avtoref. dys. kand. filol. nauk. Ivano-Frankivsk.
- Petryk, O. M. (2011). Tradytsiinyi, funktsionalnyi i onomasiolohichni pidkhody u vyvchenni viddiieslivnykh imennykiv opredmetnenoj dii. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia. Serii: Filolohichni nauky*, 1, 45–48.
- Petryk, O. M. (2013). *Funktsionalno-semantychna paradyhma viddiieslivnykh imennykiv v ukrainskii movi*: avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2011_1_12.
- Piletskyi, V. (2002). Nazvy opredmetnennykh dii u naukovo-tekhnichnii terminolohii. *Visnyk Natsionalnoho un-tu «Lvivska politekhnikha»*. Serii «Problemy ukrainskoi terminolohii», 453, 215–221.
- Pinchuk, O. F. (1975). Slovtvirna struktura viddiieslivnykh imennykiv suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. In: M. A. Zhovtobriukh (Ed.), *Morfologichna budova suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv, 35–82.

- Poslavska, N. M. (2007). Viddiieslivnyi slovotvir. In: V. V. Greshchuk, R. O. Bachkur, I. F. Dzhochka, & N. M. Poslavska, *Narysy z osnovotsentrychnoi deryvatolohii*. Ivano-Frankivsk, 259–324.
- Poznanskyi, R. V. (2014). Viddiieslivni abstraktni imennyky, motyvovani verbatyvamy leksyko-semantychnoho polia «ahrarne vyrobnytstvo (roslynnytstvo)», v ukrainskii movi. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho peduniversitytetetu. Filolohichni nauky*, 1 (73), 222–227. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2014_1_47.
- Puzynina, J. (1969). *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim (słowotwórstwo, semantyka, składnia)*. Warszawa.
- Rodnina, L. O. (1979). Sufiksalni slovotvir imennykiv. In: M. A. Zhovtobriukh (Ed.), *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv, 57–116.
- Sehin, L. V. (2021). Slovotvirnyi potentsial prefiksalnykh diiesliv zi znachenniam «peremishchennia vhoru» v ukrainskii i polskii movakh (zistavno-typolohichni aspekt). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 56. <https://doi.org/10.11649/sfps.2298>.
- Selivanova, O. O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia*. Poltava.
- Shtandenko, U. (2008). *Vidimennyi sufiksalni slovotvir diiesliv u staroukrainskii movi XIV–XVIII st.* Kyiv.
- Skarżyński, M. (2003a). Czasowniki jako centra gniazd słowotwórczych. Z prac nad III tomem “Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego”. In: M. Skarżyński (Ed.), *Słowotwórstwo gniazdowe – historia – metoda – zastosowania*. Kraków, 41–55.
- Skarżyński, M. (2003b). Słowotwórcze gniazda odczasownikowe (charakterystyka wstępna). In: M. Skarżyński (Ed.), *Słowotwórstwo gniazdowe – historia – metoda – zastosowania*. Kraków, 137–155.
- Smal-Stotskyi, R. (1929). *Prymityvnyi slovotvir*. Warszawa.
- Szczerbij, N. (2022). Hybrydalne formy czasownikowe w języku polskim i ukraińskim. *Poradnik Językowy*, 790 (1), 147–163.
- Szczyszek, M. (2013). Rzeczownikowość a czasownikowość kategorii słowotwórczych rzeczownika w języku polskim. *Investigationes Linguisticae*, 29, 1–8.
- Szymański, T. (1977). *Derywacja czasowników onomatopeicznych i ekspresyjnych w języku bułgarskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Tretevych, L. M. (1983). Pro slovotvirnu semantyku viddiieslivnykh imennykiv z nulovymy sufiksamy v suchasni ukrainskii movi. In: M. A. Zhovtobriukh (Ed.), *Slovotvirna semantyka skhidnoslovianskykh mov*. Kyiv, 120–129.
- Uliantseva, S. H. (1982). Semantiko-syntaksychnyi status viddiieslivnykh imennykiv. *Movoznavstvo*, 4, 37–41.
- Valiukh, Z. O. (2005). *Slovotvirna paradyhmatyka imennyka v ukrainskii movi*. Kyiv–Poltava.
- Vogelgesang, T. (2003). Gniazda słowotwórcze przymiotników nazywających kolory i wymiary. In: M. Skarżyński (Ed.), *Słowotwórstwo gniazdowe – historia – metoda – zastosowania*. Kraków, 86–113.
- Vykhovanets, I. R. (1983). Zghortannia komponentiv semantychnoi struktury rechennia. Zghornuti arhumenty i prykhovani predykaty. In: I. R. Vykhovanets, K. H. Horodenska, & V. M. Rusaniskyi, *Semantiko-syntaksychna struktura rechennia*. Kyiv, 139–143.
- Vykhovanets, I. R. (1988). *Chastyny movy v semantiko-hramatychnomu aspekti*. Kyiv.

- Yarmolenko, H. A. (2008). *Viddiieslivni imennyky ukrainskoi movy v kohnityvno-onomasiolohichnomu aspekti*: avtoref. dys. kand. filol. nauk. Odesa.
- Yurchuk, L. A. (1979). Sufiksalni diieslivnyi slovotvir. In: M. A. Zhovtobriukh (Ed.), *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv, 171–210.
- Yusyp-Yakymovych, Yu. V. (2007). *Onomatopoeetyka ukrainskykh hovoriv Karpat: semantychna, fonetychna, slovotvirna struktura ta pokhidnist onomatopiv*. Uzhhorod.
- Zemskaya, E. A. (1978). O paradigmaticeskikh otnosheniyakh v slovoobrazovanii. In: *Russkij yazyk: Voprosy ego istorii i sovremennogo sostoyaniya. Vinogradovskie chteniya I–VIII*. Moskva, 63–77.
- Zych, A. (2004). Paradygmat słowotwórczy jako jednostka badań konfrontatywnych. In: H. Fontański, & P. Czerwiński (Ed.), *Język rosyjski w konfrontacji z językami Europy w aspekcie lingwokulturoznawczym*. Katowice, 129–140.

Dictionaries

- BTCCYM – Busel, V. T. (Ed.) (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv; Irpin.
- ГСУЛМ – Krytska, V. I., Nedozyim, T. I., Orlova, L. V., Puzdyrieva, T. K., & Romaniuk, Yu. V. (2011). *Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi literaturnoi movy. Slovozmyna*. Kyiv.
- ЕСУП – Irkliievskyi, V. (1987). *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskykh prizvyshch. Prizvyshsheznavstvo*. Miunkhen.
- ЕСУМ – Melnychuk, O. S. (Ed.) (1982–2012). *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy*. Vol. I–VI. Kyiv.
- КТСУМ – Karpilovska, Ye. A. (2002). *Korenevyyi hнизdovyyi slovnyk ukrainskoi movy: Hнизda sliv z vershynamy – omohrafichnymy koreniamy*. Kyiv.
- КТС/IT – Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., & Todor, O. H. (2001). *Ukrainska mova. Korotkyi tlumachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv*. Kyiv.
- СУМ-20 – *Slovnyk ukrainskoi movy: u 20 t*. Kyiv. <https://1677.slovaronline.com>.
- СУС – Vusyk, O. S. (2019). *Slovnyk ukrainskykh synonymiv*. Ternopil.
- ЭССЯ – Trubachyov, N. O. (Ed.) (1981–1992). *Etimologicheskij slovar slavyanskih yazykov. Praslovyanskij leksicheskij fond*. Moskva.
- CZP – Saloni, Z. (2007). *Czasownik polski (odmiana)*. Warszawa. chrome-extension://efaidnbmnmbpcajpcglclefindmkaj/https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/20067/Czasownik_polski.pdf?sequence=6&isAllowed=y.
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego. 2008–2012. <http://www.nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/>.
- SEJP Boryś – Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- SEJP Sławski – Sławski, F. (Ed.) (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Vol. 1–5, Kraków.
- SFKCZP – Mędak, S. (2004). *Słownik form koniugacyjnych czasowników polskich*. Kraków.
- SGJP – Gruszczyński, W., Skowrońska, D., Saloni, Z., Wołosz, R., & Woliński, M. (Eds.) (2012). *Słownik gramatyczny języka polskiego*. Warszawa. <http://sgjp.pl/leksemy/#13589/a>.
- SGS – Skarżyński, M., Berend, M., Bondkowska, M., Burkacka, I., Jadacka, H., Olejniczak, M., & Vogelgesang, T. (2004). *Słownik gniazd słowotwórczych współczesne-*

- go języka ogólnopolskiego. Vol. 3: *Gniazda odczasownikowe* (ed. by M. Skarżyński); Vol. 4: *Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki* (ed. by M. Skarżyński). Kraków.
- SJP – *Słownik języka polskiego*. <http://sjp.pl>.
- SJP Dorosz. – Doroszewski, W. (Ed.) (1958–1969). *Słownik języka polskiego*. Vol. 1–11. Warszawa. <http://doroszewski.pwn.pl>.
- SJP Lehr-Spław. – Lehr-Spławiński, T. (1939). *Słownik języka polskiego*. Warszawa.
- SJP PWN – *Słownik języka polskiego*. Warszawa. <https://sjp.pwn.pl/oferta>.
- Słownic. – Słowniczek (1875). In: O. Kolberg, *Krakowskie: materiały do Etnografii Słowiańskiej*. Cz. 4. Kraków, 303–328.
- SO – Bańko, M. (2009). *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych*. Warszawa.
- SSGCZP – Polański, K. (Ed.) (1980). *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*. Vol. 1 (A–M). Wrocław.
- WSJP – Żmigrodzki, P. (Ed.). *Wielki słownik języka polskiego*. <http://www.wsjp.pl>.

Sources of illustrative material

- Alihieri, D. (1976). *Bozhestvenna komediia* (perekł. Ye. Drobiazko). Kyiv.
- Andrusiak, I. (2019). *Miake i pukhnaste*: u 2 t. (t. 2). Ternopil.
- Bachynskiy, R. (2001). *Kryvavytsia*. Lviv.
- Biesiekirski, B. (2020). *Zimowe róże*. Będzin.
- Egholm, E. (2018). *Szkody w ludziach*. Katowice.
- Kolberg, O. (1873). *Dzieła wszystkie*: T. 6. *Krakowskie: materiały do Etnografii Słowiańskiej* (cz. 2). Kraków.
- Kosheliuk, V. (2017). *Green Card*. Kharkiv.
- Masterman, B. (2023). *Droga 66*. https://books.google.com.ua/books?id=EPjIEAAAQB-AJ&pg=PT275&dq=chrupanie&hl=uk&newbks=1&newbks_redir=0&sa=X&ved=2ahUKewiYsJjrWLeAAxXKKRAIHbQ7Chs4ChDoAXoECAgQAg#v=onepage&q=chrupanie&f=false.
- Mushketyk, Yu. (1990). *Yasa*. Kyiv.
- Nechui-Levytskyi, I. (1991). *Kniaz Yeremiia Vyshnevetskyi; Hetman Ivan Vyhovskyi*. Kyiv.
- Posoch, J. (2014). *Lawendowe pole. Poradnik*. Warszawa.
- Samojlik, M. (1988). *Wieża Babel*. Warszawa.
- Sosnowski, J. (2002). *Linia nocna*. Warszawa.
- Ścibor Marchocka, M. (2019). *Taniec z gronostajem*. Będzin.
- Taige, T. (2018). *Patsient* (perekł. N. Ivanychuk). Kyiv. <https://www.google.com.ua/books/edition/Пацієнт/kLAeEAAAQBAJ?hl=uk&gbpv=0>.
- Tomza, P. (2014). *Afryka Nowaka*. https://books.google.com.ua/books?id=HipvBgAAQBAJ&pg=PT137&dq=siorbanie&hl=uk&newbks=1&newbks_redir=0&sa=X&ved=2ahUKewjqlq-zidKAAXWCxQIHHCr0Bo84FBDoAXoECAoQAg#v=onepage&q=siorbanie&f=false.
- Vynnychuk, Yu. (2023). *Tanho smerti*. Kyiv.
- Weiss, K.-A. (2013). *Gra w kapsle, czyli autolustracja dziecka PRL-u*. Będzin.
- Zahrebelnyi, P. A. (2005). *Dyvo*. Kharkiv.

Oksana Kovtun

Department of Theory and Practice of Translation

Vasyl' Stus Donetsk National University

Vinnitsia, Ukraine

o.kovtun@donnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-9139-8987>

**Динаміка антропонімної лексики в сучасному мовленні українців:
способи моделювання оцінно маркованих смислів
(на матеріалі медіадискурсу та словників нових слів)**

Анотація. Висвітлено тенденції переосмислення антропонімів та їх похідних як носіїв яскраво виражених оцінно маркованих значень і смислів, що завдяки лінгвокреативності українців поширені в сучасному українському медіадискурсі та зафіксовані словниками нових слів і значень. Відбувається оновлення лексичного складу української мови на базі системи інноваційних процесів словотворення.

Ключові слова: оцінно марковані значення і смисли; антропоніми та їх похідні; інноваційні процеси словотворення; лексико-семантичні і морфологічні форми; лінгвокреативність.

**Modelling evaluative meanings:
rethinking anthroponyms and their derivatives in modern Ukrainian discourse**

Abstract. Some changes connected with sociolinguistic factors, in particular, the Russian-Ukrainian war, that are taking place in the Ukrainian vocabulary are characterized. The trends of rethinking anthroponyms and their derivatives, which, thanks to the linguistic creativity of Ukrainians, are widespread in modern Ukrainian media discourse and recorded in dictionaries of new words and mean-

ings, as carriers of evaluatively marked meanings and senses, are highlighted. The lexical structure of the Ukrainian language is being updated on the basis of the innovative word formation processes system.

Keywords: evaluatively marked meanings; anthroponyms and their derivatives; innovative word formation processes; lexical and morphological forms; linguistic creativity.

Початок ХХІ ст. ознаменувався значними змінами українського суспільства на шляху до європеїзації, демократизації, незалежності, гуманізації, волі, боротьби з ворогом, що відображається в різних видах мовлення, різних типах дискурсивної практики, фіксується в словниковому запасі мовців, забезпечуючи їхні комунікативні потреби. Характерні ознаки ментальності українців (висока «емоційна температура», експресивність, лінгвокреативність, гумор та ін.) по-новому відображаються в їхньому мовленні, що частково було предметом сучасних наукових розвідок таких дослідників, як, наприклад, Людмила Томіленко, яка схарактеризувала шляхи виникнення нової суспільно-політичної лексики, пов'язаної з актуальними екстралінгвальними чинниками українського сьогодення (див. про це: Томіленко, 2014, с. 58–61); Світлана Воропай сфокусувала увагу на феномені експресивізації сучасного мовлення українців (Воропай, 2014); загальні тенденції розвитку лексико-семантичної системи української мови стисло описав Микола Степаненко (Степаненко, 2021). Російсько-українська війна спонукає до презентації образу ворога, зокрема Катерина Близнюк доводить, що в мовленні сучасної української молоді чітко окреслено асоціативний образ ворога – це Росія як конкретний суб'єкт, що презентує образи-концепти агресорів, які приходять на чужу землю й завдають страждань і смертей (Близнюк, 2023); відображення образу ворога (російського окупанта) в сучасному мовленні українців схарактеризувала й Галина Сюта (Сюта, 2023). Однак процес словотворення, моделювання семантичних значень і прагматичних смислів потребує постійної уваги, що й мотивує *актуальність* цієї розвідки. Зауважимо, що виокремлену в цій науковій студії проблему опису тенденцій неологізації сучасного українського мовлення вчені активно студіюють, презентуючи свої наукові розвідки й за кордоном, характеризуючи вияв «мови ненависті» через моделювання відповідних неоло-

гізмів, пов'язаних із російсько-українською війною (див.: Monakhova & Tuluzakova, 2022); Оріся Демська і Павло Левчук, наприклад, привернули увагу до семантико-словотвірних процесів, що відбуваються в системі власних назв, фокусуючи увагу на урбанонімах, зокрема українських топонімах, у контексті їх декомуназації, зміни семантики і прагматики (Demska & Levchuk, 2020). А Людмила Підкуймуха зосередила увагу на аспекті формування мовної особистості українського військового у фокусі сприйняття та розуміння новостворених оцінно маркованих значень і смислів, які пов'язані з Євромайданом (Революцією Гідності) 2013–2014 рр., російською анексією Криму, окупацією територій сходу України, повномасштабною російсько-українською війною, що призвели до суттєвих змін у мовленні та національній самосвідомості громадян України (Pidkuimukha, 2022). Зазначені чинники будуть і надалі модифікувати й оновлювати відповідні одиниці української мови, а публікації, у яких характеризується вказане явище, мають безперечну новизну, оскільки створюють базу для панорамного опису української мовної реальності початку ХХІ століття, вияву тенденцій щодо з'яви оцінно маркованих значень і смислів, їх динаміки.

Мета статті – презентувати окремі аспекти динаміки антропонімної лексики в сучасному масмедійному мовленні українців, схарактеризувавши актуальні способи моделювання оцінно маркованих значень і смислів. Поставлена мета вимагає реалізації таких завдань: (1) виокремити характерні тенденції щодо зміни лексико-семантичних та морфологічних форм власних назв у процесі реалізації їх семантико-словотвірного та прагматичного потенціалу; (2) схарактеризувати механізми творення нових слів і значень унаслідок мовної гри, що базується на деонімізації, апелятивізації, метафоризації та метонімізації, актуалізації прецедентних імен і ситуацій, маніпулювання графічними елементами, а також (3) систематизувати способи словотворення та продуктивні словотвірні засоби, що актуалізуються в процесі пересмислення значень власних назв, та моделювання їх похідних. Дослідницький матеріал зібрано на основі авторської вибірки з популярних в Україні періодичних видань (*Високий замок, Весті Кремля, Газета по-українськи, День, Дзеркало тижня, Друг читача, часопис Ї, Літературна Україна, Політика і культура, Україна молода, Українська правда, Український тиждень, Шлях перемоги*), зразків Інтернет-дискурсу,

Фейсбуку, матеріалу словників, укладених Анатолієм Нелюбою та Євгеном Редьком (СНУ-2017; СНУ-2022), що містять лексико-словотвірні інновації, які охоплюють часовий період із 2012 до 2022 років.

У цій науковій студії актуалізуємо такі дослідницькі методи, як *описовий* для розвитку авторської концепції, систематизованого й цілеспрямованого викладу матеріалу, відповідних тверджень та висновків, що мотивують зміни у фрагменті ономастичної лексики з урахуванням багатоаспектного процесу словотворення, зокрема й на рівні семантики та прагматики, із указівкою на конкретні механізми активізації цього процесу; *формалізації* – для встановлення відповідності одиниць ілюстративного матеріалу виокремленим механізмам словотворення, урахування графічних, словотвірних і морфологічних варіантів розглядуваних одиниць, формальних ознак творення оцінних значень та прагматичних смислів; *таксономії* – для диференціації і класифікації мовленнєвого матеріалу на відповідні групи, моделі щодо презентації явища апелятивізації, метафоризації, метонімізації, мовної гри загалом, актуалізації прецедентності, перефразування, що доповнюється прийомом *моделювання* – для дослідницького абстрагування в поданні одиниць фактичного матеріалу в процесі виділення їх типів на основі ознак творення та функціонування, зокрема й визначення значень прагматичної, семантичної і словотвірної природи; *метод опису словникових дефініцій* у поєднанні з прийомами *компонентного* та *інтерпретаційно-контекстуального аналізу*, а також *метод вибірки* актуальних для статті *слів* та *контекстів* ілюстративного матеріалу.

Простежуємо моделювання значення негативної оцінки на основі актуалізації метафоричних чи метонімічних номінацій (див. про це: Космеда, 2014 b) від презентантів класу антропонімів. Розглянуті оцінювальні новотвори моделюються як іронійні назви, що мають зневажливу тональність з ідеологічною конотацією, прагматикою.

1. Розгляньмо деякі моделі творення лексем з ідеологічною (негативно оцінною) конотацією власної назви:

(1) *Ванька* – актуалізація процесу апелятивізації (перехід іменника з лексико-граматичного розряду власної назви в розряд загальних назв): моделюється узагальнено-оцінне значення, що стосується кожного пересічного росіянина: *Ванька-дурень* – герой російського фоль-

клору, а нині цей образ став уособленням усього російського народу; «*руській ванька*» – поняття, що нині означає в Україні ворожих людей. Простежуємо варіанти написання власної назви і з малої, і з великої літер, а також у формах однини чи множини, у лапках та без лапок. Кожний випадок проілюструємо прикладами з виокремленням різних графічних і морфологічних способів презентації лексеми: (а) «*ванька*»: *За деякий час до мене зайшов якийсь молодий білявий солдат. Видно, що він десь із середньої частини Росії, такий типовий «ванька»* (ЛВ ца, 1.09.2022); (б) *ванька*: *Після кількох місяців на передку, після смертей і розуміння, що американська армія прилітає прямо в бліндаж, мобілізований ванька скаже, що ї*ав він цю війну, путіна і Тіну Канделаки докупи* (Онлайн-ЗМІ «24 канал»); (в) «*Ванька*»: *Бо замінити «могілізованого» різноробочого можна будь-яким «Ванькою», а от на підготовку, скажімо, фахового інженера потрібні роки* (Онлайн-ЗМІ «24 канал»); (г) «*Ваньки*»: *Бо від моменту мобілізації до загибелі у середньостатистичного «Ваньки» проходить близько тижня* (Онлайн-ЗМІ «24 канал»). Графічні й морфологічні варіанти впливають на ступінь вияву експресії оцінного значення, видозмінюють характер лексико-граматичного значення: від конкретного до абстрактного, узагальнено-оцінного. Та сама модель проектується й на ім'я *Адольф*, порівн.: *Адольфи* ← *Адольф* у значенні 'особи, як Адольф [Гітлер] (про загарбників)'. Спостерігаємо згорнення компаративної конструкції для збільшення семантичного обсягу значення лексеми. Приклад уживання: *Як не зазіхали на українців різного роду адольфи, щоб упокорити, викоринити вільнолюбивий дух і загарбати Божу землю...* (ЛУ, 8/2014, с. 12; СНУ-2017). За подібною моделлю в українському дискурсі ХХІ ст. з'явився й термін *тітушка* (травень 2013 р. – період Євромайдану), що набуває подальших модифікацій. Актуалізовано модель: *тітушка* як загальна назва – 'аморальна людина, яка належить до кримінальних елементів, застосовує фізичну силу й бере участь у сутичках для перешкоджання діяльності опозиційних активістів' ← *Тітушко* – спортсмен на ім'я та прізвище *Вадим Тітушко* (див. про це: Космеда, 2014 а). Зауважмо, що процес апелятивізації загалом не належить до продуктивних моделей творення оцінно маркованого значення.

(2) Найбільш активно на початку ХХІ ст., як показує дослідницький матеріал, відбувається переосмислення прізвища російського дик-

татора *Путіна*, зокрема й творення низки його прізвиськових номінацій. Простежмо шляхи творення оцінних значень, порівн.: (а) моделюються узагальнено-оцінні смисли з тональністю зневаги та презирства, актуалізацією відповідної прагматично значущої орфографічної норми – написання власної назви з малої літери, що може стосуватися і прізвища, й імені: ‘путін – диктатор, убивця століття’. Напр.: ...*дехто з журналістів живе за старими лекалами, досі позначаючи «діда з бункера» владіміра путіна Володимиром Путіним...* (nsju.org, 17.03.2022); *Велика Британія позитивно оцінює видання Міжнародним кримінальним судом ордера на арешт президента рф володимира путіна* (Укрінформ, 18.03.2023). Розглянутий прийом поширюється й на імена та прізвища інших агресорів – політиків, ідеологів, зокрема й дикторів російського телебачення (*лавров, лукашенко, медведев, пєсков, патрушев, пригожин, шойгу* та под.), порівн.: *І шойгу ще до 2014 року відкрито писав, що ми живемо в час, коли інформація, коли слово, коли відео стають зброєю масового ураження...* (Укрінформ, 1.03.2023); *Секретар ради безпеки рф микола патрушев заявив, що росія спробує знайти уламки американського безпілотної MQ-9 Reaper* (Укрінформ, 01.03.2023); *Обличчями кремлівської пропаганди для багатьох росіян є насамперед «зірки» російського телебачення доби путінізму: кисельов, соловйов, симоньян, скабєєва...* (Укрінформ, 19.02.2023); (б) уживання морфологічної форми множини, що є, як було продемонстровано, маркером переходу власної назви в загальну та актуалізації узагальнено-оцінювального значення. Напр.: *У росії є слабкі сторони, але ослаблений путін не є однією з них, особливо якщо визнати, що москва виробляла путінів століттями* (Укрінформ, 05.01.2023); (в) відбувається ослівлення вульгарних означень та їх трансформація у власну назву, напр., *Путін-ху...ло* (прикладка презентує обсценну лексику); виникає така модель творення інновації: *Хутін* ← *ху...* + *Путін*. Наведімо контекст: *Хутін дякує гітлеру та сталіну за Другу світову війну, бо якби не вони, в росії нічим було б пишатися* (FB: М. Худз'юк, 24.06.2020). У цьому разі, навпаки, велика літера зберігається, що посилює негативну оцінку та відповідну прагматику; (г) виникла й низка однослівних номінацій-перифраз на прізвище *Путіна* на основі актуалізації вульгарної, брутальної лексики, як-от: *архипиздрит, бздло, сцул, засрун, басран, дрисл, бздюшка, ниубацо, переєбок* та под. Напр.: *Роскомнагляд має список заборонених слів, які росіяни не можуть вико-*

ристовувати, говорячи про Путіна: Окрім звичної лайки, туди також увійшли такі слова, як «**архипиздрит**», «**бздло**», «**говназия**», «**ябыва-ет**», «**сиуль**», «**засрун**», «**басран**», «**дрист**», «**елдак**», «**бздюшка**», «**нишбацо**», «**переебок**» (<https://lviv.media/viyua/65170-arhipizdrit-bzdlo-govnaziya-roskomnaglyad-maye-spisok-zaboroneni-sliv-yakimi-rosiyani-ne-mozhut-nazivati-putina/>); (г) щодо президента росії поширені й презирливі перифрази-словосполучення найчастіше з характерними епітетними означеннями-прикметниками (*бункерний, ботоксний, кривавий*), як-от: *бункерний дід, бункерний виродок, бункерний шизофренік, бункерний щур, ботоксний карлик, кривавий карлик*. Напр.: *Ми планували з Сергієм Стерненком розпочати цей збір 12 жовтня, але бункерний виродок вніс свої корективи...* (День, 10.10.2022); (д) спостережаємо використання словотвірного способу складання на основі поєднання частин прізвищ політичних діячів різних епох. Так з'являються **прізвиська В. Путіна** у зв'язку з його агресією проти України (див. про це: Космеда, 2015). Моделюється значення (а) 'ознаки діяльності Путіна і Гітлера': виявлено дублетні орфографічні форми (передавання російської вимови українською графікою – варваризація). Порівн.: *путлер, пунтлер* – *Путін + Гітлер*, напр.: *Це вже втретє ворог намагається вгодити пунтлеру* (<https://www.unian.ua/war/na-pivdni-okupantidemilitaziruvati-vulichniy-tualet-raketoyu-h-59-11957676.html>); *Путлер* кидає бомбу на Театр, в якому перехувалися актори та глядачі з дітьми! Потвора в людській подобі... Бракує слів, є лише сльози... (День, 18.03.2022); (б) 'ознаки діяльності Путіна й Наполеона', напр.: *Путлереон* ← *Путлер + Наполеон*, порівн.: *Наполеон також мріяв, пунтлереон до Корсики не дійде – в Гаазі зупинка* (FB: В. Ілащук, 03.09.14; СНУ-2017); (в) 'ознаки діяльності Путіна й Меркель: тандем В. Путіна й А. Меркель (канцлер Німеччини)', напр.: *Путкель* ← *Путін + Меркель*. Значення конкретизується: порівн.: *Меркозі стала Путкель* (FB: М. Безрук, 14.07.14; СНУ-2017). Спостережаємо надання Путіну (г) ознак негативних казкових персонажів, напр., *Путінооккіо* ← *Путін + Пінооккіо*. Моделюється значення 'великий брехун', порівн.: *Путінооккіо: німецька газета проаналізувала брехню в інтерв'ю Путіна* (назва статті) (УП, 18.11.14; СНУ-2017). Прізвиська Путіна з'являються й (г) на основі поєднання його прізвища з ознаками неживих предметів для моделювання негативної характеристики, актуалізації відповідного функційного навантаження, напр., популярного медіа-бренду *покемоон*, що належить компа-

нії Nintendo Покемоон, порівн.: *Путімон* ← *Путін* (усічення основи) + *покемон*. На основі словотворення з'являється складена лексема *Путін-покемон*. Контекст: *І президент Росії став найрідкіснішим покемоном – Путічу або Путімон* (Канал 24: ВК, 28.07.16; СНУ-2017); *Путічу* ← *Путін* + *Пікачу* – 'поєднання ознак В. Путіна й Пікачу (один з покемонів)'. Напр.: *І президент Росії став найрідкіснішим покемоном – Путічу або Путімон* (Канал 24: ВК, 28.07.16; СНУ-2017). За аналогією творяться й прізвиська для інших диктаторів сучасності, зокрема Олександра Лукашенка, напр.: *Лукашеску* ← *Лукашенко* + *Чаушеску* – 'поєднання ознак агресора О. Лукашенка (президент Білорусі) і агресора Ніколае Чаушеску (екс-президент Румунії), який безславно закінчив своє життя', порівн.: *Лукашеску вже переміщується по «своїй» країні, де за нього проголосували 80 % людей, виключно повітрям...* (ФВ: С. Соловей, 23.08.2020; СНУ-2022); (д) іронійні прізвиська з прагматикою насмішки утворюються за моделями, що актуалізують іншомовні слова, пов'язані з другою світовою війною. В основі словотворення – прецедентна ситуація, що зафіксована у висловлюванні *Гітлер капут* (з нім. *karut* – 'кінець'), порівн.: *КаПутін* ← *капут* + *Путін* у значенні 'путін, якому капут', порівн.: *Ось тоді не тільки зайти схаменулися б, а й сам Капутін заговорив би значно примирливіше...* (ЛУ, 34/14, с. 12; СНУ-2017).

2. Від ідеологічно маркованих антропонімів зі значенням негативної оцінки простежуємо творення низки нових слів, що є похідними від антропонімів. Розгляньмо дві продуктивні мотиваційні моделі: (а) похідні ← *тітушка* ← *Тітушко* і (б) похідні ← *прізвиськові назви* ← *П(п)утін*.

(1) модель «похідні ← *тітушка* ← *Тітушко*». Тетяна Космеда ще в 2014 році зауважила, що «носії української мови є очевидцями актуалізації антономазії – мовного явища, типовим прикладом якого є лексема *хам* (власна назва Хам – син Ноя, який насміявся над наготою свого батька, – перейшла в загальну, набувши відповідного узагальненого значення в статусі загальної назви); лексема *тітушка* утворилася тим самим шляхом...» (Космеда, 2014 а). Як відомо, завдяки своїй антиукраїнській діяльності носій прізвища *Тітушко* через те, що став утіленням ворога демократичної України, став і прообразом відповідно-

го морально-етичного типу людини, тому внаслідок апелятивізації, як було наголошено, з'явилася загальна назва *тітушка* і сформувалося значення 'зрадник прогресивної України, найманий агітатор' (див. про це: Космеда, 2014 а). Ще кілька років тому важко було спрогнозувати словотвірну й семантичну продуктивність цієї лексеми. В авторській картотеці зафіксовано (а) **суфіксальні** утворення від основи *T(t)ітушко*, серед яких:

- іменники (наслідок одного кроку словотворення) з тональністю зневажливості. *Тітушка* як власна назва у функції мотивувальної основи утворює відапелятив *тітушка*. На цій основі з'являється *тітухан* (за аналогією з негативно-оцінними лексемами *пахан*, *хуліган* та ін.) ← *тітушка*; напр.: *Янукович ховається в Донецьку. Це він оплачує цих тітуханів* (ГПУ-і, 14/14; СНУ-2017); *тітушня* (зі значенням збірності) ← *тітушка*: 'зневажливо-збірне значення', напр.: *Звичайно, дуже важко мати її в Севастополі, бо відразу налітають навіжені бабки, тітушня тощо* (УТ-і, 49/14; СНУ-2017). Утворюються іменники як наслідок двох кроків словотворення: *тітушкізація* ← *тітушкізувати* ← *тітушка*. Моделюється значення 'опредметнена дія (процес), пов'язана з тітушкою (набуття ознак тітушки)'. Контекст: «*Тітушкізація*» мови: як політика підживлює лексикон українців (назва статті) (ПіК-і, 22.08.13; СНУ-2017); наступна схема: мотивувальна основа – відапелятивне дієслово *тітушкувати* (два кроки словотворення): *тітушкування* ← *тітушкувати* ← *тітушка* зі значенням 'опредметнена дія (процес), названа дієсловом *тітушкувати*', напр.: *А там вже проллють чийсь кров. Бо кров – основна умова «тітушкування»* (УП, 28.01.14).
- прикметники (наслідок одного кроку словотворення) від мотивувальної основи відапелятивного утворення *тітушка*: *тітушкинський* ← *тітушка* зі значенням 'ознака, що характерна для тітушок', напр.: *За такий короткий проміжок часу Україна скотилася від перспективної держави з цілком реалістичними євроінтеграційними прагненнями до країни третього світу, де панує підживлюваний владою бандитський («тітушкинський») «беспредел»...* (УМ-і, 10/14; СНУ-2017); *тітушківський* ← *тітушка* зі значенням 'ознака, що характерна для тітушки', напр.: *Міліціонер у адідасівській курточці та тітушківській зачісці сфотографував своїм смартфоном мій паспорт* (Варіанти, 03.12.13; СНУ-2017); *тітушин* ← *тітушка*

зі значенням 'ознака за належністю тітушці', напр.: «**Тітушчині**» 200-гривень на день – це ж не бізнесмени і не президент з власної кишені виймає, фактично їх сплачуємо ми, ті, хто сплачує податки (tereveni.org, 25.12.13; СНУ-2017);

- дієслова, порівн. один крок словотворення: *тітушкувати* ← *тітушка* 'дія (процес), що пов'язана з тітушкою', напр.: *Схоже, прибули до Києва «тітушкувати» всі дужі безробітні полтавці призовного віку* (УП, 13.12.13; СНУ-2017).

Серед прикладів поодинокі (б) **префіксальні** утворення, порівн.: іменник *антитітушка* ← *тітушка* зі значенням 'протилежне до *тітушка*': «**Антитітушки**» очолюють колону маршу УПА В Києві (unp.com.ua, 14.10.13; СНУ-2017).

Найбільш продуктивним типом словотворення на базі основи *тітушка* є різні види складання. Переважно творяться нові іменники з місткою семантикою і прагматикою, порівн. поєднання:

- частини слова й цілого слова: *айтітушка* ← *айті* + *тітушка* (ІТ-тітушка) зі значенням 'тітушка в ІТ-технологіях чи ІТ-сфері'; відбувається аплікація кінця й початку твірних основ (компонент *ті*) напр.: «**Айтітушки**» занесли в словник (назва статті) (День-і, 217/13; СНУ-2017); *євротітушка* ← *тітушка* + *Євросоюз*: 'тітушка, який виступає за Євросоюз' (усічення однієї із твірних основ), напр.: «*Геть Євромайдан!*», «*Геть євротітушок!*» – з такими гаслами виступили активісти так званого Антиавтомайдану (Радіо "Ера FM", 17.01.14; СНУ-2017);
- двох основ зі з'єднувальним голосним між ними: *баботітушка* ← *баба-тітушка* зі значенням 'тітушка жіночої статі', напр.: *Коментатори слів на адресу дівчат не добирали: «баботітушки», «доки хлопці на війні, дівчата скаженіють»...* (rova.ua.org.ua, 14.04.15; СНУ-2017); *Гепотітушка* ← *тітушка Гепи* (ідеться про харківського політика Геннадія Кернеса, який мав прізвисько *Гепи*) зі значенням 'тітушка, який презентує інтереси Г. Кернеса', напр.: «**Гепотітушки**», *кріпаки-бюджетники, підрозділи «Грифон» та режисовані постановки – це не повний перелік того, чим влада зустріла «євромайданівців» у Харкові* (День-і, 13.01.14; СНУ-2017); *десантотітушка* ← *десант тітушок*, що вербалізує значення 'десант, який складається з тітушок', напр.: *Відсьогодні ви – десантотітушки* (ДД, 21.02.14; СНУ-2017); *тітушковод* ← *водити тітушок* зі значенням 'особа, яка

водить тітушок (про керівників тітушок), напр.: *І за їх спиною стоять інші. Тітушки і тітушководи* (ПіК-і, 30.04.14; СНУ-2017); *Тітушкоград* ← *град тітушок* зі значенням ‘місто, у якому багато тітушок’, напр.: *Недарма після Майдану Харків в неті іноді згадують, як Тітушкоград...* (ДД, 19.06.14; СНУ-2017); *тітушкоміліціонер* ← *тітушка-міліціонер* зі значенням ‘тітушка, який працює міліціонером; міліціонер з ознаками тітушки’, напр.: *Це і є те привітання, як будуть «по гражданке» тітушкоміліціонери говорити до простих громадян* (Файні новини з Майклом Шуром (АЕОА), 16/14; СНУ-2017); *тітушкочначальник* ← *начальник тітушок* зі значенням ‘той, хто керує тітушками’, напр.: *По суті, з того, що розповіли вчора керівники силових відомств, це тільки троє «беркутівців», троє «тітушок» і троє «тітушко-начальників»* (УМ-і, 49/14; СНУ-2017); *тітушкороб* ← *робити тітушок* зі значенням ‘особа, яка проводить підготовку тітушок’, напр.: *Скандальний керманич харківського «ОПЛОТу» (бійцівський клуб – «тітушкороб»)* Євген Жилін помчав до Санкт-Петербурга просити підмоги для захисту «землі малоросійської» (ВЗ-і, 10.02.14; СНУ-2017); *тітушкосафари* ← *сафари на тітушок* зі значенням ‘процес відловлювання тітушок, що відбувався в Києві 20 січня 2014 року’, напр.: *Ніч та день 21 січня. Тітушко-сафари* (назва статті) (УП, 21.01.14; СНУ-2017); *тітушкосемінарист* ← *тітушка-семінарист* зі значенням ‘тітушки, які пов’язані з московським патріархатом, православною московською церквою’, напр.: *Принишкла після провалу «Русского мира» московська агентура поповнюватиметься тітушко-семінаристами і «ватою»...* (ДТ-і, 36–37/15; СНУ-2017);

- частин мотивувальних основ: *диптітушка* ← *дипломатичний тітушка* зі значенням ‘тітушки, які працюють дипломатами’, напр.: *Але головна сфера дії цього фронту – не теперішній «корпус диптітушок»* (ШП, 5/14, с. 2; СНУ-2017); *інтертітушка* ← *інтернаціональний тітушка* зі значенням ‘люди, які приїхали з інших держав (передусім з Росії) і поводять себе як тітушки’, напр.: *Пропоную явищу «туристи Путіна» призначити зрозумілий термін «ІНТЕРТІТУШКИ»* (FB: Т. Писаревський, 04.03.14; СНУ-2017); *телетітушка* ← *телевізійний тітушка* зі значенням ‘тітушка, який проводить свою діяльність на телебаченні, агітатор’, напр.: *Чи не є це телетітушки, які відробляють свої гроші?* (Радіо Ера FM, 01.02.14; СНУ-2017); *тітьо-*

тка ← тітушка + тьотка: 'тітушка жіночої статі', напр.: В інтернет-форумах їх назвали по-іншому – «тітушками жіночої статі». Мої колеги кажуть – «**тітьотки**»... (ВЗ-і, 13.02.14; СНУ-2017);

- невелика кількість прикметників утворюється складанням зі з'єднувальним голосним та складанням із суфіксацією, порівн.: тітушкоподібний ← подібний до тітушки: 'подібний за ознаками до тітушки', напр.: Але цей супротив **тітушкоподібний** (Країна-і, 26/14; СНУ-201); тітушкопровокаторський ← тітушки-провокатори: 'тітушки, які використовують провокаторські технології', напр.: Кримські події, які продовжують масовий **тітушко-провокаторський** безлад у різних куточках України, готувалися не один рік ... (ЛУ, 10/14, с. 4; СНУ-201).

(2) модель «похідні ← П(н)утін або його прізвиськові назви» чи «похідні ← Пуйло». Зафіксовано:

- **суфіксальні утворення**, що презентовані низкою різновидів, зокрема -ін-, -ен-, -ер-, -(ів)ець /-ін- інтерфікс/, -оїд- /суфіксоїд/, -ізм-, порівн.: **назви осіб (агентивні імена) – симпатиків путіна**, які так чи так пов'язані з ним, порівн.: **путінець** ← **путін**: 'прихильник, послідовник путіна', напр.: Та постраждали передусім **путініці** (1+1: ТСН, 04.03.12; СНУ-2017); **путеня** ← **путін**: зневажливо 'про прихильників-послідовників путіна', напр.: Немає жодного сумніву, що ми подолаємо цього ліліпутіна, проте **путенята** ще довго путатимуться у нас під ногами (з виступу І. Фаріон у ВРУ, 14.03.14; СНУ-2017); **путіноїд** (грец. oid – «вид, вигляд») ← **путін**: 'подібний до Путіна; такий самий як Путін', напр.: **Путіноїди** протримались аж два тижні (<https://www.unian.ua/war/1183794-putinojidi-protrimalisya-aj-dva-tijni-tuka-prognozue-kinets-proektu-minsk.html>); **путлерівець** ← **путлер**: 'послідовник путіна', напр.: Попри всі плани і потуги **путлерівців**, стоять Краматорськ і Сіверськодоонецьк (<https://www.facebook.com/>, 28.04.2022) чи з варіантним орфографічним написанням **путлерівець** ← **путлер**, напр.: **Путлерівці** перемагають навіть у Львові (ukrpolitforum.com, 16.09.14; СНУ-2017); **путлерист** ← **путлер**: 'прибічник путлера', напр.: ...пояснюю для особливо розвинених **путлеристів**, як ти! (24tv.ua, 14.02.14; СНУ-2017). Поширені також **абстрактні іменники**, що номінують негативні поняття, явища, зокрема й номінації певного типу ідеології, передусім це **путінізм** ←

путін: ‘один із видів авторитарної влади, що декларує тоталітаризм’, напр.: **Путінізм** – контрольний постріл у голову Росії (Локальна Історія, 11.03.2022); **Путінізм** – дивна реальність, бо це водночас і бурлескний, і справжній варіант советизму (19.03.2015); Кислиця порівняв **путінізм** із COVID-19: Має бути переможений у всьому світі (Укрінформ, 28.09.2022); *путініцина* ← *путін*: ‘суспільне негативне явище, пов’язане з політикою, ідеологією путіна’, напр.: Чи вдасться повернути на шлях українського державотворення окуповані «**путініциною**» телеканали? (День, 37/14; СНУ-2017). Наслідком двокрокового словотворення є іменник *путлеризація* ← *путлеризувати* ← *путлер*: ‘опредметнена дія (процес), що пов’язана з Путлером’, напр.: Вруна **Путлерізації** неймовірно науковий есей-пасквіль (tvі.ua, 24.03.14; СНУ-2017). Досить часто утворюється значення ‘місто, певним чином пов’язане з путіном’, порівн.: *путінськ* ← *путін*, напр.: Сепаратисти перейменували Слов’янськ на **Путінськ** (ua.gov.ua, 03.06.14; СНУ-2017). Для створення значення ‘країна Путіна’ використовуються продуктивні суфіксоїди чи суфіксоподібні корені -стан-, -ляндія-, -ленд-: *путінстан* ← *путін*: Від Сталінграду до **Путінстану** (назва статті) (ШП, 5/13, с. 1; СНУ-2017); *пуйлостан* ← *пуйло*: Дуже добре, щоб Білорусь відкрито визнала себе на боці Європи, а не з **Пуйлостаном**, а там може і Казахстан підтягнеться (FB: І. Алкенін, 16.03.15; СНУ-2017); *пуйляндія* ← *пуйло* (простежуємо аплікацію літери л): Голови МЗС Євросоюзу обговорять ситуацію щодо введення миротворців в Україну, відновлення Донбасу та санкції проти **Пуйляндії**, хоч з санкціями є незгодні (FB: І. Алкенін, 16.03.15; СНУ-2017); *путінленд* ← *путін*: То країною мрії знову стане РФ? СРСР? **Путін-ленд**? (УТ-і, 16–17/15; СНУ-2017);

- **префіксальні утворення**: *антипутін* ← *путін*: ‘протилежний до В. Путіна’, напр.: Скажімо, що ворог Путіна це такий-собі **анти-Путін**, його альтер-его (Критика, 11–12/13; СНУ-2017) чи *антипутінець* ← *путінець*: ‘особа, яка проти путіна; протилежне до путінець’, напр.: Сьогодні **антипутініці** навіть влаштували народні гуляння з виставами... (1+1: ТСН Тиждень, 20.05.12; СНУ-2017). Крім того, від *антипутінець* традиційним суфіксальним способом утворюється фемінітив *антипутінка*: ‘жінка-антипутінець’; жінка, яка проти Путіна’, напр.: ...розмова Нестора Івановича з Юлією Володимирівною, в якій остання майстерно вдавала затяту **антипутін-**

ку (ПіК-і, 19.05.14; СНУ-2017). Від прикметника *путінський* моделюються прикметники *антипутінський* ('ознака щодо того, хто / що проти путіна; протилежне до путінський', напр.: *Саме тому має бути створена не антиросійська коаліція, а антипутінська* /ЛУ, 18–19/14, с. 4; СНУ-2017/), а також *антипутлерівський* ← *путлерівський* ('протилежний до путлерівського': *Потрібно сформува-ти антипутлерівську коаліцію...* /ukrainian.voanews.com, 12.03.14; СНУ-2017/);

- одиничними є факти **творення дієслівних форм**, зокрема інфінітивів недоконаного й доконаного виду, та дієприкметникових похідних, порівн. словотвірний ланцюжок: *спутнізувати* ← *путнізувати* ← *путін*. *Путнізувати* – 'впроваджувати політику путіна'; *спутнізувати* – 'завершити впровадження політики путіна; завершити путнізувати'; *спутанізувати* – 'ознака дії, названої дієсловом *спутнізувати*'. *Спутнізований* ← *спутнізувати*: утворений дієприкметник називає 'ознаку дії, пов'язану із завершеним процесом путнізації', напр.: *Що ще можна робити у спутнізований, зрусифікований, внутрішньо окупований країні?* (4-ий канал: Прямим текстом, 01.06.2020); *Якщо, прагнучи подолати путнізм, ми дозволимо спутнізувати власні держави, то російський лідер переможе* (dyvys.info, 05.09.2016; СНУ-2017);
- **найбільш поширений і в цьому разі спосіб складання**, де діють такі конкретні схеми словотворення: (а) основа + частина іншої основи зі з'єднувальним голосним чи без нього (на морфемному шві може відбуватися усічення основи чи аплікація, характерні чергування); твірними основами є власні й загальні назви, порівн.: *Єго-Вова* ← *Єгова* + *Вова*: іронійно, зневажливо 'про путіна: особа, що поєднує ознаки Єгови і Вови [Путіна]', напр.: *Свідки ЄгоВови* (FB: Г. Жубіль, 29.09.14; СНУ-2017); *біопутін* ← *біологічний путін*: 'біологічна версія путіна – робот-путін', напр.: *У біопутіна сів акумулятор* (Канал 24: ВК, 17.10.16; СНУ-2017); *психопут* ← *психопат Путін*: 'людина з психічними відхиленнями', напр.: *психопут* – *людина, яка захоплюється путнігом* (ДЧ-і, 29.04.14; СНУ-2017). Однак у наведеному контексті з'являється оказіональне утворення *путнінг*, що презентує іронійний каламбур зі значенням зневаги, заснований на паронімній атракції: *путнінг* ← *петнінг* ('вид сексуальної техніки, що передбачає отримання сексуального задово-

лення за допомогою впливу на ерогенні зони партнера); на основі поєднання двох прецедентних власних назв (істоти й не-істоти) отримуємо образну номінацію *Путанік* ← *путіна Титанік*: 'країна путіна, що йде на дно, зникає', напр.: *ДіКапріо і Путанік* (назва сюжету) (Канал 24: ВК, 18.01.16; СНУ-2017); *путільярд* ← *мільярд путіна*: 'капітал путіна', напр.: *Ростех не повідомив, скільки путільярдів доларів використано на цю розробку* (24 канал: ВК, 29.11.2021); *рабонут* ← *раб путіна*: 'прихильники путіна; підлеглі путіна', напр.: *А «рабонуту», на яких за 15 років путінського правління в Росії, вдалося перетворити колишніх «совків», стали найкращим матеріалом для реалізації цієї збоченої путінської геополітичної забаванки* (ШП, 34/14, с. 2; СНУ-2017); *путін'югенд* ← *путін + гітлерюгенд*: 'молоді рашисти як путінська армія', напр.: *Путін'югенд, або Уроки сепаратизму* (назва статті) (УМ-і, 149/14; СНУ-2017); *путінтерн* ← *путінський Інтернаціонал*: 'об'єднання політичних партій, що підтримують путіна', напр.: *Так званий Путінтерн, путінський Інтернаціонал, нежорстке об'єднання різних політичних партій і політичних діячів, підтримуваних Путіним і підтримуючих Путіна* (І-і, 77/14; СНУ-2017); *путінояз* ← *путін + новояз*: 'словник політичної мови путіна', напр.: *Словник «путінояза» поповнився новими термінами після Другої Кримської війни* (ДЧ-і, 29.04.14; СНУ-2017); *путінівізор* ← *путін + телевізор*: 'про підконтрольне путіну телебачення', напр.: *Плюс, звичайно, санкції Росії. Плюс агітація путінівізора* (ДТ-і, 8/14; СНУ-2017); (б) поєднання основ без суфіксації чи із суфіксацією: *Путіногвінея* ← *Путін + (Папуа-Нова) Гвінея*: 'про технологічну та економічну відсталість Росії від Західного світу', напр.: *Кажуть, на місці Росії будуватимуть нову державу Папуа Путіногвінею* (FB: І. Січовик, 06.09.14; СНУ-2017); *путінбургер* ← *бургер Путіна*: іронійно 'про російський бургер', напр.: *Щоправда, видумувати макміхалок та путінбургер він не став...* (Канал 24: ВК, 15.12.15; СНУ-2017). Цим способом утворюються й складні прикметники (складання + суфіксація), зокрема: *злупутінський* ← *зло путіна*: 'ознака правління путіна', напр.: *Ми нічого не зробили для того, щоб Крим став українським. Якби було інакше, злупутінська авантюра не мала б на півострові такої масової підтримки...* (ЛУ, 47–48/2019, с. 8); *пізньюпутінський* ← *пізній путін*: 'те, що характерно для пізнього путіна', напр.: *Палац у Геленджіку – цей таємний*

довгобуд Путіна – надзвичайно вразив чутливу громадськість. Без сумніву він стане одним із символів “*пізньопутінської епохи*” (ЛУ, 4/2021, с. 9); **(в)** злиття із суфіксацією на основі виразу-варваризму (росіянізму), що підвищує негативну конотацію інновації: *путін-помогінець* ← *путін* *помогі* (макаронізм): ‘особа, яка волає: «Путін, *помогі!*»; ідеться про колаборантів, зрадників’, напр.: *Слухайте, **путін**помогінці... Щоб потім не сказали, що ми не знали, це не ми* (FB: М. Філон, 26.09.14; СНУ-2017).

Висновки

Простежено формування нової системи соціальних цінностей та антицінностей сучасного українського суспільства для забезпечення когнітивних і комунікативних потреб українських мовців, віддзеркалення «мовних смаків епохи». Відбувається моделювання нових слів, значень та прагматичних смислів для вербалізації та граматикизації категорії оцінки: носії мови використовують ті форми, що вже усталилися в національному мовленні, однак перебувають й у пошуку нових. Простежуємо зміни лексико-семантичних та морфологічних форм через реалізацію константної властивості мови – її міжрівневої взаємодії (уживання оказіональної морфологічної форми множини, що є маркером деонімізації, апелювативізації – переходу власної назви в загальну, та актуалізації узагальнено-оцінного негативного значення; перехід конкретних іменників в абстрактні). Для моделювання нових негативних значень і смислів актуалізовано графічні й орфографічні засоби (написання слів з малої чи великої літер як прагматично значущі орфографічні норми вияву негативу; поширене використання варваризмів – написання російських лексем українськими літерами зі збереженням чужої вимови, частотне використання лапок). З’являються нові прізвиська В. Путіна у зв’язку з його агресією проти України. На основі явища гібридизації моделюються такі значення: ‘ознаки діяльності Путіна і Гітлера’; ‘ознаки діяльності Путіна й Наполеона’; ‘ознаки діяльності Путіна й Меркель’ (використання словотвірного способу складання на основі поєднання частин прізвищ політичних діячів різних епох видається продуктивним); ‘ознаки діяльності Путіна й негативних казкових персонажів’; прізвище Путіна проєктується на ознаки неживих предметів, що має потужний потенціал до створен-

ня негативно маркованих значень; створюються іронійні прізвиська Путіна з прагматикою насмішки та зневаги, що презентують моделі, які актуалізують іншомовні слова, пов'язані з другою світовою війною: в основі словотворення – вияв відповідних яскравих прецедентних ситуацій. Виокремлено механізми творення низки нових слів, що є похідними від антропонімів: докладно презентовано дві продуктивні словотвірні моделі, що, як видається, матимуть розвиток у подальшому, зокрема: (1) похідні ← *тітушка* ← *Тітушко* і (2) похідні ← *прізвиськові назви* ← *П(н)утін*. У процесі втілення названих моделей реалізовано систему засобів словотворення як провідного способу номінації, чинника збереження українських національних мовних рис, а саме: (а) суфіксальні утворення, які активно продукуються (актуалізовано, зокрема, суфікси -ін-, -ен-, -ер-, -(ів)ець, -ін-, -оїд-, -ізм-) і мотивують з'яву нових іменників, прикметників, дієслів та їх форм (рідше), (б) менш активні префіксальні утворення (переважно префікс анти-), (в) виразно представлені різні види складання: поєднання частини слова й цілого слова; двох основ зі з'єднувальним голосним між ними чи без нього (рідше); частин мотивувальних основ, а також складання із суфіксацією (рідше); злиття із суфіксацією, зокрема й на основі виразу-варваризму (росіянізму), що підвищує вияв негативної конотації. На морфемному шві можуть відбуватися усічення основи чи аплікація та характерні чергування. Відантропонімні утворення з яскраво вираженою негативною оцінкою та негативними прагматичними смислами, насамперед іронійного характеру є твірними основами для (1) назв осіб (агентивних імен), (2) абстрактних іменників, що номінують негативні поняття, явища, зокрема й назви типу певної ворожої ідеології, (3) інших оказіональних власних назв, зокрема й зі значенням 'місто, пов'язане з тим, кого названо у твірній основі'; (4) відбувається актуалізація вульгарних означень та їх трансформація у власну назв, а також (5) дисфемізація, з'ява образливих прізвиськ, (6) моделюються іронійні перифрази з прикладками, означеннями-епітетами, що також посилюють негативну конотацію. Презентована мовна гра, зокрема, базується на поєднанні прийомів метафоризації, метонімізації, іронії, сарказму та актуалізації феномена прецедентності. Насамперед створюються такі негативні прагматичні смисли, як зневага, презирство, насмішка, глузування, що зумовлено повним несприйняттям негативних явищ, процесів, дій, які здійснюють відповідні особи, номіновані розгляду-

ваними антропонімами. Антропоніми ж найбільш виразно поєднують людину з довкіллям, безпосереднім її оточенням, суспільством загалом. Антропоніми та їх похідні утворюють (а) особливий континуум, (б) єдиний національно-культурний простір та яскраво презентують (в) соціально-політичну і культурну інформацію оцінного характеру.

Перспектива цього дослідження – розширення словника «мовлення епохи» описом значень антропонімів та їх похідних, виокремлення тенденцій динаміки антропонімної лексики та її похідних у вираженні оцінно маркованих смислів.

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

ВЗ-і – «Високий замок» (інтерверсія)

ВК – «Весті Кремля»

ГПУ-і – «Газета по-українськи» (інтерверсія)

ДТ-і – «Дзеркало тижня» (інтерверсія)

ДЧ-і – «Друг читача» (інтерверсія)

ЗМІ – засоби масової інформації

Ї-і – часопис «Ї» (інтерверсія)

ЛУ – «Літературна Україна»

ПіК-і – «Політика і культура» (інтерв'ювання)

СНУ-2017 – Словотворчість незалежної України. 2012–2016. Словник / Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 460 с.

СНУ-2022 – Лексико-словотвірні інновації. 2017–2021. Словник / Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2022. 124 с.

ТСН – телевізійна служба новин

УП – «Українська правда»

УТ-і – «Український тиждень» (інтерверсія)

ШП – «Шлях перемоги»

ФВ – Фейсбук

ЛІТЕРАТУРА

Близнак, К. (2023). Асоціативний образ ворога в сучасній українській мові. *Ucrainica X. Sborník příspěvků*. Olomouc, 192–197.

Воропай, С. (2014). Індивідуально-авторські інновації як засіб експресивізації медіатексту (словотвірно-комунікативний аспект). *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство*, 20 (2), 21–28.

Космеда, Т. (2014 а). Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності. *Мовознавство*, 20 (2), 44–55.

- Космеда, Т. (2014 b). Антропонимная метафора публицистического текста как лингвокреативная реакция на актуальные события действительности (на материале русского и украинского языков). У: J. Mampe, & Ł. Owczinnikowa (ред.), *Socjolingwistyczne badania w teorii i praktyce. Ujęcie interdyscyplinarne*. Gdańsk, 83–93.
- Космеда, Т. (2015). Метафора сучасної публіцистики (на матеріалі української та російської мов). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*, 3, 116–122.
- Космеда, Т. (2022). Лінгвокреативна ономастика: медійний образ Володимира Путіна в українському і російському дискурсі. *Onomastica*, LXVI, 217–229.
- Нелюба, А. (2017). *Словотворчість незалежної України. 2012–2016*. Словник. Харків.
- Нелюба, А. (2022). *Лексико-словотвірні інновації. 2017–2021*. Словник. Харків.
- Степаненко, М. (2021). Лексико-семантична система української мови в новітньому динамічному представленні. *Філологічний часопис*, 1 (17), 117–131.
- Сюта, Г. (2023). Вербальна дегуманізація образу «ворог» у текстах періоду російсько-української війни. *Ucrainica X. Sborník příspěvků*. Olomouc, 208–217.
- Томіленко, Л. (2014). Екстралінгвальні чинники як наслідок виникнення нової суспільно-політичної лексики. *Мандрівець*, 1, 58–61.
- Demska, O., & Levchuk, P. (2020). The urbanonimia of Ukraine in the context of decommunization. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 20, Article 2280, 1–8. <https://doi.org/10.11649/cs.2280>.
- Monakhova, T., & Tuluzakova, O. (2022). Hate speech in Ukrainian media discourse. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 22, Article 2624, 1–11. <https://doi.org/10.11649/cs.2624>.
- Pidkuimukha, L. (2022). The influence of language behaviour on the identity formation of the Ukrainian military. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 22, Article 2643, 1–15. <https://doi.org/10.11649/cs.2643>.

References

- Blyzniuk, K. (2023). Asotsiatywni obraz voroha v suchasni ukrainskii movi. *Ucrainica X. Sborník příspěvků*. Olomouc, 192–197.
- Demska, O., & Levchuk, P. (2020). The urbanonimia of Ukraine in the context of decommunization. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 20, Article 2280, 1–8. <https://doi.org/10.11649/cs.2280>.
- Kosmeda, T. (2014 a). Aktualni protsesy movlennia chy «movnyi smak» ukrainskoi suchasnosti. *Movoznavstvo*, 20 (2), 44–55.
- Kosmeda, T. (2014 b). Antroponimnaya metafora publitsisticheskogo teksta kak lingvokreativnaya reaktsiya na aktualnie sobitiya deistvitelnosti (na materiale russkogo i ukrainskogo yazikov). In: J. Mampe, & Ł. Owczinnikowa (Eds.), *Socjolingwistyczne badania w teorii i praktyce. Ujęcie interdyscyplinarne*. Gdańsk, 83–93.
- Kosmeda, T. (2015). Метафора сучасної публіцистики (на матеріалі української та російської мов). *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*, 3, 116–122.
- Kosmeda, T. (2022). Linhvokreatyvna onomastyka: mediyni obraz Volodymyra Putina v ukrainskomu i rosiiskomu dyskursi [Linguistic onomastics: Vladimir Putin's

- media image in the Ukrainian and Russian discourse]. *Onomastica*, LXVI, 217–229.
- Monakhova, T., & Tuluzakova, O. (2022). Hate speech in Ukrainian media discourse. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 22, Article 2624, 1–11. <https://doi.org/10.11649/cs.2624>.
- Nelyuba, A. (Ed.) (2017). *Slovotvorchist nezalezhnoi Ukrainy. Slovnyk*. Kharkiv.
- Nelyuba, A. (Ed.) (2022). *Leksyko-slovotvirni innovatsii 2017–2021. Slovnyk*. Kharkiv.
- Pidkuimukha, L. (2022). The influence of language behaviour on the identity formation of the Ukrainian military. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 22, Article 2643, 1–15. <https://doi.org/10.11649/cs.2643>.
- Siuta, H. (2023). Verbalna dehumanizatsiia obrazu «voroh» u tekstakh periodu rosiisko-ukrainskoi viiny. *Ucrainica X. Sborník příspěvků*. Olomouc, 208–217.
- Stepanenko, M. (2021). Leksyko-semantychna systema ukrainskoi movy v novitnomu dynamichnomu predstavleni. *Filolohichni chasopys. Uman*, 1 (17), 117–131.
- Tomilenko, L. (2014). Ekstralinhvalni chynnyky yak naslidok vynyknennia novoi suspilno-politychnoi leksyky. *Mandrivets*, 1, 58–61.
- Voropai, S. (2014). Indyvidualno-avtorski innovatsii yak zasib ekspresyvizatsii mediatekstu (slovotvirno-komunikatyvnyi aspekt). *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Movoznavstvo*, 20 (2), 21–28.

Vira Kalinichenko

Department of Foreign Languages for Specific Purposes
Vasyl' Stus Donetsk National University
Vinnytsia, Ukraine
kalinichenko.v@donnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9675-9174>

**Особливості вербалізації концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ)
в українській лінгвокультурі
(на матеріалі фрагменту української паремійної картини світу)**

Анотація. На матеріалі вибраних паремійних одиниць продемонстровано своєрідність вербалізації концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ) у площині паремійної картини світу українських комунікантів у лінгвокультурному аспекті. У межах наукової розвідки виокремлено структуру концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ) в українській мові із фокусуванням на аналізові відповідних словникових тлумачень, а також смислового й прагматичного навантаження, комунікативної тональності з урахуванням конкретних соціальних чинників. Установлено, що паремії під час омовлення БРЕХНІ здатні моделювати мовленнєві жанри виправдання, докору, заохочування, застереження, заспокоєння, недовіри, підтримки, передразнювання, погрози. Констатовано випадки вербалізації БРЕХНІ й за допомогою імперативних та окличних конструкцій з актуалізацією іронійної, глузливої, жартівливої, прагматичної тональностей. Додатково акцентовано на відповідних лінгвофілософських постулатах інтерпретації БРЕХНІ представниками українського комунікативного соціуму.

Ключові слова: лінгвістична ментіологія; вербалізація; мовний концепт; паремія; українська лінгвокультура; фрагмент української паремійної картини світу.

**Verbalization features of the LIES (LYING) concept in the Ukrainian linguistic culture
based on the Ukrainian paremic worldview**

Abstract. The paper discusses the prominent verbalization features of the LIES (LYING) concept at the level of the Ukrainian communicators' paremic worldview, covering the linguistic and cultural aspects. The current piece of research is based upon the selected paremic units and displays the LIES (LYING) concept structure in the Ukrainian language, focusing on the analysis of relevant dictionary definitions as well as semantic and pragmatic load, and communicative tonality with specific social factors to be considered. The author finds that paremies conveying the LIES phenomenon are capable of modeling the justification, rebuke, encouragement, warning, reassurance, mistrust, support, irritation, and threat speech genres. The paper concludes that the LIES (LYING) concept verbalization is possible by means of imperative and exclamatory constructions with ironic, mocking, humorous, and pragmatic tonality to be expressed. Additionally, the author examines the relevant linguistic and philosophical postulates of the LIES phenomenon interpretation, typical of Ukrainian language communicators.

Keywords: linguistic mentiology; verbalization; language concept; paremy; Ukrainian linguistic culture; Ukrainian paremic worldview.

*Наш світ – це той, якому легше розіп'ясти Істину,
аніж Її прийняти. І нехай Світло Істини таки сяє у нашому
світі, проте останній – мов блудний син, який поки ще не
бажає повертатися до рідного дому. У світі панувала і панує
неправда і важко знайти людину, яка б не зустрічалася з нею віч-на-віч*
(Політична теологія...)

Вступ

Постановка проблеми. Лінгвістична ментіологія – це новий актуальний напрям сучасного мовознавства, який активно студіюється і зарубіжними вченими, зокрема Г. Вайнріхом (Weinrich, 2005), Д. Болінгером (Bolinger, 2021), П. Екманом (Екман, 2012) та ін., і українськими лінгвістами, головно, Т. Космедою (Космеда, Калініченко, 2023; Космеда, 2021), В. Калініченко (Kalinichenko, 2021; Kalinichenko, 2022), М. Мамич (Мамич, 2002), О. Морозовою (Морозова, 2008), Т. Осіповою (Осіпова, 2019), М.-М. Рибалко (Рибалко, 2008), Л. Сваричевською (Сва-

ричевська, 2011) та ін. Проблематика цього напряму пов'язана, зокрема, і з вивченням концепту БРЕХНЯ, що вербалізується в паремійній мовній картині світу. Паремію розглядаємо як презентант фразеологічної системи, тобто сповідуючи широке розуміння фразеології (Див. про це: Космеда, Колонюк, 2022; Космеда, 2010). Концепт розуміємо як «згусток певної культурно-національної інформації, що зафіксована в мові» (Космеда, 2004, с. 367). Такий концепт визначаємо як лінгвокультурний.

Актуальність. Залучення паремійного матеріалу для вивчення лінгвокультурного концепту мотивовано тим, що саме паремії найбільш послідовно відображають своєрідність національної лінгвокультури, презентують потужні прагматичні смисли й абстрактну семантику, узагальнене значення. Цілком погоджуємося з думкою С. Шепітько про те, що паремії – важливий об'єкт вивчення сучасних лінгвістичних парадигм (Шепітько, 2015), насамперед лінгвокультурологічної, лінгвоконцептологічної, прагматичної, етнокультурної, комунікативної (Див., про це, напр., Д. Ужченко (Ужченко, 2000), В. Мокієнко (Мокієнко, 2002), Т. Космеда (Космеда, 2010) та ін.).

Історія дослідження проблеми. Вербалізацію концепту БРЕХНЯ в українській мові частково досліджувала Ю. Браїлко (Браїлко, 2015), яка зосередила увагу на з'ясуванні лексичної організації цього концепту в українській мові в межах лексико-семантичного поля, що «складається з відповідних абстрактних номінацій, назв дій “брехати” й “ре-агувати на брехню”, назв виконавців першої вказаної дії та назв їхніх характеризувальних ознак» (Браїлко, 2015, с. 83), однак паремії, що омовлюють цей концепт, у названій статті не розглянуті. Лінгвальні аспекти неправди докладно схарактеризувала О. Морозова (Морозова, 2008), однак лише на матеріалі англійської мови, на жаль, порівняння з відповідними матеріалами української мови не здійснено. Н. Швидка й О. Решетняк доводять, що концепт БРЕХНЯ є субконцептом концепту ГРІХ (Швидка, Решетняк, 2021, с. 77–92), однак сам концепт БРЕХНЯ не підлягає аналізу, а лише зауважено, що поняття гріховності конкретизовано в певних номінаціях, до яких серед інших належить і неправда. О. Пироженко зосередила увагу на вивченні когнітивних та комунікативних аспектів вербалізації концепту НЕПРАВДА в діалогічному дискурсі англійської мови (Пироженко, 2001), проте дискурс української мови для порівняння не залучено. Г. Передерій та К. Чор-

на проаналізували концепт ЛІЕ, що омовлений у дискурсі телесеріалу «Теорія брехні» (Див. про це: Передерій, Чорна, 2013, с. 56–58): ідеться про лінгвостилістичні елементи вербалізації концепту ЛІЕ в англomовному телесеріалі, але порівняння з особливостями лінгвостилістичних засобів вербалізації цього концепту в українській мові не зроблено. Зважаючи на те, що заголовок – важливий компонент твору, у якому віддзеркалюється основна його ідея, В. Мержвинський вивчає формозмістову специфіку конструкції драми В. Винниченка «Брехня», переконуючи, що власне текст п'єси «Брехня» стає полем, на якому розгортається ця філософська проблема (Див. про це: Мержвинський, 2010, с. 125–127): простежено гіперсемантизацію назви п'єси, що «пов'язано з контекстуальними модифікаціями, яких зазнає назва, проходячи крізь текст. [...] опозиційність двох концептів – брехня / правда – чітко виокремлює перший, який винесено ще й у заголовок» (Мержвинський, 2010, с. 127). М. Мамич описує своєрідність концептуалізації опозиції *правда – неправда (брехня)* в семантико-стилістичному ракурсі (Мамич, 2002), залучаючи лише лексичний матеріал. Як бачимо, концепт БРЕХНЯ вивчається в різних ракурсах та на різному матеріалі: його опису присвячено окремі статті й дисертаційні дослідження, проте аналіз концепту БРЕХНЯ на матеріалі паремій української мови, зокрема й з урахуванням кількох лінгвістичних аспектів (культурологічного, семантичного, прагматичного, комунікативного) на сьогодні відсутній, тому ця наукова розвідка **має очевидну новизну** через те, що вперше проводиться багатоаспектне дослідження паремійного вираження концепту БРЕХНЯ в українській мові.

Мета цієї статті – з'ясувати своєрідність вербалізації концепту БРЕХНЯ у фрагменті паремійної мовної картини світу українців з урахуванням специфіки їхньої лінгвокультури у вимірах семантики, лінгвопрагматики, лінгвожанрології та комунікативної лінгвістики. Для цього плануємо реалізувати такі **завдання**: (1) указати на структуру концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ) в українській мові на основі аналізу відповідних словникових тлумачень та (2) змоделювати смислову структуру концепту БРЕХНЯ (БРЕХАТИ), що вербалізований в українських пареміях, виокремивши (а) систему характерних смислів і значень (семантика), (б) потужність прагматичного навантаження (лінгвопрагматика), (в) вектор комунікативної тональності та особливості вербалізації законів комунікації (комунікативна лінгвістика), (г) си-

стему комунікативних жанрів, що слугують для презентації розглядуваних паремій (лінгвожанрологія), (г) лінгвокультурну специфіку, зокрема своєрідність евфемізації, дисфемізації, вульгаризації, моделювання етнокультурних символів (лінгвокультурологія).

Джерельна база дослідження – це передусім (1) збірка паремій *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, укладена М. Номисом: перше видання вийшло в 1863 році, друге – у (автентичне) 1993 році, за яким і зібрано основу авторської картотеки (далі вводимо скорочення УП-Н з указівкою в прикладах конкретної сторінки). Крім того, завдяки тому, що більшість паремійних збірок укладені за тематичним й алфавітно-гніздовим принципами, а концепт БРЕХНЯ привертає особливу увагу носіїв української мови, вибірка мовних одиниць, що вербалізують зазначений концепт, з інших паремійних збірок презентована в низці джерел інтернетмережі й доступна для загального користування. Тому зауважмо, що взято до уваги систему паремій із ключовим словом *брехати*, що містяться в збірці (2) *Галицько-руські народні приповідки*, яка укладена І. Франком: перше видання – 1905–1910, друге видання – 2006 (далі вводимо скорочення ГРНП-Б-Ф, доступ за електронним джерелом), а також матеріал зі збірок (3) *Народ скаже, як зав'яже* (далі застосовуємо скорочення – ПББ), (4) *Прислів'я та приказки: Про брехню* (далі скорочення – ПП-про брехня-1) і (5) *Приказки та прислів'я про брехню* (далі скорочення – ПП-про брехня-2). Констатуємо, що паремії, які виокремлено автором зі збірки, укладеної М. Номисом, переважно входять у всі інші зазначені вище джерела, тому вибірку лише доповнюємо.

Методом суцільної вибірки з указаних вище джерел укладено картотеку, що містить понад 200 паремій, які вербалізують концепт БРЕХНЯ, і є матеріалом аналізу. Паремії наводимо без зміни орфографічної та пунктуаційної норм, дотримуючись оригінальних версій їх подання. Серед дослідницьких методів, використаних у цій статті, передусім назвімо описовий, за допомогою якого здійснюємо узагальнення теоретичного матеріалу, характеристику своєрідності дослідження зібраних паремій, а також формулюємо висновки. Інтерпретацію ключових слів, що презентують досліджуваний концепт, здійснюємо, залучаючи метод аналізу словникових дефініцій (використані найбільш авторитетні тлумачні словники української мови, словники синонімів і культурологічні словники); актуалізація методів концептуально-

го й компонентного аналізу дає змогу виокремити структурні складники концепту БРЕХНЯ, презентувати його смислове наповнення; із метою виявлення семантичних і прагматичних смислів аналізованих паремій використовуємо метод трансформаційного аналізу; метод класифікації дає змогу згрупувати та розмежувати паремійні ознаки, схарактеризувати їх семантику, прагматику, комунікативний та жанровий потенціал; соціальні, духовні, релігійні, етнокультурні чинники з'ясовуємо за допомогою дискурс-аналізу; аксіологійний аналіз дає змогу окреслити ціннісні компоненти національної комунікації.

В академічному тлумачному словнику української мови в 11 томах запропоновано таке тлумачення лексеми *брехня*: «**БРЕХНЯ**, і, жін., розм. 1. Те, що не відповідає правді; неправда [...]; * У порівняннях [...]. Брехню завдавати кому – звинувачувати кого-небудь у неправді. [...]. 2. мн. брехні, брехень. Вигадки, плітки і т. ін. [...]. 3. Гавкання. [...] (СУМ-1, с. 233). Серед синонімів цього слова виокремлюють *брехливість, брехунство, неправдивість, фальш, шахрайство, вигадка, кривда, наклеп, плітка, обман, омана, байка, казка, міф, нереальність, фантазія, небувальщина, побрехенька* (Брехня – синонімія...). А отже, шляхом компонентного й концептуального аналізу виокремлюємо таку смислову структуру концепту БРЕХНЯ в українській мові: 'те, що суперечить правді', 'неправда', 'кривда', 'неправдивість', 'несправедливість', 'брехливість', 'фальш', 'обман', 'омана', 'шахрайство', 'наклеп', 'плітка', 'нереальність', 'вигадка', 'фантазія', 'байка', 'казка', 'небувальщина', 'побрехенька', 'міф'.

Інфінітив *брехати* є дієслівною формою, тотожною за значенням до іменника *брехня*. У тлумачному словнику маємо таке визначення: «**БРЕХАТИ**, брешу́, брешеш, *недок., розм.* 1. Говорити неправду. [...]. 2. Гавкати. [...]; (СУМ-1, с. 233). Укажімо й на синоніми до цього слова – вербалізатора концепту БРЕХАТИ: *обманювати, шахраювати (шахрувати), вигадувати, фантазувати, пліткувати, приборхувати* ('частково брехати') й *оббріхувати* (СУМ-1, с. 233), у яких також простежуємо виокремлені вище смисли.

У пареміях зафіксовано лексичну форму із суфіксом -еньк – *брехенька*. Використання суфікса -еньк в іменниках в іронійно-зневажливій тональності – це типова ознака української лінгвокультури, що засвідчує прагнення українців у пом'якшеній формі, оскільки зазвичай цей суфікс має зменшено-пестливе значення, презентувати й негативну

оцінку, омовлювати презирство (за аналогією з *вороженьки*), хоч у пареміях ця лексема й зустрічається рідко, зокрема слово *брехенька*, що вжите в невластивій для нього формі однини, входить у склад такої паремії: *Хто уміє красти, той вміє и брехеньку скласти* (УП-Н, с. 315), також *Це брехенька – моя ненька* (УП-Н, с. 319). Очевидно, останній вираз стосується ‘тих, хто любить брехати так само, як любить рідну неньку’: змодельовано іронійну тональність. Частіше зазначена лексема використовується у формі множини – *брехеньки* (порівн.: *брехеньки точити*). У просторі інтернет мережі натрапляємо на оказіональне тлумачення лексеми *побрехеньки*, порівн.: *Побрехеньки – веселий погляд українця на життя, крізь призму свого ж егоїзму* (див.: *Побрехеньки...*), що свідчить про важливість концептуального змісту слова *побрехеньки* й для сучасних носіїв української лінгвокультури. Іронійне ставлення до брехні омовлено в паремії *Брехня погана річ, а все таки її люблять* (ПП-про брехня-2); *Не любо – не слухай, а брехать не мішай* (ПП-про брехня-2). Інколи люди готові сприйняти брехню, щоб запобігти негативним реакціям, напр.: *Нехай бреше, аби не вкусив* (ПП-про брехня-2). Вербалізовано іронійно-зневажливу тональність щодо вербалізації брехні як повсякденного комунікативного феномена.

Розгляньмо паремію *Брех стара на покуті!* (УП-Н, с. 319). Лексема *брех* належить до української діалектної лексики (архаїчний варіант лексеми *брехня*). В академічному словнику української мови подано таке її значення: «**БРЕХ**, у, чол., діал. Гавкіт, гавкання. *Рев сурем, дзвін броні, брех панських хортів, І гвалт навіжений мов з пекла злетів* (Михайло Старицький, Поет. тв., 1958, 215); *Кінське ржання, брех собачий! Сміх і гук мисливських сурем!* (Леся Українка, IV, 1954, 169) (СУМ-1, с. 233). Однак у паремії ідеться про *брехню*, що асоціюється із собачим гавканням: коли пес гавкає «даремно» (без причини), що зафіксовано і в словниковій статті на лексемі брехня (див. вище). Лексема *покута* (*Брех стара на покуті!*) походить із грецької мови й значить ‘покарання, кара’. Це «вид церковного покарання для мирян у християнській Церкві; має значення морально-виправних заходів [...]». Православне канонічне право визначає покуту не як покарання або каральну міру за вчинені гріхи, але як “лікування духовне”» (Що таке покута?). За християнською традицією *брехня* – це гріх, який людина зобов’язана спокутувати, тому в структуру концепту *БРЕХНЯ* входять і смисли ‘гріх’, ‘ганьба’, ‘покута’ (сміслова структура концепту розширюється), що ві-

дображається, напр., у паремії, де брехня ототожнюється з ганьбою, порівн.: збрехати – це *Ганьбу дати* (УП-Н, с. 315), про це, як зауважувалося раніше, пишуть і Н. Швидка та О. Решетняк (Швидка, Решетняк, 2021, с. 77–92).

Брехня, як було зауважено, асоціюється із собакою, псом, їхнім гавканням (брехнею) без причини, що зафіксовано в низці паремій, де брехливих людей ототожнюють із **(а)** собаками: *Люде – собаки: вони скажуть, що й на вербі груші ростуть; Собаки – чого не набрешуть!* (УП-Н, с. 339); *Брехливу собаку дальше чути* (УП-Н, с. 315); *Собака брехне, а чоловік и віри пойме; Собака бреше на вітер* (УП-Н, с. 317); *Вітер віє, собака бреше* (УП-Н, с. 320); *Бреше, як собака* (УП-Н, с. 320); *И собаки не брехали, як кожуха вкрали* (УП-Н, с. 121); **(б)** псами: *Пес носить брехню* (УП-Н, с. 320); *Хто з псами пристає – навчиця брехати* (УП-Н, с. 283); *Пес бреше на сонце, а сонце світить* (УП-Н, с. 250); *Щось ся псові припало, що бреше* (УП-Н, с. 315); *Як пес, своєю губою збрехав* (УП-Н, с. 320); **(в)** гавканням: *Гав – та и зуби стяв* (УП-Н, с. 320). Порівн. також: *Не бреши, песику, не бреши! Твій пан старший, тай не бреше.* І. Франко так пояснює походження цієї іронічної паремії: «Первісно справді до пса, звісно, жартом; та переносно до панських слуг» (ГРНП-Б-Ф),

Загальновідомо, що в кожного народу існує власна система кодування зоохарактеристик (Див. про це: Мокієнко, 2002, с. 379–385), про що пишуть авторитетні вчені-мовознавці, зокрема й В. Жайворонок: «Небезпечно дражнити собак, коли їх згря (звідси про злих людей – “дражнити собак”). Гавкання (брехання) собак стало уособленням відповідної якості людини (звідси – *собачитися; бреше, як собака* або ще: *бійся не того собаки, що бреше, а того, що ластиться*); підступність злого й потайного пса втілилась у вислові “така вже вдача собача”, що характеризує відповідну категорію людей» (Жайворонок, 2006, с. 557), що, зокрема, схильні говорити неправду. Отже, собака, пес – це багатозначні символи: серед інших асоціативних значень виокремлюють і таке: «той, хто здатен неправдиво інформувати».

Із брехнею, плітками, поширенням неправдивих чуток в українській лінгвокультурі асоціюється й образ сороки, який В. Жайворонок кваліфікує як «символ пліткарства» (Жайворонок, 2006, с. 568). Порівн.: *Й сороці не вір* (УП-Н, с. 315); *Сорока на хвості принесла (чутку, вістку, плітку)* (УП-Н, с. 311), а також вовка: *Вують то вже и вовки в лісі* (УП-Н, с. 322) (‘про поширення пліток’); *На вовка помовка, а за-*

єць попереду біжить (УП-Н, с. 312) (іронійно про людину, яка заперечує обвинувачення, хоча її злочин доведено, але вона все одно обмовлює (оббріхує) іншого), тобто з образом вовка також пов'язується факт поширення неправди.

У мовній свідомості українців закарбувалася відповідна філософія сприйняття неправди, брехні, створено узагальнені формули щодо її розуміння. Зазначене відповідно вербалізовано в пареміях. Це узагальнені постулати, пов'язані із тим, що **брехня загалом характерна для людини**. Зазначене засвідчують і сучасні психологи, які, крім того, наголошують, що «хоч брехня і буває різною, але в психологічному світі не існує загальноновизначеної класифікації брехні» (Психолог розповіла...). Порівн.: *Людзкої брехні не переслухати* (УП-Н, с. 321); *Не на брехні світ стоїть* (УП-Н, с. 314); *Брехнею світ живе* (УП-Н, с. 315); *Чи хто его переслухає, що люде говорять!* (УП-Н, с. 321); *Хоч бись був чистий, як лід, а білий, як сніг, то тя обмовлять од голови до ніг* (УП-Н, с. 321); *Як подивишся, то всі люди брешуть: одні ми тільки правди не кажемо* (ПП-про брехня-2).

Більшу інтенсивність вияву брехні виражає множинна форма іменника *брéхні*: ця форма, відповідно, конкретизує абстрактне значення, напр.: *Брэхень багато, а правда одна* (ПП-про брехня-2); *Брэхень багато, та не всі їм раді* (ПП-про брехня-2); *Брэхні брехати не кайлом кайлувати* (ПП-Про брехню-1); *Брэхні слухають, а брехунів б'ють* (ПП-Про брехню-1). Простежуємо повторення лексем із коренем *брех* у межах однієї паремії, що також інтенсифікує виразність значення паремії.

Однак **брехню** не можна приховати, бо її **завжди викриють**: *Брехня в вічі коле* (УП-Н, с. 314); *Брехня покажеця* (УП-Н, с. 314); *Шила в мішку не сховаєш* (УП-Н, с. 314); *Шилця в мішечку не утайш* (УП-Н, с. 314); *Вдарь у стіл – ножиці обізвущя* (УП-Н, с. 314); *Не ми, так люде знають* (УП-Н, с. 314); *Раз навіку спіткнесся, та й те люде побачать* (УП-Н, с. 322). Народна мудрість попереджає, що на брехні можна попастися, її викривають, через неї можна постраждати, порівн.: *Зостався, як на цідильці* – наведемо значення, що виокремлено укладачем збірки, – «попався в брехні» (УП-Н, с. 314), а також *Приткнув, як ужа вилами* (УП-Н, с. 314); *Так то й брехать, лиха не набравшиш!* (УП-Н, с. 317). Остання паремія презентує мовленнєвий жанр застереження.

Брехня передається **євфемізованими конструкціями**: *Слово вилетить горобцем, а вернеця волом* (УП-Н, с. 322), тобто до кожної ін-

формації можна поступово додавати й неправдиву. Вираз *Хоминий чай* укладач словника інтерпретує як ‘фальш’, не пояснюючи його походження (УП-Н, с. 168). Можливо, ця паремія базується на символіці образу апостола Хоми; *Хома невірний* – це, як відомо, «той, хто нікому не вірить» (Див.: Фразеологічний словник...), а *Хоминий чай* може вказувати на посиденьки під час чаювання, де пліткують і не вірять поширюваній інформації. Порівняймо також евфемізми, що слугують для вказівки на брехню за допомогою виразів, етимологія яких утрачена: *утнути мелуна* (‘збрехати’) (УП-Н, с. 319) (лексема *мелун* значить ‘пустомеля’); *Химини кури!* (ідеться про тих, хто обманює, продаючи бракований товар чи пропонує сумнівні угоди); *Мотрини яйця*; *Він говорить мені за Химини кури*; *От и понесла Химини гуси* (УП-Н, с. 319): зазначені паремії вказують на процес моделювання брехні, пліток, неблиць, нісенітниць; порівн. також: *Пішло личко по ремінчику* (УП-Н, с. 322) – ‘пустили плітки’.

Для евфемізації використовуються **метафоричні образи-концепти**: слово з **крильми** – *Ваше слово з крильми* (тлумачення укладача словника – «залітає в брехню») (УП-Н, с. 317); **туман** – *Туман світа!* *Туманити світу* (УП-Н, с. 319); *Напустив туману* (УП-Н, с. 320); **вітер** – *На вітер!* *От ти говориш – на вітер пускаєш*; *Аби говорило, а на вітер пускає!* *Так говорить, як пустий вітер*; *Оце то пустий вітер в полі!* (УП-Н, с. 320); **казка** – *Се друга казка!* *Стільки казок!* (УП-Н, с. 319); **дзвін** – *Дзвін десь виливаєця*; *Десь дзвін великий учули і пустили таку поголоску* (УП-Н, с. 352); *Дзвону багато, а правди мало* (ПП-про брехня -2); **календар**: цікавим є образ-концепт брехні, представлений у паремії *Бреше, як календар*. І. Франко так пояснює походження цього виразу: «Календарі, себто поміщувані в польських календарях від XVIII в. заповіді сльоти і погоди, основані на якихсь припадкових здогадах та ворожбах, аж надто часто оказувались брехливими; відси пішла й оця поговорка і деякі анекдоти» (ГРНП-Б-Ф). Отже, брехня в пареміях асоціюється з образами, що номінують стихії, які пов’язані з впливом на прозорість видимості та неконтрольоване переміщення чогось (туман, вітер), назвами частин тіла птахів, за допомогою яких відбувається переміщення в просторі (крила), предмета, що розповсюджує звук, музичного інструменту (дзвін), фольклорного жанру, що базується на неправдивій оповіді (казка), а також предмета, що фіксує щоденні події, які не завжди відповідають правді (календар).

Водночас у пареміях, які презентують брехню, можуть використовуватися й **дисфемізми, вульгаризми**, напр.: *Приїхали з Борозни, та чортзнащо й зверзли* (УП-Н, с. 318); *Говорила небіжка до самої смерті, та все чортзна-що* (ПББ); *Хто бреше, нехай в с...у подме; а хто ні, тому три г...ні; а хто ся оправдує, того як гору вздує* (УП-Н, с. 321); *Язиком брехати як по воді сракою плескати* (ПП-Про брехню-1), що свідчить про негативне сприйняття неправди відповідно до морально-етичних засад українців, їхньої життєвої філософії.

У свідомості українців брехня асоціюється насамперед із **брудом**: *Брехня – не сажа, а все таки замаже* (ПП-про брехня-2); *Брехня, – що вугілля: не впече, то замаже* (ПП-про брехня-2). Виникає асоціація з **болотом**: *Оббрехали мі вороги від ніг до голови – «конкретне розуміння брехні мов якогось болота, що ним можна обкидати чоловіка»* (ГРНП-Б-Ф). Брехню легко змодельовати (**‘легка праця’**): *Тепер народ гірший прошлогодного: прийшов звечора, а пішов утром, уже й брешуть, що ночував* (ПП-про брехня-2), можна **‘вміло, вправно брехати’**, **‘мати добрі навички до брехні’**: *Бреше, аж пальці знати* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як вовну чеше* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як гребінцем чеше* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як на мертвого* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як пише* (ПП-про брехня-2); *Бреше, як по воді бреде* (ПП-про брехня-2); *Бреше як з нот – «Бреше гладко, не надумуючися»* (ГРНП-Б-Ф); *Бреше, як газета – «Бреше безсоромно»* (ГРНП-Б-Ф). Крім того, у мовній свідомості українського етносу віддзеркалено той факт, що брехня має **інтенсивність вияву**: вербалізуються смисли **‘велика брехня’**, **‘надто велика неправда’**, порівн.: *Бреше, аж гай гуде* (ПП-про брехня-2); *Бреше, аж курява встає* (ПП-про брехня-2); *Так бреше, хоч святих винось і сам тікай* (ПП-про брехня-2); **високою є інтенсивність її поширення**: *Брехливі вісті не лежать на місті* (ПП-Про брехню-1). Брехні буває **надто багато**: *Стільки наговорив, що і в шапку не збереш* (ПББ); *Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила* (ПББ) чи **мало**: *Нема того дерева, щоб на ему яка птиця не сиділа – нема того чоловіка, щоб хоч трохи не збрехав* (УП-Н, с. 315).

Паремії застерігають, що **не всьому можна вірити**, а **брехня трапляється часто**, тому її потрібно остерігатися, а для цього моделюються такі рекомендації: *Не вір нікому – ніхто не зрадить* (УП-Н, с. 315); *Не всякому духу віруй* (УП-Н, с. 315); *Не все то правда, що на весіллі плещуть* (УП-Н, с. 315); *Не все то правда, що и пишуть* (УП-Н, с. 315); *За*

свою пазуху не ручись; Не ручись не то що за рідного батька, а за свою пазуху; (УП-Н, с. 315); Не ймайся ні за кого (УП-Н, с. 315); Не увіриш, поки сам не зміриш (УП-Н, с. 315); Як звідаєш, те вміраєш (УП-Н, с. 315); Може воно колись и правда була, та тепер за брехню править (УП-Н, с. 317); Се ще вилами на воді писано, а граблями скороджено (ПП-про брехня-2). Вербалізовано **реакцію, що виникає в людей на неправду**, поширену брехню; вона набридає, її не хочуть чути: Аж обридло слухаючи (УП-Н, с. 317); Не бреши, бо я слухать не буду; Я слухати не люблю: через лад уже брешеш (УП-Н, с. 317). Бреши здоров! – «Такою фразою перебивають бесіду чоловіка, який оповідає щось неймовірне, або відповідають, чуючи якусь несподівану новину» (ГРНП-Б-Ф): простежуємо наявність розмовної формули, яку народ використовує для викриття брехні, іронійного звертання до брехунів, протидії від сприйняття неправди.

Омовлюється імперативна конструкція щодо **небажання слухати неправду**, водночас іронійно зазначено, що **кожна людина здатна брехати**, але інколи поширювати брехню не має бажання: презентовано **інтимізований образ-концепт своя брехня**, порівн.: *Годі вже брехати тобі, бо вже й своя брехня докучила!* (УП-Н, с. 317). Інтимізація базується на актуалізації присвійного займенника. Імперативна конструкція із забороною говорити неправду поєднується з **іронійною ввічливістю, подякою за нерозповсюдження неправди**: *Не бреши, спасибі тобі, – и своя брехня набридла* (УП-Н, с. 317). **Засуджується вада людини щодо поширення брехні**: *своя брехня* також не схвалюється, але **чужа викликає більше негативних емоцій**; несхвально сприймається ситуація, коли до однієї брехні, яка оприлюднена певною людиною, додається ще й чужа: *Тут и своя брехня оприкрилась, а то ще й він; Своя брехня не докучила, ще й за чужими гониця* (УП-Н, с. 317). У мовній свідомості українців **брехню трактують як ремесло**, заняття, яким не бажають займатися: *Брехати не моє ремесло* – «Ремесло тут у значенні постійного зайняття, привычки» (ГРНП-Б-Ф). Однак **майстерність брехні відповідно оцінюється**: *То не як будь набрехано* – «Це брехня хитро сплетена, яку не легко розплутати» (ГРНП-Б-Ф). **Брехню можна виправдати**: *Хто бреше, тому легше, а хто правдує, тот бідує. ... того здує* – «Говорення правди без огляду на обставини часто доводить чоловіка, особливо бідного, до біди» (ГРНП-Б-Ф). Порівн. також: *Хто збреше, той понесе, а хто правду повість, той і не поповість*. Коментат-

рі І. Франка, що вказують на походження виразу: «Основано на оповіданні про якихсь подорожніх, із яких один зручним підбріхуванням здобув собі ласку господаря і не тільки погостився, а ще й одержав подарунки, а другий за говорення голої і немилої правди не дістав нічого. Пор. оповідання про гостину вовка й лиса у мавпи в середньовіковій поемі “Roman de Renart” та “Reineke Fuchs”» (ГРНП-Б-Ф). Актуалізовано мовленнєві жанри наказу, категоричного прохання, заборони. Інколи **вербалізується конкретна ситуація вияву неправди**, що омовлюється мікроконтекстом, який може складатися з кількох речень, зокрема це ситуація сватання, коли сам обряд базується на своєрідній театралізованій грі, де діють вигадані персонажі, ідеться про вигадані події, актуалізується прийом паралелізму, порівн.: *Поти дівка не оддасця, поки не осудять; Тільки що задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати: без брехні жоден чоловік не сватався* (УП-Н, с. 397). Омовлюються й інші повсякденні ситуації, які І. Франко фіксує: *Бреши́т поки світа тай сонця, а я вже більше не буду* – «Дякував чоловік сусідові, що його брехнею увільнив з арешту, куди він попав за невдалу брехню. “Поки світа-сонця” звичайна формула на означення необмежено довгого часу, в роді церковного “во віки віков”» (ГРНП-Б-Ф). Указується, що брехня переважно недоречна, тому її не схвалюють: *И під столом не вибрешесся* (УП-Н, с. 314). Коментар І. Франка: «...аж надто звісний був і у нас звичай польських панів заставляти брехуна, клеветника відбрехати під столом пущену брехню собачим голосом. У XVIII в. бувало й так, що заставляли возних відбріхувати немилі панові урядові документи, позви і т. і.» (ГРНП-Б-Ф). Однак інколи брехня ситуативно оцінюється схвально, хоч і з певною іронією, порівн.: *Не збрехать, так і не продать* (ПП-про брехня-2). Українці переконані, що брехня інколи й потрібна, але не кожний може її доречно й вдало сформулювати: *І збрехати добре не кождий потрафит* – «Тупоумний, просторікий чоловік не потрафить збрехати; таких селяне не дуже поважають; навпаки, не раз люблять і шанують таких, що вміють складно збрехати в потребі, пор. закінчення пісні: *Як Гандзуню не любити, / Кой ся вміє вимовити? / Як Гандзуню не кохати, / Кой ся вміє вибрехати?*» (ГРНП-Б-Ф). У мовній свідомості українського етносу відображена оцінка тих, хто «вміє» моделювати неправду: уважається, що для добре придуманої брехні потрібна хитрість і розум – на брехню не кожен здатен саме через відчутність відповідних розумових здібностей, але

й певних моральних принципів Водночас українська мовна свідомість переважно **засуджує негативні наслідки брехні**: *Мій батько не брехав, и мені не велів* (УП-Н, с. 311); *Хто уміє брехати, той вміє и красити* (УП-Н, с. 315); *Брехати – не ціпом махати* (УП-Н, с. 315); *Брехня, не бійка, а все таки шкода* (ПП-про брехня-2); *Брехня і приятеля робить ворогом* (ГРНП-Б-Ф). У паремії *Брехня правди не любить* (ГРНП-Б-Ф) омовлено ключовий філософський постулат українців, тому виявлено чимало паремій, у яких у межах одного виразу **стикаються протилежні опозиційні концепти ПРАВДА – БРЕХНЯ**. М. Номис наводить удалий афоризм Т. Шевченка: *Слава не поляже; не поляже, а розкаже, що діялось в світі, чия правда, чия кривда и чії ми діти* (УП-Н, с. 71). Правді протиставляється *брехня, брідня, клевета, кривда, неправда, пусті слова, казка*. Зазначені лексеми слугують для **моделювання контрасту**: *Правда из дна моря виринає, а неправда потонає* (УП-Н, с. 310); *За правду біють, а за неправду и діду пгють* ('карають на голову за неправду') (УП-Н, с. 310); *Правда кривду переважить* (УП-Н, с. 311); *За очі клевета, а у очі правда* (УП-Н, с. 312); *Брехнею світ прийдеши (перейдеши, пройдеши), та назад не вернешся, а правдою и перейдеши, и вернешся* (УП-Н, с. 314); *Брехня на столі, а правда під порогом* (УП-Н, с. 315); *Не щодня брідня – де-коли й правда* (УП-Н, с. 319); *Казка – брехня, а пісня – правда; В пісні правда, а в казиці брехня* (УП-Н, с. 346); *Це не казка, а билиця* (УП-Н, с. 346).

Оскільки паремії активно використовували в повсякденній комунікації, то вони, як зауважувалося, презентують відповідні мовленнєві жанри, напр.: (1) застереження проти брехні (трапляється найбільш часто): *Не їж цибулі – й вонять не буде* (УП-Н, с. 312); *Брехнею не відбрешешся* (УП-Н, с. 314); *Хто раз збреше, другий раз не вірять* (УП-Н, с. 314); *Брехнею хліба не їсти* (УП-Н, с. 314); *З брехні й кишки повились* (УП-Н, с. 320); *Не люби клевети, не познаєши нищети* (УП-Н, с. 321); (2) погрози чи заборони моделювати неправду: *Хто бреше, тому очі на лоб пре* (УП-Н, с. 321); *Бреши на свою голову!* (УП-Н, с. 319); (3) виправдання: *Я сказав на сміх, тобто вербалізував неправду, лише жартуючи* (УП-Н, с. 321); мовленнєві жанри, що супроводжують виправдання, оборони та захисту від брехні: *Об мене словами, а об себе дзвонами* (УП-Н, с. 322); *Не ти б казав, не я б слухав* (УП-Н, с. 317); (4) заспокоєння, мовляв, брехні, пліток не оминуть, тому на це не потрібно зважати: *Ще ми не встали, а вже люде за нас говорють* (УП-Н, с. 322);

(5) сварки через брехню: *Глек брехні назбїрали та й розбили* (УП-Н, с. 423); (6) сумнів щодо наявності брехні: *Отак пак! Може, чи й не правда? А то ж и не правда?* (УП-Н, с. 311); (7) докір через брехню: *А брехав би-с зарївно з псами, коли міні старшому брехню завдаєш* (ГРНП-Б-Ф); (8) глузливе заохочення до брехні: *Бреши, що сі влізе!* – «Жартлива заохота до брехання» (ГРНП-Б-Ф); (9) передразнення: *Брешит, брешит, будете книші їсти*. І. Франко дає такі слушні коментарі до цієї паремії: «Так передразнював дяк питомців духовної семінарії, чуючи як вони вчилися «гебраїки» і читаючи Письмо св. завше починали словом “брешит”, яким починається перша гл. книги Битія» (ГРНП-Б-Ф).

Низка паремій омовлює **пліткарство, поширення неправдивих чуток як негативне явище**: *З ніг до голови осудили: сказано, и кістки живої не оставили* (УП-Н, с. 322); *Пліткам не ймай віри* (УП-Н, с. 321); порівн. мікроконтекст: – *Смачна каша! – А ти їв? – Ні! – А почім знаєш, що смачна? – Чув, як говорили, що бачили, як їли!* (ПББ).

Вербалізуються відповідні комунікативні закони (Див. про це: Космеда, 2010, с. 224–232), пов’язані з висловлюванням неправди, насамперед ідеться про **(а)** закон прискореного поширення негативної інформації, тобто про тенденцію до швидкого розповсюдження в соціумі інформації у викривленій, емоційно забарвленій формі, що стимулюється наявністю достовірної інформації (Див. про це: Космеда, Осіпова, 2010, с. 18, 20): *Брехливі вісті не лежать на місті* (ПП-про брехня-2); *Ніхто не знає, лише дід, баба – и ціла громада; Ніхто не буде знати тільки сич та сова, та людей півсела; Знає кум та кума, та людей півсела* (УП-Н, с. 322); *В лісі дрова рубають, а до села тріски падають* – укладач зауважує, що ця паремія «проти пліток, брехень» (УП-Н, с. 322); *Сорока сороці, ворона вороні, грак гракові, дурак дуракові* (ПББ); *Ні з того, ні з сего, – веретиння!* (УП-Н, с. 322); *Сорока летить, а собака на хвості сидить* – укладач наголошує, що ця паремія проти пліток, які розносять саме жінки, тобто враховується гендерний аспект (УП-Н, с. 322); а також **(б)** закон «зіпсутого телефону», або «спотворення інформації» (Див.: Космеда, Осіпова, 2010, с. 18, 20): *Стрішному-поперешньому розкаже; И зустрічному, и поперечному* (УП-Н, с. 322); *Скоро з ворит, а тут и рит* (УП-Н, с. 322); *Сорока сороці, ворона вороні* – тлумачення укладача таке «и піде чутка» (УП-Н, с. 322). Брехня має здатність повертатися до того, хто її розповсюджує, тобто вербалізується **(в)** закон дзеркального розвитку спілкування: «наслідок імітації спів-

бесідниками стилю один одного у процесі спілкування, що здійснюється підсвідомо, автоматично» (Космеда, Осіпова, 2010, с. 16): *Одна збрехала, друга не розібрала, а третя по своєму перебрехала* (ПП-про брехня-2); *Як ми людям, так люде нам* (УП-Н, с. 322); *Як ми о людях, так люде о нас говорять* (УП-Н, с. 322); *Посудим людей раз, а люде десять раз* (УП-Н, с. 322); *Брехали твого батька сини та й ти з ними* (ПП-про брехня-2); (г) закон мовленнєвого поглинання емоцій, що «передбачає використання експресивних засобів, емоційних вигуків, із метою посилення емоцій, що їх переживає мовець у момент мовлення» (Космеда, Осіпова, 2010, с. 18). Як видається, моделювання брехні інколи може дати змогу мовцю «вилити» негативні емоції, відкинути їх, полегшивши свій емоційний стан, порівн.: *Хай побреше – йому легше* (ПП-про брехня-2).

Паремії презентують **вияви різних типів комунікативної тональності**, насамперед (1) іронійної: *Хто бреше, тому легше, а хто віри не йме, того в сук зогне* (УП-Н, с. 321); *Все в аренді – брехня не в аренді* (УП-Н, с. 315); *Та воно то так, та тільки трошки не так* (УП-Н, с. 315); *Не вірь, мужу, своїм очам – лише мойй повісті* (УП-Н, с. 316); *Треба слухать, може й справді сонце не так сходить!* (УП-Н, с. 318) та (2) глузливої чи жартівливої, що вербалізують неправдиві ситуації щодо реалізації брехні; інколи пропонуються мікротексти: *Ти казане кажеш, а мій батько од людей чув, ...під корчмою чув; А я те, що мій батько од старих людей чув; Мати на кладці прала, то там и чула* (УП-Н, с. 316); *Тоді то було, як баба була дівкою* (УП-Н, с. 316); *Не ість пан дяк гусей ...бо крадені, а шапка в пір'ї; Казав пан дяк, що гусей не ість, а повна стеля кісточок* (УП-Н, с. 318); *И тако скончашася Панькова чтенія! Погорілець!., хліб ззів, а солому спалив; «Наповав ти коня?» – «Наповав». – «А чом же в его морда суха?» – «А води не достав!»* (УП-Н, с. 318). Серед паремій цього типу виокремлюємо низку **алогізмів, небилиць, нісенітниць**, тобто жартівливо омовлюється те, чого просто не могло бути, що характеризує вдачу українців, які схильні до жартів, моделювання гумору: *Люде зложуть и смоляну кобилу* (УП-Н, с. 339); *Бачить, так як та сова уночі ('не бачить')* (УП-Н, с. 316); *Присягались сліпці, що своїми очима бачили* (УП-Н, с. 316); *За царя Горошка ... як було людей трошки* (УП-Н, с. 316); *Як сніг горів, а соломою тушили; Як свині з походу йшли; Як лубьяне небо було, а шкуратяні гроші ходили; За короля Горошка, коли людей було трошки; Коли хліба не було ні трошки; За*

царя Томка, як була земля тонка, пальцем проткни, та й води напийсь (УП-Н, с. 316); За короля Сибка, як була земля тонка, що носом проб'єш, та й води ся нальєш; Евхименко дума, що Собко чи не Собеський (УП-Н, с. 317); Дідчя мати видала, щоб сова зайця имала (УП-Н, с. 318); Така правда, як на вербі груші (УП-Н, с. 318); На вербі груші, а на осиці кислиці не ростуть (УП-Н, с. 318); Куцюба кудкудакала, помело єйце знесло (УП-Н, с. 321); Смаленого дуба плете; (УП-Н, с. 319); Пам'ятаю, як нині, що торік десятий понеділок був у п'ятницю (ПББ). Інтерпретацію українських небилиць подано в монографії Т. Космеди, Н. Піддубної та Т. Осіпової (Див. про цей жанр: Космеда, Осіпова, Піддубна, 2015).

У пареміях про неправду відбито відповідні **соціальні чинники**, що пов'язані з **(а)** професіями, родом занять, зокрема українці не довіряють представникам релігійної сфери: *Цитте, Жиди, нехай рабан бреше!* (УП-Н, с. 319); *Пес сліпий, а дяк старий, то все єдно: як забачить бадилину, та й бреше* (УП-Н, с. 364); *Бреше, як попова собака* (УП-Н, с. 320); *Бреше, як піп у церкві* (УП-Н, с. 320); **(б)** представниками певних родинних стосунків: *Як нема невістки, то нема на селі звістки; а як стала невістка, то стане на селі звістка* (УП-Н, с. 322); **(в)** віком людини: *Добре багатому красти, а старому брехати* (УП-Н, с. 103); *Стар, як котюга, а бреше, як щеня* (УП-Н, с. 319); *Старий, як пес, а бреше, як цуценя* (ПП-про брехня-2); *Старий, а бреше як зза корча* (УП-Н, с. 319); **(г)** статтю людини – гендерний чинник: *Поневолі баба клянеться, коли бреше* (ПП-про брехня-2); *Не вір ніколи жінці, коняці й собаці; Кобили и жінці не вір; Жінці не вір у домі, а кобили в дорозі, бо кобила хоць каже – не перекину, а таки перекине* (УП-Н, с. 363). Виокремлено **й етнічні стереотипи**: паремії вербалізують недовіру до представників певних етносів, насамперед росіян (зневажливо – *москаль, кацан*) та євреїв (жидів): *Бов, бов по московські брехні!* (УП-Н, с. 77); *Підпускає Москаля* (тлумачення укладача: «до жоноти примощуєця, або так бреше») (УП-Н, с. 391); *Брехали москалі споконвіку й брехати будуть* (ПП-Про брехню-1); *Москалі набрешуть так, що й волами не звезеш* (ПП-Про брехню-1); *Москаль як не збреше, то вкраде* (ПП-Про брехню-1); *Москаль медом помаже та красно розкаже, тільки мед той гіркий і кривавий* (ПП-Про брехню-1); *Щоб москаль не збрехав треба аби влітку сніг внав* (ПП-Про брехню-1); *Не так страшно від брехні жида у корчмі, як від брехень москаля під корчмою* (ПП-Про брехню-1); *Не так бреше жид на гонді, як клятий москаль* (ПП-Про брехню-1); *Бреше, як москаль!*

(ПП-Про брехню); *Бреше кацап немов старий цап* (ПП-Про брехню-1); *Кацап збрехав раніше, ніж Бог слово сказав* (ПП-Про брехню-1); *Кацап коли спить – і тоді бреше* (ПП-Про брехню-1); *Кацапове слово не варте й полови* (ПП-Про брехню-1). Паремії про брехню моделюються з урахуванням діяльності представників різного фаху, водночас актуалізуються відповідна професійна термінологія – у таких випадках концепт БРЕХНЯ вербалізується переважно імпліцитно, напр.: *На всі заставки брехати* – «Порівняння узятє з *мельницької практики*: на всі заставки пускає воду мельник, щоб усі колеса оберталися» (ГРНП-Б-Ф), а також *Таке брехливе, як горохова митка* – «У лазнях уживають декуди миток із гороховиння» (ГРНП-Б-Ф).

Висновки

Обраний для аналізу фрагмент української паремійної картини світу, що презентує концепт БРЕХНЯ (БРЕХАТИ), дає змогу окреслити своєрідність розуміння українським народом поняття *брехні*, моделювати структуру цього концепту, що презентує низку смислів, серед яких такі, що засуджують, зневажають, критикують феномен неправди, тобто загалом оцінюють негативно, засуджують наслідки брехні, характеризують її за низкою антропоморфних параметрів. Однак в окремих ситуаціях брехню виправдовують і оцінюють глузливо-іронійно чи жартівливо-схвально, тобто простежуємо моделювання конкретних ситуацій вияву брехні чи розповсюдження неправди.

На основі типових асоціативних зв'язків у мовній свідомості українців брехня пов'язується з брудом, болотом, поганим ремеслом, легким заняттям, звичкою людини. Брехня для набожного українського етносу – це однозначно гріх. У пареміях виявлено типові метафоричні образи-концепти брехні, зокрема й метафоричні зоообрази. Для омовлення брехні використано евфемізми та дисфемізми, вульгаризми, брутальну лексику.

Постулати, пов'язані з концептом БРЕХНЯ, часто вербалізуються за допомогою імперативних, окличних конструкцій; переважно обирається іронійно-жартівлива прагматична тональність. Значна частина паремій на позначення концепту БРЕХНЯ презентує алогізми, небилиці, нісенітницю, вербалізуючи тональність глузування.

У формі паремій на позначення БРЕХНІ моделюється система таких мовленнєвих жанрів, як виправдання, докір, заохочування, застереження, заспокоєння, недовіра, підтримка, передразнення, погроза. Крім того, розглянуті паремії вербалізують систему законів комунікації, зокрема (а) прискороного поширення негативної інформації; (б) спотворення інформації; (в) дзеркального розвитку спілкування; (г) мовленнєвого поглинання емоцій, що має виховне значення.

Українська лінгвофілософія презентує інтерпретацію БРЕХНІ за такими постулатами: (1) брехня характерна для людини; (2) її не можна приховати; (3) вона має інтенсивність та міру вияву; (4) характеризується відповідною швидкістю розповсюдження, особливо це стосується пліток; (5) відповідно оцінюється майстерність брехні (її розглядають як вияв людських умінь і навичок, хитрощів до вправного її моделювання); (6) неправда може інтимізуватися (актуалізуються присвійні займенники); (7) вона залежить від системи соціальних чинників: професії, роду занять, родинних стосунків, гендерної та (8) етнічної належності; (9) простежуємо антропоморфно-дуалістичне розуміння суперечності між брехнею і правдою, амбівалентну інтерпретацію брехні.

Висновки цієї статті дають змогу (1) розширити межі лінгвістичної ментіології, оскільки презентують знання щодо етнічної своєрідності українців ставлення до феномена брехні, (2) показати, як зазначений феномен відображений у мовній свідомості українського етносу, що зафіксована в її паремійному фонді, (3) якими є морально-етичні засади сприйняття брехні, (4) у формі яких мовленнєвих жанрів презентовані зазначені паремії, (5) які комунікативні закони водночас вербалізовано, (6) які образні засоби концептуалізуються та (7) як утворюються типові мовні формули реакції на неправду.

СПИСОК ПРИЙНЯТИХ СКОРОЧЕНЬ

ГРНП-Б-Ф – *Брехати*. Вибірка паремій зі збірки: *Галицько-руські народні приповідки, укладені І. Франком*. <https://www.i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs/Items/Brekhaty-Brost.html>.

ПББ – *Прислів'я про балакучість та брехливість*. Збірка «Народ скаже, як зав'яже». <https://mala.storinka.org/прислів'я-балакучість-брехливість-збірка-народ-скаже.html>.

ПП-про брехня-1 – *Прислів'я та приказки: Про брехню*. https://porokhivnytsya.com.ua/2016/11/09/prykazky_brehnia/.

ПП-про брехня-2 – Приказки та прислів'я про брехню. <https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-brehyu/>.
УП-Н – Номис, М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Київ.

ЛІТЕРАТУРА

- Браїлко, Ю. (2015). «Побравшись за руки, ходили і все о плутнях говорили...». Вербалізація концепту БРЕХНЯ в українській мові. *Рідний край: альманах Полтавського національного педагогічного університету*, 2 (33), 83–87.
- Екман, П. (2012). *Теорія брехні* [Пер. з англ. Ю. Г. Гордієнка]. Київ.
- Космеда, Т. (2004). Концепт *дума, думка* в українському мовленні крізь призму аксіологічної прагмалінгвістики. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна*, 34 (1), 367–372.
- Космеда, Т., Осіпова, Т. (2010). *Комунікативний кодекс українців у пареміях: Тлумачний словник нового типу*. Дрогобич.
- Космеда, Т. (2010). Прислів'я і приказки як засіб вербалізації законів комунікації з огляду на ментальність українців. В: М. Aleksiejenko, & Н. Walter (ред.), *«Słowo. Tekst. Czas X» Jednostka frazeologiczna w tradycyjnnych i nowych paradigmatkach naukowych*. Szczecin–Greifswald, 224–232.
- Космеда, Т., Осіпова, Т., Піддубна, Н. (2015). *Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців*. Харків-Познань.
- Космеда, Т. (2021). Вербалізація категорії неймовірності: формування орнаментальної ментіології (на матеріалі співомовок С. Руданського). *Мовні і концептуальні картини світу*, 70/3, 29–45.
- Космеда, Т., Колонюк, С. (2022). Багатоликий статус паремії та аспекти її дослідження. *Міжнародний збірник наукових праць «Лінгвістичні студії»*, 43, 20–31.
- Космеда, Т., Kalinichenko, V. (2023). Лінгвістична термінологія у фокусі теорії ментіології. *Термінологічний вісник: Збірник наукових праць*, 7, 36–52.
- Мамич, М. (2002). *Концепти “правда” – “неправда” в українській літературній мові: семантико-стилістичний аспект*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Одеса.
- Мержвинський, В. (2010). Формозмістова специфіка конструкції драми В. Винниченка «Брехня». *Культура народів Причорномор'я*, 182, 125–127.
- Мокієнко, В. (2002). Українська етнофразеологія у загальнослов'янським висвітленні. В: В. Німчук (ред.), *Мовознавство: доповіді та повідомлення IV Міжнародний конгрес українців*. Київ, 379–385.
- Морозова, О. (2008). *Лінгвалні аспекти неправди як когнітивно комунікативного утворення (на матеріалі сучасної англійської мови)*: Дис. док. філол. наук. Київ.
- Осіпова, Т. (2019). *Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки*. Харків.
- Передерій, Г., Чорна, І. (2013). Концепт LIE у телесеріалі «Теорія брехні». *Нова філологія*, 56, 56–58.
- Пироженко, О. (2001). *Когнітивні та комунікативні аспекти вербалізації концепту неправди у діалогічному дискурсі (на матеріалі сучасної англ. мови)*: Автореф. дис. канд. філол. наук. Харків.

- Політична теологія. Генетика брехні. <https://politteo.online/materialy/genetyka-brejni/> (11.07.2023).
- Психолог розповіла про психологію брехні. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=85514> (11.07.2023).
- Рибалко, М.-М. (2008). *Вербальний та невербальний аспекти дискурсивної поведінки обманника (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози): Автореф. канд. філол. наук.* Київ.
- Сваричевська, Л. (2011). Лінгвoseміотика брехні: пошук істини. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічна*, 52. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/3052> (14.06.2023).
- Швидка, Н., Решетняк, О. (2021). Вербалізація концепту ГРІХ у біблійному й мовному дискурсах. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Філологія, журналістика»*, 32 (71)/2 (1), 77–92.
- Шепітько, С. (2015). Фонд прислів'їв як об'єкт вивчення сучасних парадигм лінгвістики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*, 114–116.
- Ужченко, Д. (2000). *Семантика українських фразеологізмів в етнокультурному висвітленні: дис. канд. філол. наук.* Луганськ.
- Bolinger, D. (2021). *Le Merton. Language – The Loaded Weapon: The Use and Abuse of Language Today.* London.
- Kalinichenko, V. (2021). The category of fake in present-day linguistic studies. In: V. Kalinichenko (Ed.), *International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 25, 2021)*. Vinnytsia, 267–272.
- Kalinichenko, V. (2022). Battle call-signs (military pseudonyms) in domestic linguistic studies: the problem of terminology and definition. In: V. Kalinichenko (Ed.), *IV International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 31, 2022)*. Vinnytsia, 241–245.
- Weinrich, H. (2005). *The Linguistics of Lying and Other Essays.* (Translated by Jane K. Brown and Marshall Brown). Washington–Seattle.

Джерела

- Брехати. Вибірка паремій зі збірки: Галицько-руські народні приповідки, укладені І. Франком.* <https://www.i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs.html> (11.06.2023).
- Жайворонок, В. (2006). *Знаки української етнокультури: Словник-довідник.* Київ.
- Номис, М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше.* Київ.
- Побрехеньки.* <http://polissya.net/2012-06-26-12-42-58/humor/962-pobrehenku.html> (10.06.2023).
- Прислів'я про балакучість та брехливість. Збірка «Народ скаже, як зав'яже».* <https://mala.storinka.org/прислів'я-балакучість-брехливість-збірка-народ-скаже.html> (09.06.2023).
- Прислів'я та приказки: Про брехню.* https://porokhivnytsya.com.ua/2016/11/09/rykazky_brehnia/ (11.06.2023).

- Приказки та прислів'я про брехню.* <https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-brehnnyu/> (Дата звернення: 10.06.2023).
- Грінченко, Б. (ред.). (1907–1909). *Словарь української мови (СУМ-3): в 4-х тт.* Т. 1. Київ. http://ukrlit.org/slovyuk/hrinchenko_slovar_ukrainskoi_movy (10.06.2023).
- Білодід, І. К. (ред.). (1970–1980). *Словник української мови (СУМ-1): в 11 тт.* Т. 1. Київ. <http://sum.in.ua/s/pravda> (05.06.2023).
- Білодід, І. К. (ред.). (1971). *Словник української мови (СУМ-2): в 11 тт.* Т. 2. Київ. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001603> (15.06.2023).
- Фразеологічний словник.* <https://www.svitslova.com/idioms-dictionary/4090-2013-10-26-10-33-16.html> (12.06.2023).
- Що таке покута.* <https://uk.quizzclub.com/trivia/sh-ho-take-pokuta/answer/1652713/> (11.07.2023).
- Брехня – синонімія.* <https://goroh.pp.ua/Синонімія/брехня> (12.06.2023).

References

- Bolinger, D. (2021). *Le Merton. Language – The Loaded Weapon: The Use and Abuse of Language Today.* London.
- Braillko, Yu. (2015). «Pobravshys za ruky, khodyly i vse o plutniakh hovoryly...». Verbalizatsiya kontseptu BREKHNIA v ukrainskii movi. *Ridnyi kraj: almanakh Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*, 2 (33), 83–87.
- Ekman, P. (2012). *Teoriia brekhni* [Transl. by Yu. Hordiienko]. Kyiv.
- Kalinichenko, V. (2021). The category of fake in present-day linguistic studies. In: V. Kalinichenko (Ed.), *International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 25, 2021)*. Vinnytsia, 267–272.
- Kalinichenko, V. (2022). Battle call-signs (military pseudonyms) in domestic linguistic studies: the problem of terminology and definition. In: V. Kalinichenko (Ed.), *IV International Scientific Conference for Bachelor, Master, Graduate Students and Young Researchers “Topical Issues of Humanities, Technical and Natural Sciences” (March 31, 2022)*. Vinnytsia, 241–245.
- Kosmeda, T. (2004). Kontsept *duma, dumka* v ukrainskomu movlenni kriz pryзму aksiolohichnoi prahmalinhvistyky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Filolohichna*, 34/1, 367–372.
- Kosmeda, T. (2010). Prysliv'ia i prykazky yak zasib verbalizatsii zakoniv komunikatsii z ohliadu na mentalnist ukrainsiv. In: M. Alekseenko, & H. Walter (Eds.), *Słowo. Tekst. Czas X. Jednostka frazeologiczna w tradycyjnych i nowych paradygmatach naukowych.* Szczecin–Greifswald, 224–232.
- Kosmeda, T. A. (2021). Verbalizatsiia katehorii neimovirnosti: formuvannia ornamentalnoi mentiologii (na materialy spivomovok S. Rudanskoho). *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, 70/3, 29–45.
- Kosmeda, T., & Kalinichenko, V. (2023). Linhvistychna terminolohiia u fokusi teorii mentiologii. *Terminolohichniy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats*, 7, 36–52.

- Kosmeda, T., & Koloniuk, S. (2022). Bahatolykyi status paremii ta aspekty yii doslidzhennia. *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats «Linhvistychni studii»*, 43, 20–31.
- Kosmeda, T., & Osipova, T. (2010). *Komunikatyvnyi kodeks ukrainsiv u paremiiakh: Tlumachnyi slovnyk novoho typu*. Drohobych.
- Kosmeda, T., Osipova, T., & Piddubna, N. (2015). *Stepan Rudanskyi: fenomen modeliuvannia «zhyvoho» movlennia ukrainsiv*. Kharkiv–Poznań.
- Mamych, M. (2002). *Kontsepty «pravda» – «nepravda» v ukrainskii literaturnii movi: semantyko-stylistychnyi aspekt: avtoref. dis. kand. filol. nauk*. Odesa.
- Merzhvynskyi, V. (2010). Formozmistova spetsyfika konstruksii dramy V. Vynnychenka «Brekhnia». *Kultura narodov Prichernomoria*, 182, 125–127.
- Mokiienko, V. (2002). Ukrainska etnofrazeolohiia u zahalnoslovianskim vysvitlenni. In: V. Nimchuk (Ed.). *Movoznavstvo: dop. ta povidoml. IV Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv*. Kyiv, 379–385.
- Morozova, O. (2008). *Linhvalni aspekty nepravdy yak kohnityvno-komunikatyvnoho utvorennia (na materialy suchasnoi anhliiskoi movy): dis. d-ra filol. nauk*. Kyiv.
- Osipova, T. (2019). *Neverbalna komunikatsiia ta svoieridnist yii omovlennia v ukrainskomu dyskursi: fenomen verbalizatsii neverbaliky*. Kharkiv.
- Perederii, H., & Chorna, I. (2013). Kontsept LIE u teleseriali «Teoriia brekhni». *Nova filolohiia*, 56, 56–58.
- Politychna teolohiia. Henetyka brekhni*. <https://politteo.online/materialy/genetyka-brekhni/> (11.06.2023).
- Psykholoh rozpovila pro psykholohiiu brekhni*. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=85514> (11.07.2023).
- Pyrozhenko, O. (2001). *Kohnityvni ta komunikatyvni aspekty verbalizatsii kontseptu nepravdy u dialohichnomu dyskursi (na materialy suchasnoi anhliiskoi movy): Avtoref. dis. kand. filol. nauk*. Kharkiv.
- Rybal'ko, M.-M. (2008). *Verbalnyi ta neverbalnyi aspekty dyskursyvnoi povedinky obmannyka (na materialy suchasnoi anhliiskoi khudozhnoi prozy): Avtoref. kand. filol. nauk*. Kyiv.
- Shepitko, S. (2015). Fond prysliviv yak obiekt vyvchennia suchasnykh paradyhm linhvistyky. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Filolohiia»*. Odesa, 114–116.
- Shvydka, N., & Reshetniak, O. (2021). Verbalizatsiia kontseptu HRIKH u bibliinomu y movnomu dyskursakh. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia «Filolohiia, zhurnalistyka»*, 32 (71)/2 (1), 77–92.
- Svarychevska, L. (2011). Linhvosemiotyka brekhni: poshuk istyny. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Filolohichna*, 52. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/305> (14.06.2023).
- Uzhchenko, D. (2000). *Semantyka ukrainskykh frazeolohizmiv v etnokulturnomu vysvitlenni [Semantics of Ukrainian phraseological units in ethnocultural context]: dys. kand. filol. nauk spets. «Ukrainska mova»*. Luhansk.
- Weinrich, H. (2005). *The Linguistics of Lying and Other Essays*. (Translated by Jane K. Brown and Marshall Brown). Washington–Seattle.

Sources

- Bilodid, I. K. (Ed.) (1970–1980). *Slovník ukraínskoi movy: v 11 tt.* Vol. 1. Kyiv. <http://sum.in.ua/s/pravda> (05.06.2023).
- Bilodid, I. K. (Ed.) (1971). *Slovník ukraínskoi movy: v 11 tomakh.* Vol. 2. Kyiv. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001603> (15.06.2023).
- Brekhaty. Vybírka páremii zi zbirky: Halytsko-ruski narodni pryrovídky, ukladeni I. Frankom.* <https://www.i-franko.name/uk/Folklore/1901/GalRusProverbs/Items/Brekhaty-Brost.html> (11.06.2023).
- Brekhnia – synonymiia.* <https://goroh.pp.ua/Синонімія/брехня> (12.06.2023).
- Hrinchenko, B. (Ed.) (1907–1909). *Slovar ukraínskoi movy: v 4-kh tt.* Vol. 1. Kyiv. http://ukrlit.org/slovník/hrinchenko_slovar_ukraínskoi_movy (10.06.2023).
- Nomys, M. (1993). *Ukraínski prykazky, pryslivia i take inshe.* Kyiv: Lybid.
- Prykazky ta prysliv'ia pro brekhniu.* <https://vislovi.in.ua/prykazky-ta-prysliv-ya-pro-brekhnyu/> (10.06.2023).
- Pryslivia pro balakuchist ta brekhlyvist. Zbirka «Narod skazhe, yak zaviazhe».* <https://mala.storinka.org/прислів'я-балакучість-брехливість-збірка-народ-скаже.html> (09.06.2023).
- Pryslivia ta prykazky: Pro brekhniu.* https://porokhivnytsya.com.ua/2016/11/09/pry-kazky_brehnia/ (11.06.2023).
- Zhaivoronok, V. (2006). *Znaky ukraínskoi etnokultury: Slovník-dovidnyk.* Kyiv.

Liliya Yaremko

Filaret Koessya Department of Ukrainian Folklore
Lviv Ivan Franko National University
Lviv, Ukraine
liliya.yaremko@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2092-6225>

Paweł Levchuk (corresponding author)

Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Science
Warsaw, Poland
p.levchuk@ispan.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7865-6833>

**«Я відчуваю себе повноцінною частинкою великої нації»:
українська мова та самоідентифікація студентської молоді
на матеріалі анкетних досліджень**

Анотація. У статті, ґрунтованій на використанні методу анкетування, подано і узагальнено теоретичні питання національної ідентичності, самоідентифікації студентської молоді в умовах війни Росії проти України. Простежено ті динамічні зміни, які відбулися у свідомості молодого покоління: гордість за спілкування українською мовою, відчуття себе частинкою української нації, формування самодостатньої політичної позиції молоді, позиціонування себе частинкою свого народу у збереженні надбання української нації (відповідно мови, культури, історії, традицій тощо). Помітна тенденція до збільшення кількості молоді, яка обирає мовою спілкування українську, більшого використання у соцмережах українського контенту.

Молодь охоче вивчає, окрім української, інші мови (зокрема, англійську, польську) з метою покращення рівня володіння мовленням, широким спектром комунікації з іноземцями, підвищення своїх професійних навичок, здійснення мандрівок, перекладів книг і статей, пізнання культурних цін-

ностей інших країн, інформації у світі про Україну та події, які у ній відбуваються.

Ключові слова: нація; національна ідентичність; самоідентифікація; студентська молодь; національна свідомість.

“I feel like a full-fledged part of a great nation”:

Ukrainian language and self-identification of students based on questionnaire research

Abstract. The article, using the questionnaire method, presents and summarises theoretical issues of national identity and self-identification of student youth in the context of Russia’s war against Ukraine. The article traces the dynamic changes that have taken place in the minds of the younger generation: pride in speaking Ukrainian, a sense of being part of the Ukrainian nation, the formation of a self-sufficient political position of young people, and the positioning of themselves as part of their people in preserving the heritage of the Ukrainian nation (respectively, language, culture, history, traditions, etc.). There is a noticeable trend towards an increase in the number of young people who choose Ukrainian as their language of communication, and a greater use of Ukrainian content on social media.

Young people eagerly learn other languages (in particular English, and Polish) in addition to Ukrainian in order to improve their language skills, communicate with foreigners in a wide range of ways, improve their professional skills, travel, translate books and articles, learn about the cultural values of other countries, and get information about Ukraine and events taking place in it.

Keywords: nation; national identity; self-identification; student youth; national consciousness.

Ірина Жадан на підставі аналізу лінгвістичних та психологічних досліджень дає тлумачення національної самоідентифікації як усвідомлення особою належності до політичної нації – соціокультурної спільноти, що має свій досвід державності, традиції, міфи і символіку, спільні цінності та очікування щодо майбутнього (Жадан, 2019, с. 13). Формування національної ідентичності у сьогоденні – часі війни Росії проти України є досить злободенною проблемою. Саме на цьому сучасному історичному зрізі існування ідентичність набуватиме певних своєрідних особливостей. Українці виборюють право власної ідентичності на існування перед російською, зберігаючи свою державу, мову, віру, національні традиції.

Для України на сучасному етапі є дуже актуальним питання формування національної ідентичності. Загальнонаціональна ідентичність за своєю суттю багатовимірна. Вона може охоплювати, але не скасовувати етнічну, культурну, професійну, статеву та інші види ідентичності (Мовчан, 2015, с. 103).

Цікаві міркування стосовно ідентичності спостерігаємо у британського дослідника феноменів нації та націоналізму Ентоні Сміта, який вважає, що важливими пріоритетними напрямками українського суспільства є захист культурних цінностей народу та укріплення ідентичності у всій різнобічності етнокультурної традиції.

Етноісторія має таку велику вагу. Нація мусить не тільки вихвалитися далекою минувиною, на яку можна сперти обіцянки безсмертя, – вона мусить бути здатною показати ще й славетну минувшину, золоту добу святих і героїв, надати значення своїй обіцянці відновлення й гідності. Що повніша й багатша етноісторія, то переконливішими стають претензії нації, то глибших струн вона може торкнутися в серцях членів нації. Як давно вже зрозуміли націоналісти, відчуття давності етноісторії спільноти, байдуже, скільки в тій етноісторії правди, є критерієм національної гідності й трибуною, з якої вони мають обстоювати національне відродження (Сміт, 1994, с. 168).

У лінгвістичній площині варто звернутися до дефініції етнолінгвістичної ідентичності, котру Кімберлі А. Ноелс визначає як «особистий досвід приналежності до суспільної групи, котра відрізняється від інших з огляду на спільне етнічне походження та рідну мову її членів» (Noels, 2017, с. 1).

Пишучи про поняття «національної ідентичності» та «національної ідеї» дослідниця Лариса Нагорна наголошує на важливості національної самоідентифікації для кожного народу, а для української нації – особливо, бо формування «нової» національної ідентичності пов'язане з процесом формування «нової політичної нації».

Проблеми ідентифікації життєво важливі як для кожної людини, так і для будь-якого соціуму. Усвідомлюючи себе особистістю, молода людина зазвичай замислюється над своїм місцем з-поміж інших людей і груп. Точно так само суспільство чи його окремий сегмент рано чи

пізно задаються питанням про свої смисложиттєві орієнтири й національний ідеал (Нагорна, 2008, с. 5).

Владислав Мьодунка, вивчаючи проблеми ідентичності, провів дослідження мотивації та мовних проблем студентів, які починали вивчати польську мову в Ягеллонському університеті. Професор висловлює низку цікавих узагальнень про культурно-етнічну ідентичність:

1. Ця ідентичність є результатом соціальної взаємодії;
2. Зміна ідентичності може відбуватися у процесі зміни контактів;
3. Формування ідентичності є результатом індивідуальних особливостей;
4. Культурна ідентичність тісно пов'язана з етнічною ідентичністю;
5. Формування культурно-етнічної ідентичності – безперервний процес, хоча ступінь усвідомлення цього процесу індивідом – різний.
6. Рішення вивчати етнічну мову та переїхати до країни, яка є батьківщиною цієї мови та культури, є важливим моментом у цьому процесі (Miodunka, 1990, с. 106–107).

Одночасно варто звернути увагу, на твердження Антоніни Кłosковської, котра вважає, що помилковим є ставити питання про національну ідентичність індивіда, натомість потрібно питати про місце, роль, та функцію національної самоідентичності та засвоєння національної культури в цілій самосвідомості людини (Kłoskowska, 2005, с. 104).

Роман Шуль звертає увагу, що українська мова хоч і не була вирішальним чинником творення української національної свідомості, однак стала її стимулятором та символом (Szul, 2009, с. 112).

За спостереженням Орісі Демської та Едуарда Мальцева, «українська мова мусить перетворитися на ключовий чиник розвитку національної свідомості українців та формування самодостатньої політичної нації і національної держави» (Демська & Мальцев, 2016, с. 16–26).

Перед початком повномасштабного вторгнення питання використання української та російської мов, особливо у медійній сфері було предметом жвавих досліджень та дискусій у наукових колах, зокрема у працях Тетяни Монахової і Ольги Тулузакової та Тетяни Кузнецової (Monakhova & Tuluzakova, 2022; Кузнецова, 2022), однак ці дослідження спирались на матеріал, зібраний до початку повномасштабної агресії на Україну. Мовна та національна свідомість українських вій-

сковослужбовців була предметом зацікавлення Людмили Підкуймухи (Pidkuimukha, 2022), однак ці дослідження також стосуються періоду до 2022 року.

Від початку повномасштабної агресії українське суспільство переживає трансформацію у мовному та культурному просторі, про що свідчать хоча б соціологічні опитування (НІСД, 2023) тому ми вирішили дослідити, наскільки відбуваються зміни у мовному просторі та питанні власної самоідентифікації.

Для нашого дослідження було обрано метод анкетування, проведений в період від 17 жовтня 2022 року до 22 листопада 2022 року. Студентам було запропоновано 30 запитань.

У цій статті наведено лише частину результатів. Ми опитали студентів гуманітарного напрямку чотирьох університетів: Київського національного лінгвістичного університету, Львівського національного університету імені Івана Франка, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У подальших наукових студіях ми плануємо провести анкетування зі студентами інших спеціальностей, щоб узагальнити певні судження студентів з різних факультетів, що будуть стосуватися проблем національної ідентичності.

Серед методів, використаних у цьому дослідженні, синтез теорії із застосуванням описового методу. Для осмислення фактологічного матеріалу залучено класифікаційний метод, а також інтерпретативний метод, індукції та дедукції – для можливості робити певні висновки та узагальнення.

В анкетуванні взяло участь 300 респондентів. Найбільше нас цікавили студенти першого та другого курсів гуманітарних напрямків, котрі тільки входять в доросле життя, адже саме вони будуть у майбутньому відбудовувати Україну після перемоги. Вік респондентів – від 17 до 25 років. 102 особи мають вік 17 років, що становить 34%. Вісімнадцятирічних – 70 осіб, що у відсотковому еквіваленті є 23,3%. 66 респондентів мають вік 19 років (22,0%). Отже, можемо зробити такі узагальнення:

Найбільша вікова група, яка взяла участь в анкетуванні – особи, що мають 17 років. Це перший курс навчання. Це найбільш активна група студентів, яка не стоїть осторонь суспільних подій у державі, адже йдеться про процеси формування національної ідентичності студен-

тів у період війни. Друга, менш чисельна група – це вісімнадцятилітні. Це студенти другого курсу. Меншу активність показали інформанти, що мають 19 років. Це – студенти третього курсу. Не надто активними виявилися категорії від 20 до 23 і 25 років. Двадцятирічні, це студенти четвертого курсу.

1. Ваша стаття. Ці показники представлені таким чином: 239 респондентів – особи жіночої статі, що становить 79,7%. Осіб чоловічої статі, що взяли участь в анкетуванні, 61, що становить 20,3%. Отже, можемо констатувати, що у цих результатах кількість осіб жіночої статі переважає майже у чотири рази. Це пояснюється, очевидно, тим фактом, що осіб жіночої статі навчається більше, ніж осіб чоловічої статі.

2. Кількісний склад респондентів за регіонами: Західна Україна – 240 осіб, Східна Україна – 6 осіб, Південна Україна і Крим – 23 особи, Північна Україна – 17 осіб, Центральна Україна – 8 осіб. Інші держави – 6 осіб. Отже, кількість респондентів із західних областей превалює. Для написання статті ми з тридцяти можливих запитань в анкеті обрали саме такі, які дали вичерпну відповідь про ставлення студентів до процесів поглиблення формування національної ідентичності.¹ Вони об'єднані за тематичним принципом. Це запитання про: першу мову респондентів, інші мови, які вони знають, про спілкування вивчано українською мовою, що дає спілкування українською мовою, що дає спілкування іншими мовами?

3. Місце Вашого народження.

Найбільше респондентів, які взяли участь в анкетуванні, це народжені у Львівській області (146 осіб, 48,7%). Друге місце займає Івано-Франківська область (22 особи, 7,3%). Третю позицію мають інформатори, які народилися у Тернопільській області (17 осіб, 5,7%).

4. Яка Ваша перша мова?

На запитання про першу мову респонденти дали таку відповідь:

¹ Аналіз відповідей на інші питання з цього дослідження можна знайти також в іншій роботі авторів (Yaremko & Levchuk, 2023).

Українська мова є першою для 255 осіб, що становить 85,0%. Для 31 особи першою мовою є українська і російська (10, 3%). Російська мова є першою для 10 осіб, які брали участь в анкетуванні (3,3%). Для однієї учасниці опитування першою мовою є польська мова, що становить 0,3%. У коментарях до анкети іншими рідними мовами названо українську і англійську (1 особа). Ще одна респондентка написала про те, що «у сім'ї говорили російською, тому до четвертого класу я погано знала українську». Одна опитана зазначає, що її мовами були: українська, російська, польська, інколи вона чула угорську мову. Отже, для більшості учасників анкет першою мовою є українська, для невеликої кількості опитуваних – українська і російська, для незначної кількості осіб першою є російська мова (10 осіб). Польська мова є першою для однієї особи з числа тих, які брали участь в анкетуванні. Загалом, переважна більшість студентів відповіли, що першою мовою вважають українську.

5. Які мови Ви знаєте, володієте?

Стосовно знання інших мов, маємо достатньо розмаїте поле для спостережень, якими мовами ще володіють учасники анкетування. Звісно, що українською мовою володіє велика кількість респондентів. Це – 226 осіб, що становить 92,7%. Друга мова за чисельністю, якою володіють респонденти, є, звісно, англійська мова: 164 особи, що становить 75,3%. Польською мовою володіє 126 осіб із числа опитаних, що у свою чергу є чисельністю 40,0%. Іншими мовами володіють 73 респонденти, що становить 24,3%. Шестеро з опитаних знають турецьку мову (2,0%). Троє із числа опитаних володіють словацькою мовою (1,0%). Один з респондентів заявив про знання болгарської мови (0,3%). Цікаво, що студенти досить активно дали відповіді на те, які іноземні мови вони ще знають. У цьому переліку є мови: німецька, французька, китайська, іспанська, корейська, чеська, японська, сербська, ідиш. Емоційно негативного значення у цьому переліку займає російська мова. Її називають «москальською», «мовою орків». Такого маркування ця мова набрала у період повномасштабної російської агресії 2022 року. Деякі інформанти означили причини вивчення ними російської мови: «на прикрість російська через вплив інфопростору з дитячих років», «мала у школі в 5–6 класі, але краще би я її не знала зовсім», «На жаль, змалку чув багато російської через медіа, літературу тощо,

тому волею-неволею вивчав її», «через зросійщення, що відбувалось іще з дитинства», «тепер не використовую її». Негативне ставлення багатьох опитаних до російської мови підсилює прислівникова сполука «на жаль». Одна з опитуваних пише, окрім російської мови, ще про білоруську мову, але не може нею говорити. Одна із інформанток акцентує увагу на тому, що вчила українську мову в Австрії як біженка.

Отже, трьома найбільш поширеними мовами для володіння за результатами анкетування є: українська, англійська, польська мови. Серед інших названих мов – російська, німецька, французька, китайська, іспанська, корейська, чеська, японська, сербська. Менший відсоток у застосуванні мають турецька (2,0%) і словацька (1,0%) мови. Проте, значну частку в опитаних зайняла графа «інші мови», яка у відсотковому еквіваленті становить 24,3%.

6. Чи спілкуєтеся Ви винятково українською мовою? Якщо так, то аргументуйте, чому?

На запитання про те, чи спілкуються студенти винятково українською мовою, ми отримали майже однозначну відповідь: так, за винятком 31 особи, які відповіли – ні (10,3%, а 8 осіб сказали своє сово у графі «інше», це становить 2,7%). 222 анкетованих засвідчили, що спілкуються винятково українською мовою, що у відсотковому еквіваленті становить 74%. Кількість опитаних, для котрих українська мова найкраще виявляє їхню національну ідентичність – 186, що становить 62,0%. Відрадно, що молоде покоління виявляє такий рівень національної свідомості власне через ставлення до мови. 33 студенти дали відповідь, що українська мова – це мова їхніх батьків. Саме раннє усвідомлення багатства рідної мови закладено ще у сім'ї, у тому мовному середовищі, яке виховує дитину.

Стосовно запитання про спілкування українською мовою, одна із респонденток зазначає, що «якщо вона народилася в Україні, то повинна розмоляти своєю мовою». Тут маємо приклад вияву національної свідомості молодого покоління. Інша студентка відчуває гордість за те, що спілкується українською мовою, бо це – мова країни, в якій вона проживає і тому з повагою ставиться до української мови, бо місце її перебування – Україна.

Про те, що українська мова – прекрасна, – читаємо відповідь в одній із анкет. Авторка зазначає, «що сотні років репресій не знищили

її, і зараз її не знищить російська орда». Звісно, що українська мова впродовж століть зазнавала заборон, утисків, переслідувань. Про мовну ідентифікацію як українки пише інша анкетована. Вона категорична у проблемах русифікації усього українського: «досить вже терпіти русифікацію, яка триває вже довгі століття на нашій землі».

Респондентка пише про використання у спілкуванні винятково української мови, бо має навколо оточення людей, у яких мова комунікації – українська, бо це – державна мова. «З україномовними особами використовую лише українську мову», – зазначає одна респондентка. Інша студентка констатує схожі міркування: «Спілкуюся винятково українською з україномовними». «З українцями винятково українською», – твердить інша опитана молода людина. Про поведінку стосовно певної ситуації відповідає на запитання інша студентка: «Але коли я з українцями, намагаюся спілкуватися українською». Про те, що спілкується українською мовою з друзями, зазначає одна опитана. Про українську мову як засіб комунікації пише інша студентка. Вона користується нею у всіх сферах, окрім перебування дома де, очевидно, мова спілкування – російська.

Про розуміння, але не спілкування українською мовою маємо відповіді від інших респондентів. Це, переважно, студенти зі східних теренів України, бо довгий час мовою їхньої комунікації була російська мова. «Я з дитинства чую російську мову, тому і розмовляю російською. Мої родичі не спілкуються українською, не знають її», – про це пише одна із студенток. «На жаль, всі мої друзі спілкуються російською, тому часто спілкуюся російською», – твердить інша студентка. Ще одна констатує, що мова спілкування її знайомого оточення – російська. Є і відповідь студентки, яка перебуваючи у Польщі, спілкується російською мовою, мотивуючи це тим, «що, це не є гарно звертатися до людини, котра знає тільки російську, українською мовою». Хочеться поставити запитання цій молодій людині: звідки Ви взяли, що поляки знають «тільки російську мову»? Поляки швидше можуть розуміти ближчу для них українську мову, а не російську. А зрештою, перебуваючи у Польщі, як і в будь якій іншій країні Європи, необхідно вивчати мову країни, де ви перебуваєте під час війни. Присутність української мови у польському публічному просторі ще до 2021 року були предметом досліджень Павла Левчука (Levchuk, 2021).

Респонденти вказують, що, окрім української і російської мов, спілкуються іншими мовами. Зокрема, одна з опитаних твердить, що «з іноземцями розмовляє іншими доступними мовами». Інша пише про те, що з «носіями інших мов спілкується їхніми мовами». Ще одна респондентка зазначає, «що за потреби охоче спілкується їхніми мовами, старається їх принагідно вивчати». Похвально, що молодь для кращої комунікації використовує шанс для вивчення іноземних мов. Мотивацією для цього процесу можуть поставати різноманітні чинники. Про мотивацію у вивченні польської мови людей у всьому світі писали Пшемислав Гембаль та Владислав Мьодунка (Gębal & Miodunka, 2020, с. 91–95), а мотиви вивчення польської мови українцями були предметом досліджень Гелени Красовської (Krasowska, 2018, с. 600–614) та Павла Левчука (Levchuk 2020, с. 107–111).

7. Чи спілкуєтеся Ви іншими мовами? Якщо так, то якими?

Стосовно спілкування іншими мовами, частина студентів зазначили, що не спілкуються (128 осіб, що становить 42,7%). 126 з числа опитаних мовою комунікації називають англійську, це становить 42,0%. Досить значний відсоток осіб, які спілкуються польською мовою (75 студентів, що становить у відсотковому відношенні – 25,0%). Серед інших мов спілкування названо німецьку (11 осіб, що становить 3,7%) та китайську (2 особи – 0,7%). На запитання про спілкування іншими мовами дало відповідь 24 опитаних, що становит 8,0%. Отже, можемо стверджувати, що після української мови, активними мовами для комунікації є англійська та польська мови.

8. Що дає Вам спілкування українською мовою? Обґрунтуйте свою відповідь.

На запитання про спілкування студентів українською мовою, ми отримали різноманітні відповіді з широким спектром мотивації, для чого вони це роблять. Найбільше студенти пишуть про підвищення свого рівня національної свідомості, ідентифікації себе як українки (українця), належність до нації, гордість від спілкування українською мовою. Одна респондентка пише, що це ідентифікує її як громадянку України. Інша вважає, що «мова- це хребет нації. „Є солов'їна – є Україна!“. «Коли спілкуюсь українською мовою, то почуваю себе собою, а коли довго спілкуюсь іншими мовами, то відчуваю, що моє ставлен-

ня до всього, що мене оточує, змінюється», – заявляє одна із студенток. За спостереженням іншої, спілкування українською мовою, «виявляє мою національну ідентичність, дає змогу примножувати і розвивати культуру української мови. Цим я показую (підтверджую) свою національність».

Про комунікацію українською пише ще одна респондентка, зазначаючи при цьому, що нею розмовляють і її батьки та друзі. Відчувається, що ти – українка, – зазначає студентка і констатує, що при цьому є «більше можливостей знайти класний український контент, відчувається, що українська мова жива та не меншовартісна і вона є не тільки в підручниках та на уроках української мови». Багатьом спілкування українською мовою допомагає не забувати хто вони є насправді: а саме – українці. Таким чином вони вносять свій вклад у відродження української мови і літератури, намагаються «зупинити її русифікацію!». Декому це дає збереження національної спільноти. «Я відчуваю себе україною. Коли спілкуюся рідною мовою – я наче більш щаслива» – заявляє інша молода особа. Багато осіб дали відповідь, що вивчення української мови дає їм змогу ідентифікувати себе як громадянина України, особу окремої нації, нації незалежної і вільної держави: «це виявляє мою ідентифікацію, яка в сучасному світі є дуже важливою, як для мене, так і для всіх українців»; «спілкування українською мовою дає змогу відчутти себе українцем, ідентифікувати себе як особу окремої нації, певним чином, виникає думка, що завдяки моему спілкуванню українською, наша мова не згине, а буде жити далі й квітучо розвиватись»; «це є мова моєї Батьківщини».

Переживання за ідентичність показує глибинний зв'язок осіб зі своїм родом: «ідентифікація себе, своєї національної приналежності, розвиток і продовження попередніх поколінь, які віддавали життя за право бути українцями і говорити українською»; «я українка, українська мова – це моя рідна мова. Так висловлюю свою патріотичність, шану до землі, на якій народилася». Мову часто ідентифікують із кодом нації: «це ідентифікація нас, українців, як нації незалежної і вільної держави»; «це дає відчуття належності до нації»; «мова несе в собі величезну цінність, бо поки живе мова-живе нація». Окрім того, що мова є засобом спілкування, вона ще є засобом вираження національної ідентичності: «по-перше, це комунікація, по-друге, мова – кордон та спосіб ідентифікації мене як українки. Для мене це велике задоволен-

ня розмовляти рідною мовою. Я пишаюсь тим, що я українка. Радість і гордість, що я українка. Це моя рідна мова, яку я розумію, я живу в Україні і вважаю, отже коли я спілкуюсь українською, мене розуміють співвітчизники».

Українську мову деякі респонденти вважають мовою «волі, свободи та незалежності»: «спілкування рідною мовою дає відчуття належності мене до своєї Батьківщини, гордість за те, що моя мова є однією з наймилозвучніших у світі. Також відчуваю свою національну самоідентичність»; «спілкування українською мовою дає відчувати себе тією, ким я є – україною! Це моя рідна мова, тож коли я спілкуюся українською, я можу показати свою національність та свідомість»; «насамперед – це усвідомлення того, що я – українець. Мова ідентифікує мене, вказує на мою національність». Дехто з респондентів стверджує, що їм просто приємно розмовляти українською. Цим вони ще раз підтверджують, що вони – українці.

Мова є відображенням світогляду молоді. Бажання розмовляти державною мовою усе частіше виникає у молодих людей: «Це моя державна мова, тому мені подобається розмовляти українською. Так я виражаю свою приналежність до певного народу»; «це наша державна мова, і кожен має володіти нею. Я спілкуюся українською в Україні, бо це моя рідна мова й державна мова». Молодь переповнює почуття гордості за свою мову спілкування – українську. На думку деяких респондентів, мова допомагає поширювати та популяризувати свою культуру, мову, звичаї та традиції.

За спостереженням іншого опитаного, мова це – «кордони нашої держави».

Окрім того, мова – це «багатство кожної нації»: «українська мова – це наше багатство»; вона викликає «гордість за своє коріння, і розуміння, що я частина великої нації».

Для багатьох студентів українська мова – це «найрідніша мова»: «це моя рідна мова, тому я спілкуюсь винятково нею». Їм значно краще нею комунікувати: «по-перше, коли я розмовляю українською-я популяризую її, несучи в маси, по-друге, мені в рази приємніше спілкуватися рідною мовою, а не чужою, яку нам нав'язали «совети!» ».

Знання рідної мови для деякого дає відчуття безпеки: «відчуття рідного, свого, безпеки, що це мова моєї країни, це для душі, як чиста вода для організму». «До тих пір, поки мова звучить з наших уст, вона живе».

Для багатьох респондентів спілкування українською мовою означає єдність зі своїм народом і поколіннями, повагу до тих, хто захищає нашу країну від ворога: «я висловлюю цим свою повагу до предків та тих, хто боронить Україну»; «відчуття власної гідності, свободи та єдності зі своїм народом і предками».

Дехто з опитаних студентів стверджує, що мовне питання під час війни гостро постало з новими акцентами, про що свідчать наступні коментарі: «у звичайні довоєнні часи українська мова не мала якогось особливого значення, але під час війни мовне питання набуло важливого значення, говорити українською – це спосіб ідентифікувати себе»; «українська – моя рідна мова. Я розмовляю нею з народження, усе моє оточення україномовне і зараз в умовах війни я розумію ще більшу цінність мови».

Дбати про чистоту мови є також важливим акцентом для молоді: «у час війни, дивлячись на інших „малоросів”, що не збираються навіть старатися володіти власною мовою, з’являється бажання якнайбільше очистити власний говір», – пише одна з опитаних.

Про українську мову у часі війни анкетовані пишуть таке: «сподіваюся всі жителі України перейдуть на нашу офіційну мову, і ми витіснимо мову ворога, і більше ніхто не прийде нас «асвабаждать» – констатує одна з респонденток.

Спілкування українською мовою дає для молоді відчуття рідного краю, символ рідного дому, знання і заглиблення в українську культуру, усвідомлення того, що без мови немає держави. «Розмовляючи українською, доводжу, що Україна – це держава», пише одна з опитаних.

«Спілкування українською мовою дає мені можливість висловитися вичерпно, говорячи рідною мовою», – зазначає одна із студенток. «Мовлення саме українською пробуджує в мені приємні почуття та враження «рідного», «дому». Спілкування українською мовою допомагає мені вирізняти українців посеред інших людей. Це моя рідна мова. Вона дуже милозвучна», – відповідає на запитання інша молода особа. «Любов до мови виникає з народженням, зі співом матері колискової пісні для своєї дитини», – підсумовує респондентка.

Студенти говорять про важливість української мови не лише в Україні, а й у світі: «українська мова – це моя рідна мова, мова моїх предків та ідентифікатор мене у світі»; «розуміння, з якої країни я походжу і яку історію свого краю несучи у світ».

Говорячи про використання української мови в інтернет-ресурсах, молодь зауважує, що це допомагає кращому спілкуванню і розширенню використання україномовного контенту: «використовую її в інтернет-просторі та в спілкуванні з незнайомими україномовними людьми. Допомогає ідентифікувати себе як українку і робити щось для україномовного простору. Доступ до комунікацій та контенту».

Негативного забарвлення для молоді набирає російська мова, яку опитані називають «мовою окупанта». Одна із студенток переконана, що «Причина воєнних дій на Сході України – російська мова». Інша респондентка пише про проблеми зі спілкуванням українською мовою на сході України, закликає вивчати українську мову і, особливо, у час війни не спілкуватися мовою ворога: «мені подобається, що я не спілкуюсь мовою окупанта»; «крім цього, в час війни спілкування українською мовою дає мені змогу зрозуміти, хто є ворогом»; «так, є проблема з українською мовою у східній частині України, однак я переконана, що справжній українець буде прагнути понад усе оволодіти українською»; «людина, що помиляється, говорить «ламанною українською» краща за людину, що без спроб вивчити українську продовжує пропагувати мову ворога».

Про спорідненість і відмінності між українською та польською мовами пише одна респондентка, яка обрала ще й польську мову для вивчення: «я люблю польську мову, обрала її для вивчення свідомо і буду продовжувати. Мені дуже подобається дізнаватися спільні/відмінні риси між польською та українською».

Одна із студенток навіть зауважила про силу мови: «для мене це принципово вже багато років і я відчуваю від цього певну силу, впевненість і, навіть, перевагу». Свого часу про силу мови писав дослідження Владислав Мьодунка (Miodunka, 1990).

За переконанням багатьох опитаних, українська мова це – «код нації». Студентка пише про своє перебування за кордоном і «російськомовних українців», які там також є. Однак респондентка не вважає їх українцями, бо розмовляють вони не українською мовою: «зараз я за кордоном і саме тут можна зустріти багато «російськомовних» українців, та проте, вони для мене не українці, адже справжні українці розмовляють державною мовою. Мова – це код нації. І саме за мовою я можу визначити, чи ти українець чи ні».

За спостереженням іншої студентки, від спілкування українською мовою у неї виникає почуття гордості, «оскільки українською мовою творили багато чудових українців, які і зробили Україну незалежною». А інша молода особа пише про відчуття повного єднання з Україною: «я відчуваю себе повноцінною частинкою великої Нації».

На думку деяких респондентів, мова це – дім, а звідси – відчуття сили, гордості за країну, патріотизм, залучення до величі української культури, любов до Батьківщини і повага до рідної мови. «Найвищий ступінь порозуміння, відчуття, що живеш справді у себе вдома. Усвідомлення того, ким я є, якої національності, де моя рідна земля», – пише одна зі студенток. «Виявити свою любов до Батьківщини, прославляти Україну, пишатись тим, що я патріот своєї держави!», – заявляє респонент. «Я відчуваю себе належною до України, її культури, історії. Це дає чітке усвідомлення того, де я народилася і проживаю та ким я є», – підсумовує своє розуміння запитання студентка.

Для багатьох студентів, які брали участь в анкетуванні, українська мова – це їхня рідна мова, яку вони люблять і пишаться саме тим, що розмовляють нею. Вони комунікують українською мовою з батьками, друзями: «якщо чесно я не знаю, хіба я можу розмовляти в Україні іншою мовою, все моє оточення нею спілкується, тож це дає мені змогу розуміти їх та розмовляти з ними». Для деякого українська мова – гарна, мелодійна, багатогранна, чарівна: «відчуваю насолоду від спілкування, тому що українська мова дуже гарна та мелодійна»; «я закохана в українську мову, тому дуже приємно спілкуватись саме нею, демонструючи у своєму мовленні її багатогранність та чарівність».

Лише двоє респондентів відповіли про те, що вони знають українську мову, але не спілкуються нею або рідко розмовляють українською мовою.

На запитання, що дає вам спілкування іншими мовами, ми отримали багато цікавих роздумів студентів. Це і можливість комунікації з ішими людьми, змога дізнаватися нову інформацію, розуміння іноземних текстів, вивчення культури інших народів, інтелектуальний розвиток, досвід, мандрівки, можливість пошуку кращої роботи та інше.

Багато студентів вважають, що спілкування іншими мовами дає їм можливість контактувати з великою кількістю різних людей, розуміти тих, хто знає цю мову. Це комунікація з іноземцями, можливість мати нову, часто ексклюзивну інформацію, недоступну іншими мова-

ми. Молодь може поширювати інформацію про українську культуру за межі України, пізнавати культуру інших народів. Спілкування дає саморозвиток, розуміння іноземних текстів, коментарі до них, розширення знань, кругозору, більше можливостей, розвиненість, впевненість у собі. Студенти прагнуть до вільного володіння іноземною мовою зі своїми співрозмовниками. «Спілкування іншими мовами дає мені можливість бути розвинутою інтелектуально, а також висловитися за допомогою тих слів та мовленнєвих зворотів, яких немає в українській мові, наприклад», – зазначає одна із респонденток.

Деяким студентам іноземна мова дає ширші можливості для навчання, роботи, кар'єрного росту, розуміння текстів та розмови без перекладача, отримання більшої оплати за свою працю: «це важливо у моїй професійній діяльності. Більше можливостей отримати більш оплачувану роботу якомога більше практикую англійську і польську, бо знання мов розвиває людину (а ще до війни я вчилась на перекладачку в Україні), тому мови мені потрібні для роботи».

Для деякого це можливість спілкуватися у соцмережах. Хтось бере з такого спілкування змогу читати новини не лише з українських джерел, але також з англійських та польських. Це і спроба знайти нових друзів за межами країни. Окрім того, це і навчання за кордоном: «можливість навчатися в іноземному університеті, вільно комунікувати з іноземцями (в моєму випадку-поляками)».

Студенти пишуть про важливість спілкування польською мовою. Це дає їм можливість розширення кругозору, пізнання культури та особливостей народу, який цією (польською) мовою спілкується: «польською я спілкуюсь бо через війну я перебуваю на території Польщі». Окрім того, респонденти вказують на значущість польської мови для процесу міжнаціональної комунікації, який є особливо важливим у часі війни: «спілкування польською мовою, дає мені змогу порозуміння з нашим братнім народом, відчуття міжнаціональної солідарності, якщо читаю чи розмовляю польською мовою».

Говорять студенти і про важливість вивчення і спілкування англійською мовою, бо вона допомагає їм краще контактувати з усім світом: «англійська мова як світова мова та мова діловодства допомагає комунікувати з іншими націями, чіїх мов я, на жаль, не знаю». Це можливість спілкуватися з іншими націями, розширення своїх знань, кола спілкування, читання книг і перегляд серіалів мовою оригіналу. І хоча

студенти вважають англійську «світовою мовою», усе ж дехто тяжіє до комунікації українською мовою: «спілкування англійською розвиває рівень знання і володіння „світовою мовою”. Так що, вважаю, що це на краще, але спілкування українською, звісно ж, важливіше».

Студенти пишуть про значущість комунікації іншими мовами не лише в Україні, але й у світі. Це забезпечує їм змогу спілкуватися з людьми з різних куточків світу та збагачувати свій культурний рівень. Для них це – знайомства, досвід, знання, спілкування з друзями з інших країн, поширення інформації про теперішню ситуацію в Україні у світовій спільноті. Для когось це – можливість комунікувати з іноземцями і розповідати їм про Україну: «відчуття здатності розмовляти мовою інших країн, порозумітися з іноземцями на нашій території та розповісти їм щось вагоме про Україну»; «зокрема, так я можу розповісти про ідентичність своєї нації іншим країнам».

Спілкування іншими мовами це – ключ до розуміння та пізнання інших країн, їхнього менталітету, звичок, світогляду: «можливість спілкуватися іншими мовами дає мені змогу більшої комунікації для того, щоб краще пізнати історію, культуру інших народів».

Вивчення іноземних мов дає змогу перекладати твори художньої літератури, наукові праці іншими мовами. Окрім того, читати наукові праці та удосконалювати рівень свого мовлення, спілкуючись з іншими людьми.

Звичайно, що рівень володіння іншими мовами, зокрема й англійською, дає змогу мандрувати різними країнами: «так, я мрію подорожувати по європейських країнах і саме тому вивчаю іноземні мови»; «взаємодію з людьми із закордону, обмін інформацією, полегшення подорожей»; «професійна співпраця, можливість подорожувати без перешкод»; «можливості, адже я люблю подорожувати, і без англійської – нікуди».

Стосовно теми мови і війни, то вивчення іноземних мов сприяє поширенню інформації про ці події у світі: «розуміння, наскільки деякі люди далекі від контексту війни в Україні».

Важливим аргументом вивчення іноземних мов, на думку студентів, є іспит з державної мови: «у європейських країнах треба скласти іспит з історії та державної мови».

Про спілкування російською мовою респонденти пишуть небагато. Це переважно окремі студенти, які у родині можуть розмовляти ро-

сійською, але переходять на розмову українською. Одна із студенток спілкування російською вважає «поганою звичкою» і намагається її «викорінити». Ще одна респондентка називає «кацапську мову хворобою». Студентка категорична у тому, щоб не розмовляти російською: «але зазвичай розмовляю українською, російською не розмовляю ніколи, адже не бачу потреби комунікувати з людьми, що знають російську, але не розуміють українську». Опитана молода людина може використовувати російську з метою застосування її під час роботи: «російською спілкуюсь лише на роботі в готелі і лише з іноземцями, які не володіють англійською (турками, арабами, рідше – ізраїльтянами)».

Одна студентка написала про спілкування румунською мовою з дитинства, аргументуючи це тим, що саме село, де вона проживала – румунськомовне. Кілька респондентів дали таку відповідь: «не спілкуюсь іншими мовами, але дуже хочу вивчити іноземну».

Висновки

Представлені у статті дані підтверджують загальні тенденції, котрі у своїх дослідженнях показав НІСД. Однак, варто нагадати, що більшість молодих людей, котрі були опитані, проживають у західних областях, котрі зазвичай частіше вживають українську мову. Якщо у працях Монахової, Тулузакової та Кузнецової російська мова знаходилась у домінуючій позиції, її сила була більшою, то від 24 лютого 2022 року міль української мови зросла, особливо у свідомості молодих людей.

Для багатьох молодих людей українська мова стала ще більш значущою. Ми намагалися простежити ті динамічні зміни, які відбулися у свідомості молоді: гордість за спілкування українською мовою, відчуття себе частинкою української нації, формування самодостатньої політичної позиції молоді. Помітна тенденція до збільшення кількості молоді, яка обирає мовою спілкування українську, більшого використання у соцмережах українського контенту.

Українську мову маркують назвами: нація, кордон, код нації, самоідентифікація. Емоційне ставлення до російської мови змінилося кардинально. Ця мова набирає багато негативних характеристик: «мова окупанта», «кацапська мова». Ставлення до рідної мови у час війни відбулося на рівні свідомості. Спостерігаємо небажання молоді використовувати російський контент, відсутність бажання розмовляти

«мовою агресора» і «окупанта». Студенти прагнуть вивчати іноземні мови: англійську, польську, інші мови з метою спілкування, самовдосконалення, саморозвитку, інформування світу про події в Україні, пізнання культурних цінностей інших націй. Для багатьох респондентів спілкування українською мовою означає єдність зі своїм народом і поколіннями, повагу до тих, хто захищає нашу країну від ворога. Спілкування українською мовою дає для молоді відчуття рідного краю, символ рідного дому, знання і заглиблення в українську культуру, усвідомлення того, що без мови немає держави, що повністю співпадає з концепціями Ноелс та Клосковської.

Багато студентів вважають, що спілкування іншими мовами дає їм можливість контактувати з великою кількістю різних людей, розуміти тих, хто знає цю мову. Це комунікація з іноземцями, можливість мати нову, часто ексклюзивну інформацію, недоступну іншими мовами. Молодь може поширювати інформацію про українську культуру за межі України, пізнавати культуру інших народів. Важливим аргументом вивчення іноземних мов, на думку студентів, є іспит з державної мови, який мають складати особи, що перебувають в іншій державі.

Тема, яка задекларована у науковій статті, є малодослідженою. Ми не маємо так багато наукових напрацювань, які б стосувалися власне досліджень, що вивчають національну ідентичність представників молодого покоління. У згаданій раніше статті Підкуймухи відсутні розмови з респондентами у віці 18–25 років. Представлена стаття є доповнення цієї важливої тематики. У перспективі – написання нових наукових статей, які будуть ширше розкривати цю тематику і поглиблювати методологію її вивчення.

Насамкінець варто сказати, що віднотована Романом Шульом у 2009 році **символічно-декоративна функція української мови** стала неактуальною. Українська, особливо серед молодого покоління, стає символом держави та власної самоідентифікації.

ЛІТЕРАТУРА

- Демська, О., Мальцев, Е. (2016). Мовна політика про ідентичність і успішність у глобальному світі. *Мова: Класичне-модерне-постмодерне*, 2, 16–26.
- Жадан, І. (2019). *Механізми громадянської та національної самоідентифікації: трансформації комунікативних практик*. Кропивницький.

- Кузнєцова, Т. (2022). Ставлення до української мови крізь мас-медійні окуляри: погляд із Одеси (2014–2021). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 33 (72), № 6 Ч. 2, 182–190.
- Мовчан, П. (2015). Зміст поняття «Національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції. Практика та досвід*, 17, 103–107.
- Нагорна, Л. (2008). *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ.
- НІСД (2023). *Українська мова під час війни: ключові тенденції розвитку*. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-viyny-klyuchovi-tendentsiyi-rozvytku>.
- Сміт, Е. (1994). *Національна ідентичність* [перекл. з англ. П. Тарашука]. Київ.
- Ґебал, Р., Мiodunka, W. (2020). *Dydaktyka i metodyka nauczania języka polskiego jako obcego i drugiego*. Warszawa.
- Кіосковська, А. (2005). *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa.
- Krasowska, H. (2018). Nauczanie języka polskiego na Ukrainie południowo-wschodniej. В: А. Achtelik, К. Graboń (ред.), *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy*. Т. 5: *W kręgu (glotto)dydaktyki*. Katowice, 600–614.
- Levchuk, P. (2020). *Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia*. Kraków.
- Levchuk, P. (2021). Ukrainian language in the Polish public space. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 21, Article 2476. <https://doi.org/10.11649/cs.2476>.
- Miodunka, W. (1990). Język a identyfikacja kulturowa i etniczna. Studium kształtowania się tożsamości rodzeństwa należącego do drugiego pokolenia Polonii australijskiej. В: W. Miodunka (ред.), *Język polski w świecie*. Warszawa–Kraków.
- Miodunka, W. (1990). Мос języка і jej znaczenie в контактах мовних і культурних. В: W. Miodunka (ред.), *Język polski w świecie*. Warszawa–Kraków.
- Monakhova, T., Tuluzakova, O. (2022). Hatespeech in Ukrainian media discourse. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 22, Article 2624. <https://doi.org/10.11649/cs.2624>.
- Noels, K. A. (2017). Identity, Ethnolinguistic. In: *The International Encyclopedia of Intercultural Communication*, 1–10. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118783665.ieicc0160>.
- Pidkuimukha, L. (2022). The influence of language behaviour on the identity formation of the Ukrainian military. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 22, Article 2643. <https://doi.org/10.11649/cs.2643>.
- Szul, R. (2009). *Język – naród – państwo. Język jako zjawisko polityczne*. Warszawa.
- Yaremko, L., Levchuk, P. (2023). Language consciousness and Ukrainian students' attitudes towards the Ukrainian language in a time of war. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 23, Article 2922. <https://doi.org/10.11649/cs.2922>.

References

- Dems'ka, O., & Mal'tsev, E. (2016). Movna polityka pro identychnist' i uspishnist' u hlobal'nomu sviti. *Mova: Klasychne-moderne-postmoderne*, 2, 16–26.
- Ґебал, Р., & Мiodunka, W. (2020). *Dydaktyka i metodyka nauczania języka polskiego jako obcego i drugiego*. Warszawa.
- Кіосковська, А. (2005). *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa.

- Krasowska, H. (2018). Nauczanie języka polskiego na Ukrainie południowo-wschodniej. In: A. Ahtelik, & K. Graboń (Eds.), *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy*. T. 5: *W kręgu (glotto)dydaktyki*. Katowice, 600–614.
- Kuznyetsova, T. (2022). Stavlennya do ukrayins'koyi movy kriz' mas-mediyni okulary: pohlyad iz Odesy (2014–2021). *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Zhurnalistyka*, 33 (72), № 6 Ch. 2, 182–190.
- Levchuk, P. (2020). *Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia*. Kraków.
- Levchuk, P. (2021). Ukrainian language in the Polish public space. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 21, Article 2476. <https://doi.org/10.11649/cs.2476>.
- Miodunka, W. (1990). Język a identyfikacja kulturowa i etniczna. Studium kształtowania się tożsamości rodzeństwa należącego do drugiego pokolenia Polonii australijskiej. In: W. Miodunka (Ed.), *Język polski w świecie*. Warszawa–Kraków.
- Miodunka, W. (1990). Moc języka i jej znaczenie w kontaktach językowych i kulturowych. In: W. Miodunka (Ed.), *Język polski w świecie*. Warszawa–Kraków.
- Monakhova, T., & Tuluzakova, O. (2022). Hatespeech in Ukrainian media discourse. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 22, Article 2624. <https://doi.org/10.11649/cs.2624>.
- Movchan, P. (2015). Zmist ponyattya «Natsional'na identychnist'»: teoretyko-metodolohichnyy aspekt. *Investytsiyi. Praktyka ta dosvid*, 17, 103–107.
- Nahorna, L. (2008). *Rehional'na identychnist': ukrayins'kyy kontekst*. Kyiv.
- NISD (2023). *Ukrayins'ka mova pid chas viyny: klyuchovi tendentsiyi rozvytku*. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-viyny-klyuchovi-tendentsiyi-rozvytku>.
- Noels, K. A. (2017). Identity, Ethnolinguistic. In: *The International Encyclopedia of Intercultural Communication*, 1–10. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781118783665.ieicc0160>.
- Pidkuimukha, L. (2022). The influence of language behaviour on the identity formation of the Ukrainian military. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 22, Article 2643. <https://doi.org/10.11649/cs.2643>.
- Smit, E. (1994). *Natsional'na identychnist'* [perekł. z anhl. P. Tarashchuka]. Kyiv.
- Szul, R. (2009). *Język – naród – państwo. Język jako zjawisko polityczne*. Warszawa.
- Yaremko, L., & Levchuk, P. (2023). Language consciousness and Ukrainian students' attitudes towards the Ukrainian language in a time of war. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 23, Article 2922. <https://doi.org/10.11649/cs.2922>.
- Zhadan, I. (2019). *Mekhanizmy hromadyans'koyi ta natsional'noyi samoidentyfikatsiyi: transformatsiyi komunikatyvnykh praktyk*. Kropyvnyts'kyy.

Elona Limaj

Department of Education and English
Albanian University
Tiranë, Albania
elona.limaj@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-8904-109X>

Female political discourse in the Albanian parliament in democracy and communism

Abstract. This study delves into the transformation of women's political discourse in Albania amidst significant political and technological shifts in recent decades. Its objective is to systematize the understanding of women's political discourse within the Albanian parliament, examining its evolution across various historical-political periods and the influence of modern information processes in democratic Albania. Utilizing theoretical methodologies, the research scrutinizes political discourse as a dynamic facet of political communication, with a particular focus on its gender dimensions and its impact on political engagement. The analysis spans several eras: the communist regime, the initial formation of democracy, and the current democratic consolidation phase. It employs a comparative approach to highlight distinct and common features of women's political discourse across these periods. The study identifies contemporary challenges in female political communication within the Albanian parliament and proposes strategies for their improvement, emphasizing the need to enhance the role of women in Albania's socio-political sphere. Key lexemes indicative of different historical and political contexts are analyzed to understand the influence of regime shifts on political discourse. The study differentiates between the concepts of political discourse and political communication, offering nuanced insights into these areas. This material reveals the intersection of political, social, and cultural changes in Albania as seen through women's political discourse. It demonstrates how shifts in political regimes and societal norms have redefined political communication, particularly for women, highlighting their growing involvement and impact in Albania's polit-

ical arena. The conclusions provide a comprehensive view of Albania's evolving socio-political landscape, underlining the increasing significance of women in shaping the nation's future.

Keywords: communication; gender; language means; ideology; speech; society.

1. Introduction

In Albania, the role of women in political discourse is a reflection of the country's political culture, influenced by historical and national contexts. This discourse serves functions like information dissemination and persuasion and has evolved with changing social and political dynamics. The country's transition from a 46-year communist regime to democracy in 1990 brought about significant changes in political communication, including the emergence of gender-specific aspects. Female politicians, both in the past communist era and in the current democratic setting, use a variety of communication tools in their political discourse, demonstrating distinct features and mechanisms.

Many studies in the fields of linguistics and political science are devoted to the peculiarities of verbal and non-verbal communication of female politicians. Such scientists as M. Foucault (1980), T. Van Dijk (2002), and J. Wilson (2005) studied the issue of political discourse, paying special attention to the use of language potential for manipulating consciousness and public opinion. Modern scientists are also actively investigating the phenomenon of political discourse. E. Limaj (2022) is convincing in the influence of the gender factor on political discourse. This issue is actively studied in the works of scientists D. Cameron (2022), S. Shaw (2020), and H. Amaireh (2022). Xh. Lloshi (2001) and M. Prifti (2017) emphasize the individuality and uniqueness of the Albanian women's political discourse in the conditions of the transitional socio-political period.

The issue of women's political discourse in Albania under different political regimes requires a deeper analysis, study, and comparative approach. This becomes especially pertinent considering Albania's complex political history, which transitioned from a long-standing communist regime to a democratic system. The communist era, lasting for nearly half a century until 1990, was characterized by rigid control over political expression

and a specific style of discourse. The shift to democracy brought significant changes in political communication, including the emergence of new freedoms and platforms for discourse. The purpose of the study was to compare the features of the discourse of female politicians of the Albanian parliament in the realities of democracy and the communist regime, its specific features and functions, as well as ways of optimization in modern conditions. This comparison aims to understand how the political and societal transformations have influenced the nature and effectiveness of women's political discourse in Albania, reflecting the broader changes in the nation's political landscape.

2. Method

Analytical work was carried out with information volumes in the field of the investigated issues; materials were studied regarding the peculiarities of women's political discourse in the conditions of different political regimes and social realities, in terms of Albania and international experience. With the help of the historical method and the method of synthesis, the characteristic features of the discourse in the political activity of women during the communist period and in the transition period of the formation and establishment of democracy are highlighted. Based on a systematic approach, the research is focused on revealing the integrity and multifactorial nature of the object being studied. Special attention is paid to the influence of the existing political regime and its limitations, as well as to the impact of modern information technology and communication progress on the dynamics of women's political discourse in Albania. In addition, the research used elements of the logical-semantic method, which made it possible to identify specific lexemes characteristic of different political conditions and restrictions, with different resistance to disappearance and adaptability to changes in political conditions. For this, examples of public speeches of powerful representatives and publications in the mass media during the periods of democracy and communism were used.

3. Results

3.1. Evolution and influence of women's political discourse in Albania's Parliament

The end of the 20th century marked a significant shift in global politics, characterized by the widespread adoption of democratic processes. This shift led to the dismantling of totalitarian and authoritarian regimes and paved the way for the formation of modern legal public societies, where power redistribution and political pluralism became the new norm. In this context, the historical genesis of democracy in Albania stands out as a long-term, complex, and ongoing process (Petrogiannis & Freidenvall, 2022). A pivotal achievement in the establishment of a democratic regime in Albania is the realization of equal participation for all citizens, including women, in the political decision-making process (Weatherall, 2005). To support and ensure gender equality, various institutions have been active over recent decades. Following the recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe on March 12, 2003, member states, including Albania, have established independent bodies, observation committees, or intermediary bodies. These entities are responsible for overseeing and implementing government policies on gender balance in political activities or have delegated this task to national equality bodies (Vehbiu, 2019). Specifically, in Albania, the Group of Women Parliamentarians was formed to spearhead the government's gender policy initiatives (Petrogiannis & Freidenvall, 2022). The political significance of gender, and the potential to shape it through political tools, is heavily influenced by the process of socialization, the impact of mass media, and individual self-awareness (Foucault, 2019; Melnyk, 2022). These factors collectively form a fertile ground for increasing the influence of women's communities in socio-political processes and legislative initiatives in Albania. This trend underscores the growing role of women in shaping the political landscape and highlights the importance of continuous efforts towards gender equality in the democratic framework.

Women's political discourse in Albania, a multifaceted and evolving aspect of the country's socio-political landscape, represents the voice, perspective, and influence of women in the realm of politics. This discourse is created by women who are actively involved in political life, ranging from elected officials and party leaders to activists and public intellectuals. It emerges in various contexts, from parliamentary debates and policy discussions to public forums and media appearances. The tools employed in shaping this

discourse are diverse. Women in Albanian politics leverage traditional platforms like parliamentary speeches and political rallies, as well as modern channels like social media and digital campaigns. These tools enable them to reach a broad audience, articulate their viewpoints, and engage in political dialogue.

In terms of representation, the number of women in the Albanian parliament has varied over time. The post-communist era witnessed a gradual increase in female parliamentary representation, influenced by global trends towards gender equality and specific national policies aimed at increasing women's political participation. These women come from various political parties, representing a wide spectrum of political ideologies and agendas. Their backgrounds are diverse, reflecting different regions, professional experiences, and socio-economic statuses. The guiding principles of these women in political life are as varied as their backgrounds. They are driven by a range of motivations, from personal convictions and party ideologies to broader social and national interests. Their political discourse often reflects a blend of these factors, addressing issues like gender equality, economic development, social welfare, and national security.

Beyond the realm of politics, the discourse of Albanian women in the political sphere also extends to cultural and social issues. They often speak on matters such as education, healthcare, and family life, reflecting their roles not just as politicians but as members of the broader Albanian society. In essence, an anthropology of politics in Albania, focusing on women's roles, would provide valuable insights into the linguistic and social dynamics of political discourse. It would offer a deeper understanding of how women in Albania shape and are shaped by the political landscape, highlighting the interplay between gender, politics, and society in shaping the nation's discourse.

3.2. Linguistic techniques and rhetorical strategies

With the help of verbal means, politicians implement the struggle for power, exercise direct influence on the addressee. Each political regime is characterized by its own political discourse, which fully reveals its essence and national character. Even if political language is natural, it is closely related to the corresponding ideology. Political leaders in Albania, regardless of gender, use special language mechanisms, adding aggressive elements to their discussions, speeches, or debates (Pan, 2019). In a certain sense, language plays an important role in the processes of transformation of politi-

cal will into social action (Van Dijk, 2002; Shaw, 2020). Regarding women's style of speech in the politics of Albania, it is worth noting the high level of its emotional expression, which is achieved due to rhetoric, metaphors, antitheses, the wide use of the comparative scale of relativity and absoluteness, expressive and emotional words (Weatherall, 2005; Pan, 2019). In general, all the listed measures are means of active influence, persuasion, and manipulation of the public. While in opposition, women's political speech is mostly rude and contradictory. It contains reproaches and accusations, doubts about the truthfulness of the opponent, critical assessments and remarks (Shaw, 2020).

An important factor determining the aggressive style of women's political communication and discourse is the inheritance of a rigid control model of communication from the time of the dictatorship, as well as the difficult and long path of the transition period that Albania had to go through after changing the regime. This period had a high level of aggressive social and political language (Weatherall, 2005). The political rhetoric of this period often degenerated into trivial debates, attacks and slogans, showing a lack of professionalism, ethics, and responsibility. In order to gain political supremacy and be successful in the discourse, female politicians had to show aggressiveness, courageous character and masculine features of speech (Pan, 2019; Petrogiannis & Freidenvall, 2022).

Today, political discourse is one of the influential socio-political tools of power, but often also a means of imposing the political will of the ruling class, forming social stereotypes, prejudices, and beliefs (Muller & Mell, 2022). The peculiar dualism of the nature of political discourse is manifested in a number of characteristic features. Political discourse is a complex phenomenon of the modern socio-political environment with its own structure and factors (Tian, 2021). In the modern realities of Albania, which has entered the path of establishing democracy, the content of political discourse is actively influenced by both state resources and information and communication technologies (Pan, 2019).

In the modern realities of Albania, which has entered the path of establishing democracy, the content of political discourse is actively influenced by both state resources and information and communication technologies (Pan, 2019). Its general main goal is to convince the audience, and it is worth noting that women's discourse has an advantage in terms of more complete consideration of the cognitive, psychological, and social parameters of the

audience (Rakiplari, 2016). In general, regardless of the gender aspect, political discourse is characterized by ambiguity, ideologization, phantom, individualization, informativeness, and some theatricality (Prifti, 2017; Cameron, 2022).

Contemporary women's political discourse in Albania is characterized by a number of features. Among the main ones, it is worth highlighting the following (Xhani, 1982; Weatherall, 2005; Pan, 2019):

- ambiguity of basic terminology;
- polemic (orientation on forming a negative attitude towards political opponents, imposing one's own assessment and value system);
- variability of the relationship between the word and its meaning;
- orientation towards a mass audience, target for influence;
- vagueness of wording (use of language templates, replacement of "uncomfortable" expressions with conventional ones that do not carry a semantic load);
- preference for commenting over information;
- the advantage of directing the argument to the emotional sphere of influence.

As a result of the comparative analysis of language tools used by female politicians in the Albanian parliament during the periods of communism and democracy, a peculiar panorama of discourse creation by female leaders was obtained. The implementation of the specified analysis became possible thanks to the study of the materials of the minutes of the meetings of the Presidium of the People's Assembly of the People's Socialist Republic of Albania during the communist era (Golemi, 1992; Culi, 2005; Felaj, 2016), as well as the minutes of the sessions of the People's Assembly of Albania during the time of democracy (Zeneli, 1975; Thomai, 2006; Vokshi, 2016). At the same time, archival data for the periods 1960–1982 and 1992–2016 serve as the basis. These periods provide an opportunity to cover the most interesting and representative moments to highlight the features of the language used in women's political discourse of the specified historical and political periods.

Analysing the linguistic characteristics of the speeches of female politicians of Albania in a historical context, it is possible to highlight the primary features.

1. The use of loud words, words of foreign origin during the communist period, which served as a language tool for hiding details, creating a blurring of real facts, creating the effect of ambiguity, distracting attention:

“Bllokimi i komisioneve hetimore në parlament fakton barrikadën shtetërore për të penguar zbardhjen e abuzimeve me pseudoreformat që vodhën Shqipërinë, burgosën shqiptarët, larguan me qindra e mijëra shqiptarë drejt vendeve të BE-së për të kërkuar azil dhe po dëbojnë çdo ditë investitorët e huaj” (“Blocking investigative commissions in parliament creates a state barricade to prevent the disclosure of abuses with the pseudo-reforms that stole Albania, imprisoned Albanians, drove hundreds and thousands of Albanians to EU countries to seek asylum and are expelling foreign investors every day”) (Lumi, 2021).

The use of numerous foreign words is also characteristic of the period of the formation of democracy, because during this period foreign terminology had a priority influence on the Albanian political language.

“Si forcë e gjallë, plot vitalitet e energji në sistemin e diktaturës së proletaria-tit, organizata e BPSRH-së, gjithë brezi ynë i ri, do të jetë gjithmonë në këmbë për ti cuar më tej e për të mbrojtur fitoret tona, duke zbatuar parrullën luftarake “punë e vigjilencë” (“As a living force, full of vitality and energy in the system of the dictatorship of the proletariat, the organization of the BPSRH, our entire young generation, will always be standing to advance and defend our victories, implementing the slogan combat ‘work and vigilance’”) (Culi, 2005).

2. The use of various adjectives in women’s political discourse, which is characteristic of both studied periods, especially for communism and the early stage of the formation of democracy. The purpose of such a language tool was to create the effect of false reality and fiery idealism.

“Sot është fjala jonë e fuqishme e apeli i përfaqësuesve të popullit që me dorë në zemër, siç e ka zakon shqiptari, i bëjnë Evropës së mençur e të fuqishme, por pak të ftohtë dhe organizmave ndërkombëtare botërore për ndalimin e kësaj lufte e pengimin e shtrirjes së saj në Kosovë” (“Today is our powerful word and the appeal of the representatives of the people who, with their hands on their hearts, as is the habit of the Albanians, make the wise and powerful Eu-

rope, but a little cold, and the international organizations of the world to stop this war and prevent its extension in Kosovo”) (Felaj, 2016).

3. Widespread use of clichés, ready-made expressions, complex verbs and language turns to emphasize the authority, dominance, power of the politician.

“Të frymëzuar nga materialet e plenumit të 5-të e të 6-të të Komitetit Qëndror të PPSH, klasa punëtore, fshatarësia kooperativiste, rinia, gratë, të mëdhenj e të vegjël, të gjithë punonjësit e rrethit tonë me entuziazëme vrull të madh revolucionar i janë përveshur një pune të vëmendshme e më të organizuar, për të organizuar, për të kryer me sukses detyrat e planit të vitit 1975, si vit i fundit i 5-vjecarit” (“Inspired by the materials of the 5th and 6th plenum of the Central Committee of the ALP, the working class, the cooperative peasantry, youth, women, big and small, all the workers of our district, with great enthusiasm and revolutionary momentum, careful and more organized work has been undertaken to organize and successfully carry out the tasks of the 1975 plan, as the last year of the 5-year plan”) (Felaj, 2016).

4. Technicality, uniformity of language techniques to strengthen and consolidate the desired speech effect.

“Nën udhëheqjen e Partisë populli ynë ka korrur edhe po korr suksese të mëdha në ndërtimin e socializmit. Gjatë kësaj periudhe Republika jone Popullore e udhëhequr nga Partia e punës ëshnjbjtë bërë një kështjellë e fortë në brigjet e Adriatikut” (“Under the leadership of the Party, our people have reaped and are reaping great successes in the construction of socialism. During this period, our People’s Republic led by the Labor Party has become a strong fortress on the shores of the Adriatic”) (Xhani, 1982).

“Zgjerimi dhe zhvillimi i lëvizjes së gruas, bashkëpunimi me institucionet europiane dhe ndërkombëtare, sollën edhe zgjerimin e njëkohshëm të Komitetit të Barazisë Gjinore, i cili u shtua në staf dhe në projekte dhe u shndërrua në një pike referimi të rëndësishme për këtë lëvizje, në një mbështetje të pazëvendësueshme institucionale, përmes së cilës jo vetëm përcillen në ekzekutiv problemet ekzistuese, por edhe shtohen hapat drejt standardeve europiane” (“The expansion and development of the women’s movement, cooperation with European and international institutions, also brought about the simultaneous expansion of the Gender Equality Committee, which was add-

ed to the staff and projects and turned into an important point of reference for this movement, in an irreplaceable institutional support, through which not only the existing problems are conveyed to the executive, but also the steps towards European standards are increased”) (Thomai, 2006).

5. Use of metaphors that have lost their relevance, idioms, phraseological units, or borrowings. The sentences in the speeches of both periods are usually short and simple, but it is this language technique that allows to achieve the effect of ambiguity.

“Ne punojmë, ka thënë shoku Enver Hoxha, duke mbajtur në një dorë kazmën dhe në tjetrën pushkën, prandaj le të lehin qentë, karvani ynë ecën me siguri përpara” (“We work, said Comrade Enver Hoxha, holding a pickaxe in one hand and a rifle in the other, so let the dogs bark, our caravan moves safely forward”) (Lapka, 2021).

“Përse ta kthejmë jetën tonë në një stërmundim Sizifi dhe të ngremë kështjella Rozafe vazhdimisht?” (“Why do we turn our lives into a Sisyphian struggle and build Rozafa castles over and over again?”) (Thomai, 2006).

6. Active use of metaphors, sometimes with irony or sarcasm.

“Mos harroni se u dënua një Sude, një Vehbi Alimuçë, por sudet, vehbitë e vërtetë qëndrojnë ende në këtë sallë, pa iu dridhur qerpiku” (“Don’t forget that a Sude, a Vehbi Alimuçë, was sentenced, but the Sudes, the real Vehbis are still in this hall, without batting an eyelash”) (Vokshi, 2016).

“Janë të pastër, por janë të zinj në sytë e opinionit publik, të atij opinionit, që kurrë nuk duhet të harrojë se ujku sot për parzmore ka veshur lëkurën e qengjit, ndërkohë në brez, në vend të sëpatës, ka ngjeshur fort formularin e dekriminalizimit!” (“They are clean, but they are black in the eyes of public opinion, of that opinion, which must never forget that today the wolf has worn lamb’s skin for armor, while in his belt, instead of an ax, he has tightly compressed the form of decriminalization!”) (Vokshi, 2016).

7. The use of words that have changed their semantic meaning or the use of which is avoided due to a significant substantive political load. This tool of

political communication is more characteristic of the communist period, but it was also used in some places during the democratic period.

“Në Organizatën e Kombeve të Bashkuara edhe njëherë akoma më qartë doli fytyra e egër e imperialistëve me atë amerikanin në krye, të cilët e kanë kthyer këtë organ në një vegël për realizimin e qëllimeve të tyre agresive” (“In the Organization of the United Nations, the wild face of the imperialists with the American at the head, who have turned this body into a tool for the realization of their aggressive goals, came out even more clearly”) (Xhani, 1982).

“Tenderokrati Beqja refuzon të japë dokumentacionin, me pretendimin se ‘nuk e disponojmë, pasi e ka sekuestruar prokuroria’ (“Tenderocrat Beqja refuses to provide the documentation, claiming that ‘we do not have it, as the prosecution has seized it’”) (Lumi, 2021).

3.3. Conceptual metaphors and ideological construct

Contrasting the feminine and masculine is often a subconscious but effective way of metaphorically constructing the political picture of the world and processes within the country, their conceptualization in the mind of the addressee of political communication (Foucault, 1980; Foucault, 2019; Limaj, 2022). Therefore, the conceptual metaphor can be considered one of the most influential means of interpreting political processes and influencing mass consciousness as part of political discourse, and, at the same time, it has a gender color (Van Dijk, 2002).

In political discourse, regardless of the gender factor, language is considered as a means of exercising power and informing the world-view, but not its direct expression (Shaw, 2020). Ideological direction is implemented through the actualization by a political figure of his system of values, evaluations of information that he conveys to the object of political influence. The means of syntactic organization (repetitions, rhetorical questions, parallel constructions), which are aimed at strengthening the emotional and psychological impact on the recipient, are the tools of implementation (Foucault, 1980; Wilson, 2005).

Another characteristic of political discourse is intertextuality, which consists in the fact of the existence of several authors at the same time, responsible for a certain statement or thesis (Olliver, 2015; Prifti, 2017; Cameron, 2022). In the female performance, intertextuality does not exclude the pos-

sibility of diagnosing the speech behavior of a politician on the basis of his personal characteristics, inherent only to him. At the same time, during the communist period, such a trend was not particularly popular because the dominant trend was totalitarian influence with strict restrictions on the expression of will (Prifti, 2017). If talking about the democratic present, intertextuality refers to the responsibility of several authors for an idea popularized in the discourse, but their implementation by means of communication occurs simultaneously and has a subjective color, with a significant emotional and psychological load (Lapka, 2021; Muller & Mell, 2022). It is assumed that with the further development of democratic processes in the socio-political life of Albania, the considered characteristic of women's political discourse will acquire greater emotional inertia and stability, and will carry a more informative and representative load rather than a psychological one (Cabot et al., 2022).

Mythology is another specific characteristic of women's political discourse (Wilson, 2005; Olliver, 2015). It manifests itself in the fact that the producer appears as a kind of image mythologeme. This is due to the conscious or intuitive choice of a stereotype – a certain algorithm of knowledge, through which a one-sided perception of a certain phenomenon or object occurs. At the same time, the image of a female politician is partially determined by natural and psychological features, and this fact is reflected in political communication (Olliver, 2015; Cameron, 2022).

It is necessary to emphasize the fact that such properties of language as the mobility of the semantic structure of the word, the difficulty of distinguishing connotation from direct denotative meanings, their variability under the influence of social factors, as well as the multicomponentity of lexical and pragmatic meaning, associativeness, and modality are often purposefully used in the propaganda process, and women's political discourse in the Albanian parliament is not an exception, both under communism and in the democratic present (Xhani, 1982). Quite often, there is speculation on such properties of the lexical potential as abstractness, extensibility, or uncertainty. This leads to situations when the communicative semantics of a word contradicts its actual semantics (Rakiplari, 2016; Prifti, 2017).

4. Discussion

As a result of the analysis of speech characteristics and aspects of the formation of women's political discourse in Albania in terms of comparing two political and social institutions of the time (communism and democracy), it is worth emphasizing the following.

First, both in the conditions of the early democratic process and under the communist regime, women's political discourse is characterized by the maximum use of adjectives to hyperbolize the effect of the speech. In particular, it is going about the early stage of the formation of democracy in Albania, when the framework between radically different political regimes was levelled by the factors of minimum time interval and maximum stability of the public masses. Scientists such as B. Olliver (2015) and Xh. Lloshi (2001) focus on this.

At the same time, comparisons were often used as an influential tool for attracting attention, manipulation, and for the purpose of propaganda. These issues are discussed in detail in the works of S. Rakiplari (2016) and J. Thomai (2006), and it is difficult to disagree with the theses that these scientists try to formulate in an axiomatic form. The use of numerous adjectives and comparisons gives the political address in the female performance a more conversational character, expressiveness, and a certain emotional color.

Secondly, both the communist and the democratic periods are characterized by the use of voluminous speech phrases and phrases that create the effect of significance, scientific weight, and have an archaic semantic load. Such statements have an unreasonably large quantitative content and carry a significant emotional load. Scientists such as H. Amairh (2022) or M. Prifti (2017) are convinced of this. At the same time, quite often they are used to distracting attention, blurring reality, and creating ambiguity in the political context. In the latest period of democratic Albania, an additional factor contributing to the use of extensive speech phrases in political discourse was the influence of foreign terminology on the formation of a new political lexicon, dominant and decisive during the transition from the communist regime to a democratic form of society (Weatherall, 2005). E. Limaj (2022) and D. Cameron (2022) believe that the psychological tendency of women's society to hyperbolize will only strengthen this tendency. The use of idiomatic expressions, intensifiers, and modal verbs influence the formation of the evaluative and emotional component of women's political speeches. In practice, excessive expressiveness of women's political discourse can destroy the

identification space, nullifying the informational and consolidating functions of the discourse itself.

Thirdly, it is worth noting the significant decrease in the frequency of use of ready-made phrases and complex verbs in the conditions of modern political discourse in Albania, compared to the communist past, as A. Vehbiu (2019) states. The purpose of their use under the totalitarian regime was dominance, the establishment of unprecedented authority and power of the political leadership (Lloshi, 2001; Vokshi, 2016; Vehbiu, 2019).

At the same time, such minimization is not observed with regard to the use of metaphors. Metaphors provide persuasiveness in women's political discourse from both political and cognitive perspectives. For the most part, they represent irrelevant expressions that have lost their persuasive power, but are still used even in the conditions of the development of the democratic process in Albanian political realities (Olliver, 2015). Usually, the use of metaphors indicates a politician's lack of interest in the subject of his statement. S. Shaw (2020) as well as V. Petrogiannis and L. Freidenvall (2022) think so. A game of words is used, which provides ambiguities, irony and sarcasm, or phraseological units, sayings, and borrowed phrases. In any case, when analyzing women's political discourse in Albania, it is necessary to take into account the socio-historical context as an unconditional basis for the interaction of language and society (Lloshi, 2001; Vokshi, 2016).

After all, today there is a tendency to avoid or change the meaning of characteristic words that carry a certain semantic load and are associated with the communist past (Tian, 2021; Lumi, 2021). The original meanings of the terms are levelled under the influence of the space-time factor, the re-orientation of the country's political course and socio-ideological changes.

In addition, scientists such as M. Muller and R. Mell (2022), L. Tian (2021), and P. Cabot et al. (2020) are convinced that it is worth paying special attention to the need for a clear distinction between the concepts of political discourse and political communication. The latter is the process of transmitting information to the addressee through a certain channel in accordance with the context of the action and the circumstances of speech (Tian, 2021). Politically oriented texts are actualized in the process of political communication, but the political discourse itself is not a process, but rather a complex symbolic reality that arises in the process of communication (Cabot et al., 2020). It is positioned as a thematic network of political texts of the same topic, determined in relationships with pragmatic, cultural-sociological, linguistic, psy-

chological planes, that is, it is only a symbolic reality that arises in the process of communication (Fairclough, 1995; Rakiplari, 2016; Shaw, 2020).

Women's political discourse in Albania today is, in fact, a set of political texts that circulate in society, producing and anchoring meaning to politically significant concepts. The latter often become peculiar criteria for the correctness of actions within a certain society (Olliver, 2015; Prifti, 2017).

It should also be noted that a democratic society is characterized by an increase in the role of Internet communications and mass media in the creation, dissemination and filtering of information flows, determining to a large extent the effectiveness of the interaction between the government and civil society (Rakiplari, 2016; Shaw, 2020). Political activity is subject to mediatization, sometimes turning real politics into a symbolic one, formed according to the media format (Muller & Mell, 2022). Simultaneously, political discourse is formed through mass media, and this fact cannot be ignored, considering the duality of the consequences of these processes.

At the same time, one more aspect of communication should be taken into account – political advertising. After all, dichotomies such as “destruction – revival”, “loss – gain”, etc., as well as elements of symbolism, are often used in political advertising and in the speeches of female political leaders. Political advertising plots are filled with symbols of colors, male and female principles, status, and roles in society. Political slogans and aphorisms have a high degree of autonomy and communicative power, sometimes with a hypnotic potential that is realized through the repetition of quanta of information. Thus, it can be argued that the components of women's political discourse in Albania are very heterogeneous: in addition to verbal signs and paralinguistics, political emblematics and symbolism, or symbolic use of space have a significant influence (Yahya et al., 2022). It is in the symbolic field of discourse that the maximum differences between the political communication of Albanian women during the communist regime and under democracy are manifested. It is also worth noting that women's political discourse as a combination of power discourse, counter-discourse, and public rhetoric can both strengthen the system of socio-political relations and exert a destabilizing influence.

Based on the results of this study, it is possible to make some predictions of the dynamics of the development of the phenomenon of women's political discourse in Albania. Firstly, it is worth noting the positive dynamics and optimistic forecast regarding the growing role of women politicians in

the formation of a democratic society. This will be facilitated by the change of generations, as a result of which, virtually all gender stereotypes regarding the role of women in social and political activities are eliminated, which, in turn, leads to qualitative changes in the political discourse. For the formation of a true democratic society, it is necessary to take into account the gender factor in the process of formation and functioning of the state mechanism at various levels, which even involves the creation of special institutions to monitor the effectiveness of such actions. The involvement of women as equal subjects in the decision-making process, in the formation of national social development strategies, the entry of both sexes into the public political process with equal opportunities is a historically determined necessity that was suppressed in Albania for a long time by the functioning of the communist regime. However, the assessment of the degree of influence of the participation of the women's community on the dynamics of modern political processes in Albania highlights the problem of gender asymmetry.

5. Conclusions

The use of political discourse in the activities of female politicians plays an important role in the formation and preservation of the politician's image, his behavioral reactions and consciousness. For women's political discourse in Albania, in the conditions of the formation and development of democratic socio-political processes, features of negativism, oversaturation of complex word combinations and modification of the meaning of words are characteristic. The standardized, unified language used under the communist regime was replaced by the language of borrowings, sharp emotional expressions, and previously prepared phrases. Among the echoes of the times of the totalitarian society in the Albanian women's political discourse, there remain changing forms and clichés that do not involve speech logic, carrying an informational and communicative load without meaning, but in a politically correct formation.

Political discourse performed by women in democratic Albania is technical in nature with limited terminology, borrowings, reorientation of terms from the past, and on the other hand, full of metaphoricality, contrast, irony, and harshness of statements. In recent years, such features of political discourse have been used in the Albanian parliament by female politicians quite consciously, carefully and predictably, without avoiding tautology and

predictability. This is a logical consequence of the exclusion of women from the management system at an earlier stage of society's development, forcing the women's community to act preemptively, decisively, and even rudely.

Sufficient informativeness of women's political discourse should be achieved not only through the novelty of information, but also through effective language means. A progressive, literate, and balanced women's political discourse, which does not shy away from its gender identification, should become the basis of effective political communication in a modern democratic society, as opposed to the populism of the totalitarian regime of Albania's past.

It is worth hoping that with the development of democratic processes in Albania, women's political discourse will somewhat change the masculine features and signs of femininity, due to the dominance of positive qualities of female politicians: tolerance, tendency to compromise, and collegial decision-making. After all, women have a more pragmatic approach to solving complex issues and a developed sense of duty. And although women's political discourse in Albania is already characterized by directness and openness, the successful overcoming of stereotypes of the communist past will allow creating and establishing a new image of a woman politician – independent, competent, and rationally motivated, which will lead to positive dynamics in the development of women's political discourse on a democratic basis and orienting it to the example of developed countries, where society has long provided equal opportunities for all its members. A constructive combination of gender roles in political activity and a proportional representation of women leaders in it can significantly optimize the socio-political situation, optimize the decision-making process, and improve image characteristics in foreign policy relations.

REFERENCES

- Amaireh, H. (2022). Women for Women: Discourse Analysis of Female's Political Discourse Supporting Women's Issues (A Case Study of Queen Rania's English Speeches). *Dirasat: Human and Social Sciences*, 49 (1), 681–689.
- Cabot, P., Dankers, V., Abadi, D., Fischer, A., & Shutova, E. (2020). The Pragmatics behind Politics: Modelling Metaphor, Framing and Emotion in Political Discourse. *Findings of the Association for Computational Linguistics: EMNLP 2020*. doi: 10.18653/v1/2020.findings-emnlp.402
- Cameron, D. (2022). Women, Civility, and the Language of Politics: Realities and Representations. *The Political Quarterly*, 93, 25–31.

- Culi, D. (2005). Archives Sources. Minutes of Assembly of Albania meeting proceedings. Book No. 3, p. 654–655.
- Felaj, E. (2016). Archives Sources. Minutes of Assembly of Albania meeting proceedings. Book No. 3, p. 48–49.
- Foucault, M. (1980). *Truth and Power*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (2019). *Power: the essential works of Michel Foucault 1954–1984*. New York: The New Press.
- Golemi, R. (1992). Archives Sources. Minutes of Assembly of Albania meeting proceedings. Book No. 1, p. 129.
- Lapka, O. (2021). Language of Persuasion: Analysis of Conceptual Metaphors in Political Discourse. *The Grove – Working Papers on English Studies*, 28, 85–110.
- Limaj, E. (2022). Overcoming gender differences in Education. *Journal of Systemics, Cybernetics and Informatics*, 20, 85–93.
- Lloshi, Xh. (2001). *Stilistika e Gjuhës Shqipe dhe Pragmatika*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar.
- Lumi, L. (2021). *Vështrim mbi gjuhën e sotme të politikës*. Elbasan: Universiteti i Elbasanit “Aleksandër Xhuvani.”
- Melnyk, N. (2022). Conceptual and categorical apparatus of the concepts of “right” and “law” and their relationship. *Social and Legal Studies*, 5 (1), 15–21. <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-15-21>.
- Muller, M., & Mell, R. (2022). “Risk” in political discourse. A corpus approach to semantic change in German Bundestag debates. *Journal of Risk Research*, 25 (3), 347–362.
- Olliver, B. (2015). *Shkenca e Komunikimit*. Tiranë: Botime Papirus.
- Pan, J. (2019). The Pragmatics of Political Discourse: An Analytical Framework and a Comparative Study of Policy Speeches in the UK and Hong Kong. *Bandung*, 6, 252–284.
- Petrogiannis, V., & Freidenvall, L. (2022). Political rhetoric, identities, and dominant gender representations: hegemonic masculinity in service of pro-austerity rhetoric in Greek political discourse. *International Journal for Masculinity Studies*, 17 (2), 88–106.
- Prifti, M. (2017). Characteristics of Political Discourse in Albania. *European Journal of Research in Social Sciences*, 5 (4), 12–16.
- Rakiplari, S. (2016). Ideology and Legal Discourse during Albanian Communism. *Comparative Legilinguistics*, 27, 73–84.
- Shaw, S. (2020). *For a full discussion of the way gendered patterns of language-use differ among the UK’s legislative assemblies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaw, S. (2020). *Women, Language, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomai, J. (2006). *Leksikologjia e Gjuhës Shqipe*. Tiranë: Botimet Toena.
- Tian, L. (2021). Critical Discourse Analysis of Political Discourse. *Theory and Practice in Language Studies*, 11 (5), 516–520.
- Van Dijk, T. (2002). *Political discourse and ideology*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Vehbiu, A. (2019). *Gjuha e thryer, gjuha qe thyen*. Tirane: Botime Cabej.
- Vokshi, A. (2016). *Krimi dhe korrupsioni ka uzurpuar zyrat e shtetit*. <https://rd.al/2016/04/14/krimi-dhe-korrupsioni-ka-uzurpuar-zyrat-e-shtetit/>.
- Weatherall, A. (2005). *Gender, Language and Discourse*. London: Routledge.

- Wilson, J. (2005). *The Handbook of Discourse Analysis*. Hoboken: Blackwell Publishers.
- Xhani, H. (1982). Archives Sources. Minutes of proceedings of People's Assembly Presidium meetings. Fund 489, file 22, p. 101–105.
- Yahya, U., Anwar, R., & Zaki, S. (2022). The Gendering of Women in the Discourse of Politics: A Case of Political Talk Shows in Pakistan. *Pakistan Social Sciences Review*, 6 (2), 380–391.
- Zeneli, H. (1975). *I plenumit te komitetit qendror te ppshe «mbi krijimin e akademise se shkencave të rp te shqiperise»*. https://www.marxists.org/shqip/subjekt/dokumente-shqiptare/ppsh/dokumentet_kryesore/06/vellimi6.2.pdf.

Tetyana Kosmeda

Department of Romanic Languages and World Literature
Vasyl' Stus Donetsk National University
Vinnytsia, Ukraine
tkosmeda@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Vitaliia Papish

Department of Ukrainian Language
Uzhgorod National University
Uzhgorod, Ukraine
vitalija.papish@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

**Інтерпретація авторського «Я» крізь призму
епістолярного дискурсу Ольги Кобилянської
(до 160-річчя від дня народження)**

Анотація. У статті висвітлено постулати теорії персонального дискурсу (его-тексту), що спроектовані на аспектуальне з'ясування своєрідності епістолярію Ольги Кобилянської. Проаналізовано штрихи життєпису письменниці, викладені крізь призму її самосвідомості, що стосується її вподобань, захоплень, прагнень, зокрема з указівкою на неповну реалізованість життєвого потенціалу (критично оцінюється самотність), презентації ключових світоглядних філософем, насамперед феміністичних (гендерних) переконань, осмислення національно-генетичної основи власного творчого потенціалу. Продемонстровано, як О. Кобилянська викладає свої погляди на довкілля, релігію, містику, психологію; виражає любов до вивчення іноземних мов і показує майстерне володіння ними, що проектується передусім на польську й німецьку мови; на художнє писання загалом; розмірковує про схильність до інтуїтивного передбачення; зацікавлення музикою

і театром. Мисткиня відверто зізнається про свої не завжди контрольовані емоції під час творчого процесу і в життєвих ситуаціях. В епістолярному тезаурусі письменниці простежуємо частотність лексики і фразеології на позначення психологічних станів та емоцій, що засвідчує високу чуттєвість, емоційність, експресивність її натури. Презентація особливостей її епістолярної поведінки (увічливість, самоіронія, жартівлива тональність, доброзичливість та емоційність) показує своєрідність її епістолярного ідіостилю, указує на виразну чутливість її душі. Лексема *душа* має високу частотність у тексті розглянутих листів і презентує потужне семантико-прагматичне наповнення. Аналіз листів О. Кобилянської дає змогу стверджувати, що вона не лише талановита письменниця, носій інтровертного типу мислення, але і вроджений психолог та знавець не тільки української, але й інших лінгвокультур.

Ключові слова: дискурс; епістолярій Ольги Кобилянської; персональний текст; семантика; прагматика.

**The author's "Self" interpretation against the background
of Olha Kobylianska's epistolary discourse
(on the occasion of her 160th birth anniversary)**

Abstract. The paper highlights the postulates of personal discourse theories (ego-text) designed for the aspectual clarification of Olha Kobylianska's epistolary discourse originality. The strokes of the writer's biography are analyzed via the prism of her self-awareness concerning individual preferences, passions, and aspirations, in particular with an indication of the incomplete life potential realization (loneliness is critically evaluated), the presentation of the philosopher's key worldviews, primarily feminist (gender) beliefs, and the understanding of her own creative potential national-genetic basics. It is demonstrated how O. Kobylianska expresses her views on the environment, religion, mysticism, psychology, and shows her love for learning and mastering Polish and German as foreign languages; her artistic writing in general, the tendency to intuitive prediction reflections, and her interest in music and theater are also discussed in the piece of research. The artist sincerely admits that her emotions are not always controlled during the creative process, as well as in real-life situations. In the writer's epistolary thesaurus, one can trace the vocabulary and phraseology frequency to indicate certain psychological states and emotions, which proves that in O. Kobylianska's nature are high sensuality, emotionality, and expressiveness. The artist's epistolary behavior features (politeness, self-irony, humorous tone, benevolence and emotionality) display her epistolary idiosyncrasy originality, indicating a distinct soul sensitivity. The lexeme *soul* has a high frequency in the text of the considered letters and presents powerful semantic and pragmatic content. O. Kobylianska's letters analysis makes it possible to claim that

she is a talented writer, an introverted type of thinking individual, a born psychologist, as well as a connoisseur of Ukrainian and other linguistic cultures.

Keywords: discourse; Olha Kobylianska's letters; personal text; semantics; pragmatics.

*Ольга була дочкою свого часу,
свого середньоповітоінтелігентського
середовища – і одночасно неабияк вивищувалася
над часом і особливо середовищем своїм Духом.*

(Бабич, 2004, с. 102)

Вступ

У сучасному мовознавстві активізувалися дослідження, спроектовані на вивчення персонального дискурсу мовної особистості, до яких належать мемуари, щоденники, листи, інтерв'ю, афоризми, епіграми та ін. (див. про це: Космеда, 2018; Kosmeda, Zahnitko, Krasnobaieva-Chorna, 2019). Формується лінгвістичний напрям, який номінують я-лінгвістикою, еґо-лінгвістикою чи лінгвістикою еґо-тексту (див. про це: Космеда, 2018; Космеда, 2023). У зазначеному лінгвістичному вимірі виконана й ця наукова розвідка, що присвячена фрагментарному й аспектуальному аналізу окремих листів Ольги Кобилянської як одного з типів *еґо-тексту*, який ще не був предметом дослідження у фокусі теорії персонального дискурсу.

На сьогодні феномен великої української письменниці-модерністки О. Кобилянської (1863–1942) ще належно не вивчено. Якщо існує чимало праць літературознавчого характеру (Гундорова, 1997; Гундорова, 2002; Левченко, 2005; Павлишин, 2008; Яструбецька, 2011 та ін.), то під кутом зору мовознавства дослідження набутку буковинської письменниці потребує активізації, особливо зазначене стосується її персонального дискурсу, до якого належить щоденник (його досліджувала, наприклад, як еґо-текст епохи декадансу Надія Колощук, сфокусувавши увагу на вияві нарцисичного психотипу письменницького еґо; див.: Колощук, 2023); частково автобіографічний та епістолярний дискурс письменниці аналізувала Надія Бабич із метою з'ясування особливостей її «буковинського» і «європейського» характеру (Бабич, 2004). Складне питання психологічної сутності авторського Еґо О. Кобилянської, своєрідність

вияву її психотипу зробила спробу вивчити Віталія Папіш, спроектувавши увагу переважно на художні тексти письменниці (див.: Папіш, 2022). Ця вчена характеризує «психологічне авторське “Я” нещасливої О. Кобилянської», що виявляється в змалюванні (1) «знищеної природи», актуалізації (2) «тужливо-поетичного слова», яке збуджує (3) «мовні фантазії» (Папіш, 2022, с. 254). Дослідниця стверджує, що «художній нарцисизм» письменниці «позбавлений патологічного змісту і сприймається більше як культ досконалості, краси, вищості й неповторності. На мовному рівні це підтверджується високою частотою вживання лексем *краса, гармонія, елегантність, гордість*. Через літературно-психологічну модель «нової» жінки письменниця передала власну **нарцисичну самосвідомість** (Папіш, 2022, с. 272).

Мета статті – аспектуально й фрагментарно продемонструвати своєрідність відчуття Ольгою Кобилянською власного «Его», показати авторську інтерпретацію її власного «Я» в епістолярії письменниці як репрезентантові її персонального дискурсу. Дослідження проведено на матеріалі листів Ольги Кобилянської як складників її інтимізованого персонального дискурсу, зокрема проаналізовано понад 30 епістол – це листи до Савина Абрисовського, Олександра Барвінського, Олександра Колесси, Дениса Лукіяновича, Осипа Маковея, Франтішка Ржегоржа, Василя Стефаника, Петка Тодорова, Ольги Франко.

Виклад основного матеріалу

У дискурсі листів, як відомо, презентується комунікативна спроможність їхніх авторів, моделюється ситуативна комунікація у вигляді своєрідного інформаційного акту. Листи презентують індивідуальну творчість, це інтимізований і документалізований автобіографічною інформацією тип персонального дискурсу, що відображає реальні факти із життя авторів епістол, віддзеркалює їхні відчуття і почуття, миттєві реакції на події довкілля, змінність настрою залежно від конкретних ситуацій, а також свідчить про вияв типових рис характеру, константних емоцій, притаманних натурі оповідача, фіксує ідіостильові ознаки, оцінки, симпатії чи антипатії, сприйняття та несприйняття довкілля, інформує про уподобання, а також світоглядні філософські константи, погляди на життєві проблеми чи зацікавлення, дає змогу зробити висновки про належність до психотипу. Поль-

ські вчені пропонують номінувати персональний дискурс особистим текстом (Jarosiński, 1998), его-документом (Szulakiewicz, електронний ресурс), дискурсом приватності (Kita, 2013), текстом про себе (Lubas-Bartoszyńska, 2006). Наведені терміни не знайшли ще фіксації в словниках лінгвістичних термінів. Однак у науковій літературі це поняття поступово окреслюється. Зазначені терміни мають досить прозору внутрішню форму і вже у своїх номінаціях містять деякі вказівки на ознаки цього типу дискурсу: (1) його документалізм, що може виявлятися різною мірою, яку окреслює автор за своїм задумом; (2) приватний характер, оскільки подається інформація, що не підлягає розголосу, адже автор може надати відповідну інформацію тому, кому вважає за потрібне, – визначеному адресату (це стосується передусім жанрів листів, автобіографій, мемуарів, а в разі щоденника чи неопублікованих спогадів – своєму Альтер Его); (3) цей дискурс глибоко особистий, (4) наскрізь інтимізований, тому характеризується (5) певним виявом емоційності; (6) він дає нам змогу побачити автора крізь призму насамперед його мовленнєвої свідомості. Термін *Я-текст* стисло інтерпретовано в словнику лінгвістичних термінів Анатолія Загнітка, порівн.: «**Я-текст** (я + текст) – персональний тип тексту, побудований від 1-ої особи однини або множини» (Загнітко 2012, т. 4, с. 184). Отже, аналіз персонального тексту, презентованого дискурсом листів, дає можливість усебічно проаналізувати «Я» автора епістем крізь призму зазначених вище категорій, уточнити його мовний портрет, своєрідність мовної і комунікативної компетенцій, загальних моральних засад та ключових філософем.

У листі до О. Маковея, якого Ольга Кобилянська в епістолі до О. Колесси (див. лист до О. Колесси від 22.09.1896) називає «*одиноким світилом*» в її оточенні, письменниця розповідає про свої відчуття, емоції, переживання і т. под., актуалізуючи термін *душа*, метафоризуючи його, указуючи на нього як на окрему сутність свого організму, зокрема й зайвий вантаж, що містить негативні почуття, порівн.: «...але мені **намулилося стільки на душі, і я хтіла би того позбутися.** [...] “**Aus den Augen – aus dem Sinn**” [пер. Геть з очей – геть із серця – Т. К. і В. П.] – каже одна німецька пословиця. [...] Мені тепер є страшенно **прикро zu Mutte** [пер. на душі – Т. К. і В. П.]» (до О. Маковея від 8–9.10.1897). Загальновідомо, що Ольга Кобилянська досконало володіла німецькою мовою і, як засвідчують дослідники її стилю, надто часто використо-

увала вкраплення саме з німецької мови насамперед для більш точної трансформації своєї думки, порівн.: «...чарівна квітка, яка хоч і **мала окремі пелюсточки німецькомовні** (численні фразеологізми у листах, щоденниках і окремих творах – **свідчать про знання** не тільки лексики і граматики, а й **національного духу цієї мови, синтаксична організація фрази – переконує у послуговуванні цією мовою в процесах мислення**)...» (Бабич, 2004, с. 102). Часто в українське мовлення Ольги вкраплювалися її улюблені німецькі дискурсивні слова, як-от: «... **будьте раз gut...**»; «...**лиш будьте gut...**»; «**Будьте gut. Як Ви не є gut, то усміхніться, коли побачите маму свою, – і будете gut**» (до О. Маковея від 12.09.1901); змодельовано своєрідну мовну гру, що базується на повторенні іноземної лексеми, її протиставляння через заперечення, що моделює гумор. Захоплюється Ольга й невеликими текстовими німецькомовними фрагментами: «**Si müssen groß denken, weil Ihnen das yusteht – und weil das Sie adelt** [пер. Думи ваші повинні бути високими, тому що вони Вам личать, і тому, що вони Вас ошляхетнюють, як ошляхетнюють кожного – Т. К. і В. П.] (до О. Маковея від 12.09.1901). Неодноразово письменниця й сама дає високу оцінку німецькомовним поетичним текстам: «**Поети**» [...] **кращі в німецькім, тому що ритм є в реченнях – хоть перевід добрий...**» (до В. Стефаніка від 24.03.1899) й наголошує на тому великому впливі на формування її мовлення, яке мала німецька мова. Як бачимо, коли йдеться про душу, авторка листа вживає німецькомовні фразеологізми (*Aus den Augen – aus dem Sinn*) та актуалізує відповідні словесні форми (*zu Mutter*).

Саме з Осипом Маковеем (своїм коханим) вона ділиться інтимними думками щодо розуміння сутності своєї душі, наголошує на її роздвоєності, натякаючи на щирі й сильні почуття до адресата, порівн.:

«Часом мені так, ніби в мені жили дві істоти. Одна, що думає практично, на котру можна ся зі всіма справами спустити, що варить їсти, торгується з хлопцями о добрі вчинки і делікатне заховання ся, одним словом, що робить всяку християнську роботу, а друга, – то є погана “мімоза” – і шукає вибране життя. Спокій, гармонію, тонкість, красу – і в’яне, як не може все найти, а як найде, то дуже щаслива. Das ist meine Morgenseele [пер. Це моя ранкова душа – Т. К. і В. П.] – і вона іде до Вас, не зачиняйтесь перед нею, пане Маковей, бо вона не зробить Вам нічого злого» (від 8–9.10.1897).

Отже, наведений текст засвідчує, що Ольга Кобилянська як особистість поєднувала в собі два типи сприйняття довкілля: вона повсякденно була змушена виконувати традиційну хатню роботу, жіночі обов'язки, але цього замало: вона мала потребу й у вияві свого внутрішнього світу, що був романтичний, проектувався на художнє сприйняття світу зовнішнього, гармонії тілесного й духовного, що мало вияв у різних мистецьких формах. Для характеристики сутності свого єства письменниця виразно моделює метафору *погана мімоза*: показово, що корінь «мім» у перекладі із грецької значить «актор», тобто йдеться про мімозне життя-гру. Авторка листа наголошує, що образ *мімози* певним чином розкриває її сутність. Метафора побудована на врахуванні природних ознак мімози, адже загальновідомо, що листя цієї рослини реагує на будь-які зміни в довкіллі, які виникають від коливань температури, освітлення, дотику: від подразників листя згортається, створюючи враження, ніби воно зів'яло, однак через певний час листочки знову розпускаються, якщо їх не турбувати. Так трансформується й ніжна душа письменниці: вона може згасати й відроджуватися. Образ *мімози* О. Кобилянська протиставляє образ її справжньої *ранкової душі*, якою буденне життя не може маніпулювати, оскільки ця душа глибоко прихована, вона істинна, справжня, потаєна, інтимізована: відкрита не для всіх. І про таке протистояння двох іпостатей своєї душі О. Кобилянська згадує систематично, використовуючи низку образів, наприклад, у листі до Франтішка Ржегоржа від 17.01.1898 вона знову вказує на «практичну» сторону своєї душі, називаючи себе *«справжнім “мужиком”*», який не має *«найменшого дару до бесіди»*. До речі, саме з «мужиком» порівнює себе Ольга Кобилянська і в листі до В. Стефаніка: *«Я такий “мужик” собі, що не подасть вам тепер нічого ясного...»* (лист від 23.02.1899). Очевидно, ідеться про відсутність глибоких знань, невченість, якою в той час характеризувався простий мужик, а Ольга Кобилянська вважала, що вона не мала належної освіти й відповідних знань, хоча це не відповідало дійсності.

Письменниця вказує і на свою інтровертну сутність: *«Але в моїй натурі лежить вже те, що не люблю звертати на себе увагу, тому і уникаю всякі нагоди, щоб знайомитися з людьми»* (лист до Ф. Ржегоржа від 17.01.1898). Саме в епістолах Ольга Кобилянська наголошує на важливості розуміння психологічної біографії письменника для правильної інтерпретації психологізму його творів, порівн.:

«Мені здається, що до оцінки творів якого-небудь писателя є дуже важна річ подавати і характеристичні епізоди з життя авторів, а головне і обставин, в яких жив. Від кого іншого не довідається Ви нічого про мене, бо я живу, як каже одна руська приповідка: “Як миш в дірі”» (до Ф. Ржегоржа від 17.01.1898).

Значення наведеної української приповідки інтерпретуємо, як ‘жити закрито, у вузькому просторі, у собі’, що окреслює життя інтровертів. На інтровертну схильність письменниці вказують й інші фрагменти її епістолярію: *«Виходжу дуже мало між руські пані, ба і взагалі в товариство...»* (до О. Франко від 22.06.1899). Водночас письменниця й цінує справжню дружбу, прихильне до себе ставлення: *«Але я тишусь, що маю в Вас щирого приятеля. Я все умію цінити приязнь і ту щирість людської душі, без котрої жиється людям так пусто і холодно...»* (до П. Тодорова від 25.03.1901).

Епістолярне мовлення О. Кобилянської презентує її думки про сутність жіночої натури, її природи, що базуються на спробі описати свої погляди, власні відчуття, а також досвід інтерпретації доквілля, що ґрунтується на переконаннях, пов’язаних із емансипаційними віяннями, що були в той час модними. Ольга намагається усвідомити власну фемінну натуру. Вона вступає в суперечку з О. Маковеем щодо поглядів на призначення жінки, порівн.:

«...Немило вразило мене у Вас те шаблонне переконання про жінок, що нібито вони воліють як-небудь заміж вийти, ніж цілком без чоловіка жити. Я думаю, що до такого кроку спонукають жінку лише дві причини: 1) хліб насущний; 2) хороблива змисловість (чуттєвість). Жінка, котра має з чого жити, а цінить себе сама, і, не можучи вийти за такого, котрого справді любить, – ніколи не буде рватися за мужчиною. Тут я не говорю суб’єктивно, а опираюсь на фактах досвіду» (до О. Маковея від 13.01.1899).

У цьому висловлюванні виокремлено одну з характерних фемінних рис – надмірна чуттєвість, емоційність. У цьому ж листі викладено інтерпретацію маскулінності щодо сприйняття жінки, абстрактні узагальнення письменниці:

«...Дивне, – що чоловіки так трудно піднятися в осуді жінки понад звичайну шаблоновість. Если б справді сама змисловість гнала жінку в рамена чоловіка, – яка ж щаслива могла бути Софія Ковалевська! Подумайте трохи над її життям, і переконаєтесь, що Ваш авторитет Лаври Маргольм дуже низько стоїть. Не знаю, чому Ви в осуді на жінок покликуєтесь на ню. ... Виходить по Вашому так. Кожна незаміжня є хоробливо змислова і істеричка... [...]. Справді, чоловіка збирає охота зібрати всі свої ліпші та чистіші почування та пустити їх на воду, щоб без повороту поплили, куди їм воля. В те, що вони в жінці існують, і так ніхто не вірить» (до О. Маковея від 13.01.1899).

В іншому листі до О. Маковея Кобилянська продовжує заперечувати чоловіче патріархальне сприйняття жіночої сутності, яке нічим, на її думку, не мотивоване:

*«Кажуть чоловіки, що жінка ніколи не дорівнює чоловікові. Я не знаю, чи дорівнює, чи ні, але знаю, що вона цілком чогось відмінного створює, не менш цінного від нього – щось, чого він не в силі ніколи вдати. Вона, може, знову те не вдасть, що він. Я читала і читала, і все дивувалася над тою глибокою *shinnenfeine* (пер. витонченою – Т. К. і В. П.) психологією»* (до О. Маковея від 18.01.1899).

Письменниця полемізує на цю тему, звертаючись до авторитетних думок, і сміливо викладає власну думку: *«Добре каже Стюард Мілль: если жінка пише або малює, або що інше так ділає, що виходить поза круг її звичайного заняття, то вона се робить все в незвичайний час. Найбільший час абсорбує її – домашня праця...»* (до П. Тодорова від 25.03.1901).

Мисткиня усвідомлює, що вона має принципову життєву позицію, свою життєву філософію, власне сприйняття довкілля, що, практично, вже не підлягає впливу, порівн.: *«Одне сказали Ви правду: що я вже дозрілий талант. Тепер я вже справді дозріла в думках і в своїх почуваннях. На мене не вплине ні Золя, ні інші модні нісенітничі, але і вплив поодиноких людей не вплине на мене в моїх письмах»* (до О. Маковея від 13.01.1899).

Ольга Кобилянська вважає себе хуторянкою, сільською людиною, яка найкраще відчувається в гармонії з природою, що її оточує: вона сповідує вироблену у віках українську натурфілософію, порівн.:

«...Я не люблю міста. Того великого міста, де вся природа мов витиснена геть за поріг міста і вставлені самі клітки і в них містяться і множаться видресировані звірі. Не люблю міста і була би-м дуже нещаслива, если би мусила в великім місті назавше бути. Львів, що ще нічого такого – вже дуже мені не подобається. Коли я Франкові казала що: о, тут нема у Вас жодних дерев і води – він сміявся і сказав: нащо Вам того?» (до В. Стефаніка від 23.02.1899).

Про любов до природи письменниця пише неодноразово, моделюючи незвичні образи, як-от: *самота в природі; з нею мовчки треба розмовляти; навіть її заповіт спрямований на єднання з природою:*

«Страшне люблю самоту, самоту в природі. Люди мені мішають, а я люблю з нею мовчки розмовляти. Коли я вмру, – то скажу себе в цілком незаметнім куті поховати і велику смереку на своїм гробі саме над головою засадити, аби мені вічно шуміла!» (до С. Абрисовського від 27.10.1899).

Хоч і заперече О. Кобилянська притаманне їй почуття релігійності як характерної ментальної риси українців, однак воно простежується на рівні підсвідомості, зокрема і в підтексті такого епістолярного фрагмента, порівн.:

«...я потрохи безбожна, але дечого я дуже строго притримуюся, отсі прастарі свята – великодні і різдвяні – я люблю і дуже їх респектую. В них мене все якийсь патріархальний настрій обгортає – і я би рада, щоби тогди всі були щасливі, розуміється, кожний на свій лад – і задоволені...» (до О. Маковея від 28.04.1899).

Письменниця має, як бачимо, підсвідоме тяжіння до відзначання традиційних релігійних свят.

У своїх листах Ольга Кобилянська також актуалізує увагу на своїх уподобаннях, називаючи їх «слабкостями»: *«Завидую вам, що слухаєте циганської музики... Се ж моя слаба сторона, хоч, може, воно тепер і добре, що жодної не чую. Вона справді перевертає душу ногами догори...» (до О. Маковея від 15.06.1899); «...Думайте, я і рисувала колись. Сама – так ніхто не навчив, і я тепер дивуюсь – як я рисувала! Але з мене, мабуть, помимо всього, музик мав вийти, а вийшов*

літерат...» (до С. Абрисовського від 25.11.1899). У біографічних розвідках ідеться й про те, що в юності Ольга мріяла стати професійною акторкою (див. про це: Нерозгадана Ольга Кобилянська...), однак у листах вона переконана у своєму особливому поетичному хисті: **«Знаєте, мені хочеться страшно писати. Наостанку в мені поет прокинувся, і я йому мушу волю зробити. Ви не знаєте, [...] а може, і знаєте, що часом дрібничка одна, ніжна, для буденних людей незначна, в поета може щось сильне витворити»** (до О. Маковея від 12.09.1901).

Важливим видається й індивідуальні прояви психіки мисткині, закодовані в мовленні. «Зовнішнім вираженням внутрішніх психологічних чинників є актуалізована семантика та висока частотність окремих лексем» (Папіш, 2021, с. 18), що характеризують людську психіку загалом, мораль й етику на зразок: *душа, натура, моя слабкість, добра воля, довір'я*. За допомогою фразеологізмів із компонентом *душа* О. Кобилянська моделює характерні для її психотипу висловлювання, творячи, зокрема, й індивідуальні глибинні змістоформи, порівн.: **«Абсолютно не могла-м то читати, душа не приймала»** (до О. Маковея від 15.06.1899); **«Хто мені припав раз до душі, не випускаю я його скоро...»** (до О. Франко від 22.06.1899); **«...припали мені до душі [...] родини Старицьких і Лисенків – дуже симпатичні люди»** (до Д. Лукіяновича від 25.10.1899); **«...моя душа не приймає їх...»** (до О. Франко від 22.06.1899); **«...заходять різні думки на душу...»** (до В. Стефаніка від 21.08.1899); **«...мені се давно на душі лежало...»** (до Д. Лукіяновича від 25.10.1899); **«...вагалась Вашій зболілій душі прикрість завдати... А однак мушу се вчинити... Її треба тепер в шовк завивати, а не то острими словами доторкатись»** (до С. Абрисовського від 27.10.1899); **«Тогди в мене душа з жалю до себе самої звернулася, і я писати почала»** (до С. Абрисовського від 25.11.1899); **«...а все мала Вас в душі такого, як на образі... мов зболілого Христа – сповитого в мряці терпіння і якого іншого світу»** (до С. Абрисовського від 25.11.1899); **«Ваша душа десь звернена туди за чорним полем, за рівниною, що дише самою тугою і смутком»** (до В. Стефаніка від 26.11.1900); **«Ваша душа була така в смутку заповита, що годі їй було бавитися в пусті слова»** (до В. Стефаніка від 02.04.1900); **«Я вже так всяких гризот і смутків боюся! Вони мені душу так шматують, і я так мучуся»** (до О. Маковея від 12.09.1901); **«Ви вже прийміть, хоть Ваша педантна душа буде вздрогатися...»** (до О. Маковея від 12.09.1901); **«Але мені треба праці до душі і голови. Для**

голови поза домом, а для душі вдома...» (до О. Маковея від 07.09.1901); «...він був не лише моїм братом, а **найтоншим і найщирішим приятелем моєї душі, моїм дорадником, а на будуче і обранцем-“батьком”...**» (до О. Барвінського від 17.12.1909).

Цікавими для спостереження є дискурсивні фрагменти листів письменниці, коли Ольга Кобилянська, ніби сповідуючись, пише про вияв своїх експресивних і дещо агресивних хвилевих емоцій, однак вона усвідомлює ці негативні моменти своєї поведінки, уміє просити вибачення, порівн.: **«І я дала пірватись препоганому чувству злобному та й виляляла його на вас. Потім жалувала [...] Бог знає, що мені тогди було, звичайно не буваю злобна. Ну, та вже сталося. Ви добрі, та й простите мені, правда...»** (до Д. Лукіяновича від 25.10.1899). Фіксує письменниця й емоційну поведінку своїх приятельок, на яку також певним чином реагує, порівн.: **«Тії її нерви, між нами сказавши, доводили мою терпеливість до крайності...»** (до Д. Лукіяновича від 25.10.1899).

Вона розповідає про свої знання у сфері психології, указує на наявність особливої інтуїції, що часто властиво талановитим людям, порівн.: **«Про мене говорять, що я особливий психолог, – а я більше чувством відгадую людей»** [ідеться про тексти листів до П. Тодорова, для якого українська мова не є рідною – Т. К. і В. П.] (лист до П. Тодорова від 25.03.1901); розмірковує про **«своє психічне життя»** (до О. Маковея від 07.09.1901). Містяться в листах і узагальнювальні роздуми про почуття, порівн.: **«Люди мають однакові почування, розходиться лише о розмір і о барву тих почувань, і о “долю”, а “долі”...»** (до О. Маковея від 07.09.1901). Вона щиро й майстерно характеризує непросту сутність характеру свого близького приятеля О. Маковея, пропонує його психологічний портрет, зауважуючи, що може й помилятися:

*«Напомацки мені важко Вас вірно окреслити, бо видите самі, що хоч як у мене уважні руки, а все я можу якесь дуже болісне місце у Вашій душі натрафити і Ви будете поражені. Ну – *dahier sind auch die Göttr ein wenig im Spiele* [пер. До цього трохи причетні також і боги – Т. К. і В. П.]. Ви страшно тяжкий матеріал! До Вас треба розуму, поезії, передчуття (о, передчуття дуже много), дуже тонкого чуття і супокою. Ви з подвійної маси сковані. Одна – се та, що її життя твердими молотами збила, в друга, що Ви її від природи маєте. Ніжна, вразлива і м'яка. І виробили собі божиську людину і поста-*

вили в життя. Одним на злість, а другим на потіху» (до О. Маковея від 07.09.1901).

Ольга Кобилянська міркує про ментальні риси людини, що мають витоки з її етнічного походження, порівн.: **«Характер Ваш – прямий до якогось часу, значить geradling** (пер. прямолінійний – Т. К. і В. П.), **і легкий до окреслення і зрозуміння, але там, де він переходить в тонкості і варіанти поета, там від дуже комплікований і тяжкий до зрозуміння. Я хочу станути відсторонь von Gut und Böse** [пер. добра і зла – Т. К. і В. П.] **і окреслити його. Я Вам раз казала, що Ви швед, і Ви дійсно швед по натурі. Впрочім, побачите, як я Вас відфотографую. Будете про децо люті, але нічо Вам не допоможе...»** (до О. Маковея від 07.09.1901). Проте в іншому листі письменниця вже наголошує, що всі люди виявляють свої почуття однаково: **«...Ви мені писали, – іменно щоб “сохранить” малоруську душу, але я все думаю, що інтелігентний чоловік – будь він мало- [чи] великорус, німець або поляк – все більше-менше однаково відчувати буде...»** (до П. Тодорова від 21.09.1901). Містить епістолярій і роздуми щодо своєрідності слов'янської душі, напр.: **«Сердечно Вам дякую за Ваше щире, добре серце. Хто би і не знав, що Ви слов'янин, мусив би се зрозуміти по Ваших словах, повних життя, тепла і щирості...»** (до П. Тодорова від 25.03.1901). Зі «схильністю душі» своєї пов'язує Ольга Кобилянська й стиль письма: манеру писати обширно (відсутність уміння коротко писати) – це, на її думку, **«...також належить до широкості руських натур...»** (до О. Маковея від 15.06.1899).

Відбито в листах і притаманне О. Кобилянській містичне мислення, віра в неземне, нереальне. Схильність до містицизму, психологізму загалом сама письменниця пояснює впливом на неї народної психології: **«...велику роль грає містицизм, сні ворожки і т. п. в нашого мужика. [...] а тепер настав напрям “zurück zur Seele”** [пер. назад до душі – Т. К. і В. П.]. **Сей напрям не стягне людськість в негідне положення, а культура на тім терпіти не буде...»** (до О. Маковея від 15.12.1902). Хоча в психології розлоге письмо й інтерес до містики пов'язують з імпліцитною інтровертністю чи й схильністю до депресії.

Доповнює образ авторки епістол її мовленнєва поведінка. Письменниця іронізує над собою, наприклад, щодо надто активного використання німецької мови, виявляє легке невдоволення недосконаліми,

на її думку, знаннями української (=руської) мови, порівн.: **«Не перестраштесь моєї руської мови. Я тепер так багато по-німецьки пишу, що далі забуду по-руськи...»** (до С. Абрисовського від 27.10.1899); **«Я боюсь, що Ви мене не розумієте, бо в мене письмо невиразне, погане, хоч я стараюсь виразно писати...»** (до П. Тодорова від 25.03.1901); критикує свій стиль письма: **«Що мої листи розказують Вам проти Ваших? Вони такі пусті – та вибачте. Життя моє таке тихе і скромне, що мені годі інакше писати»** (до П. Тодорова від 25.03.1901); свої недоліки: **«Свої хибі і недостатки я знаю: але тут мені ніхто не допоможе. Се брак образования літературного і взагалі, брак знання мови руської – і недостача самого матеріалу, з котрого могла б черпати нових тем. Я знаю лиш те життя і той світ, в котрім я обертаюсь, а який той мій світ?»** (до О. Маковея від 15.12.1902). Як самодостатня людина, вона спокійно сприймає і критику, і хвальбу, про що пише так: **«Тому критика Єфремова мене з ніг не звалила, а хвальби моїх щирих і чесних товаришів чи прихильників під небеса не вознесли»** (до О. Маковея від 15.12.1902). Проте Ольга Кобилянська людина, яка постійно сумнівається в собі, у силі свого таланту, що вказує на її скромність, порівн.: **«В душі в мене все сидить недовіря до своїх праць»** (до О. Маковея від 15.12.1902).

Ольга – натура пристрасна, що виявляється й у її почутті любові до ближніх: **«Любов... Я її страшно поважно трактую... І в любові я поважна і глибока як смерть»** (до П. Тодорова від 25.03.1901).

Мовлення О. Кобилянської також презентує високу емоційну температуру: поширені емоційні вигуки, зокрема й іншомовного походження, як-от: **«Я відбула почасти подорож в Росії і в товаристві Кобринської. О mein Gott!»** (до Д. Лукіяновича від 25.10.1899) або традиційні українські: **«О, Вам лише здається, що Ваша душа завмре і не зможе більше писати...»** (лист до П. Тодорова від 25.03.1901); **«О, можна, можна! Треба лише очі трохи більше отворити і трохи зинзивніше (з більшим чуттям) на людей і їх почування глядіти...»** (до О. Маковея від 07.09.1901); **«Боже мій! якби Ви лише мені хотіли вірити...»** (до О. Маковея від 12.09.1901).

Письменниця належить до поліглотів, оскільки, крім рідної української мови, вона спілкувалася румунською, бездоганно володіла німецькою, про що вже йшлося, оскільки ця мова була мовою її повсякденного спілкування, а ще польською мовою – це мова її матері й бабусі,

яка мешкала в Познані. Польську мову вона також знала на високому рівні, оскільки доречно вживала навіть польські паремії, напр.: «*Złagodź tej naris, що в Вас є [...] Ви се розумієте. Mądrej głowie dość na słowie*» [пер. Розуму досить сказати одне слово – Т. К. і В. П.] (до О. Маковея від 12.04.1901), а також слова-полонізми, які виокремлюємо з наведених вище контекстів: **змиловіть** у значенні ‘чуттєвість’ (польськ. *zmysłowość*); **абсорбувати** в значенні ‘поглинати’ (пол. *absorbować*); **респектувати** у значенні ‘поважати’ (пол. *respektować*); **комплікований** у значенні ‘складний’ (польськ. *komplikowany*); **если** в значенні ‘якщо’ (польськ. *jeśli*), а також синтаксичні конструкції: **хоробливо змислова**; **збирає охота**; **назавше бути** та ін. Ольга писала: «*Вправді, в нас вдома говорилось по-руськи (хоч немало також по-німецьки і по-польськи)*» (до О. Барвінського від 17.12.1909).

У листах Ольга Кобилянська інтерпретує себе як русинку, буковинку, українку, порівн.: «...*то не пошкодило б русинці...*» (до О. Франко від 22.06.1899); «*Не робіть нам, буковинським русинам, тої прикrostі, що були-сте так близько коло нас, а не були в нас...*» (до П. Тодорова від 15.10.1901). Номінує себе письменниця «*українською патріоткою*» (до О. Барвінського від 17.12.1909).

Висновки

Мовознавча парадигма кінця ХХ – початку ХХІ ст. вирізняється особливою увагою до різних типів і форм мовних практик, до яких належать і персональний дискурс, що презентований епістолами – невід’ємним складником кожної національної лінгвокультури. Особливо цікавим для дослідження є приватне листування письменників, оскільки вони презентують зразок оригінальності й глибину самовираження. Епістолярний дискурс зазвичай має гібридний характер, тобто вирізняється полістилістичністю (у письменників це переважно поєднання художнього й публіцистичного стилів). У цьому дискурсі відображається світ конкретної людини як система її думок, суджень, вірувань, ідей, бажань і потреб, відтворюються афективні, емоційні реакції та соціальні установки, що накладаються на життєві ситуації і надають унікальності всьому сприйняттю та поведінці особистості, зокрема і її мовної поведінки.

Епістолярний дискурс Ольги Кобилянської дає змогу (1) осмислити своєрідність її мовної та психобіографії, окремі риси її характеру, уподобання, вектор оцінок тощо, (2) виокремити характерні риси її ідіостилю, (3) усвідомити окремі параметри її гендерної поведінки, (4) указати на узагальнені роздуми щодо мовних і поведінкових рис гендерних протилежностей крізь дихотомію *маскулінне – фемінне*, а також (5) простежити думки щодо сутності проблеми визначення окремих рис національних характерів та специфіки їх відображення в мовленні, стилі письма, мовній поведінці тощо.

Якою бачимо Ольгу Кобилянську в її листах, як вона себе споглядає, усвідомлює інтерпретує? Простежуємо комплексне бачення нею свого «Его»: як (1) жінки з притаманними їй фемінними рисами, зокрема (а) визнаною надмірною чуттєвістю, емоційністю, що зафіксувалися не лише в її художньому мовленні, але і, як бачимо, в епістолярному; (б) умінням пристрасно виявляти почуття любові, приязні, симпатії; (2) особи з роздвоєнням жіночої натури: вона бачить себе в образі (а) *поганої мімози* (коли йдеться про буденні обов'язки жінки) і (б) *ранкової зорі* (образ німецької лінгвокультури) – мрійливої, ніжної, романтичної, гармонійної жінки, яка має нахил до мистецтва (музики, малярства, художнього слова); (3) людини, належної до української нації з такими її типовими ментальними рисами: (а) любов до природи (українська натурфілософія), (б) підсвідоме почуття релігійності, сприйняття тяглості вікових традицій; (4) українки, яка водночас не зрікається своєї малої батьківщини, тому називає себе й буковинською русинкою; (5) поліглота з добрими знаннями, крім української, ще й німецької та польської лінгвокультур; (6) письменниці, яка прагне постійно вдосконалювати знання рідної мови. Крім того, листи засвідчують, що (7) Ольга Кобилянська самокритична, umie іронізувати над собою, (8) скромна, часто сумнівається в собі, дуже ранима й не амбітна; (9) самотня особистість із перевагою інтровертного складу психіки; (10) письменниця, яка (а) сприймає містику, уважаючи зацікавлення містицизмом рисою ментальності українців, (б) належить до яскравих українських представників психологічного напрямку в літературознавстві.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабич, Н. (2004). Буковинський і всеєвропейський характер. В: Н. Бабич, *І свого слова доточу. Роздуми з нагоди...* Чернівці, 97–101.
- Гундорова, Т. (1997). Кобилянська – Довженко: навколо «Землі», або різниця аналогій. *Слово і час*, 11–12, 57–62.
- Гундорова, Т. (2002). *Femina Melancholica: Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської*. Київ.
- Загнітко, А. П. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*: у 4 томах, т. 4. Донецьк.
- Колошук, Н. Г. (2023). «Щоденники» Ольги Кобилянської як его-текст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «я». <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3602/> (10.07.2023).
- Космеда, Т. (2018). Лінгвокреативність Лесі Українки в її его-текстах (на матеріалі епістолярію поетеси (1870–1890) та її роздумів про листи в художніх текстах). *Roczniki Humanistyczne. Słowianoznawstwo*. Red. A. Woźniak. Lublin, z. 66/7, 89–107.
- Космеда, Т. (2023). Українська я-лінгвістика: мовна особистість Л. А. Лисиченко в персональному дискурсі (на матеріалі мемуарів «І на тім рушникові...»). *Лінгвістичні дослідження*. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман, вип. 58, 53–78.
- Левченко, Г. Д. (2005). Психологічна інтерпретація прози Ольги Кобилянської: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.01 «Українська література». Київ.
- Нерозгадана Ольга Кобилянська: 10 фактів про письменницю до її дня народження. <https://osvitoria.media/experience/nerozgadana-olga-kobylyanska-10-faktiv-pro-pysmennytsyu-do-yiyi-dnya-narodzhennya/> (19.11. 2023).
- Павлишин, М. (2008). Ольга Кобилянська: прочитання: [наук. видання]. Б. м. 2008.
- Папіш, В. (2021). Текст у психолінгвістиці: аспектуальні узагальнення та лінгвопсихоакцентуаційні виміри художнього тексту українських вишуканих мовних особистостей. *Theoria et Historia Scientiarum*, XVIII, 7–25.
- Папіш, В. А. (2022). Синкретизм депресивності та нарцисизму в художніх текстах О. Кобилянської. В: *Папіш В. А. Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика*. Вінниця–Ужгород, 245–275.
- Яструбецька, Г. (2011). Елементи експресіоністичної поетики в художньому просторі О. Кобилянської (на матеріалі новели «Битва»). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, 16, 351–353. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2011_16_84 (12.08.2023).
- Jarosiński, Z. (1998). Proza dokumentu osobistego. У: A. Brodzka, & L. Burska (ред.), *Sporne postaci polskiej literatury współczesnej*. Warszawa, 143–153.
- Kita, M. (2013). Polski dyskurs prywatności. *Postscriptum Polonistyczne*, 1 (11), 93–103.
- Kosmeda, T., Zahnitko, A., Krasnobaieva-Chorna, Zh. (2019). *Delineation of Linguopersonology and Linguoaxiology*: [monografia]; Adam Mickiewicz University in Poznań. Poznań.
- Lubas-Bartoszyńska, R. (2006). Nowsze problemy teoretyczne pisania o sobie: przykład wypowiedzi autobiograficznych pisarzy polskich ostatnich dziesięcioleci. *Przeźwienie Teorii*, 6, 51–67.

Szulakiewicz, W. (2014). Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 16 (1), 65–84. <http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/PBE/article/download/1835/1790> (13.08.2023).

References

- Babich, N. (2004). Bukovins'kiy i vseyeuropeys'kiy kharakter. In: N. Babich, *I svogo slova dotochu. Rozdumi z nagodi...* Chernivtsi, 97–101.
- Gundorova, T. (1997). Kobilyans'ka – Dovzhenko: navkolo «Zemli», abo riznitsya analogiy. *Slovo i chas*, 11–12, 57–62.
- Gundorova, T. (2002). *Femina Melancholica: Stat' i kul'tura v genderniy utopiyi Ol'gi Kobilyans'koy*. Kiyv.
- Jarosiński, Z. (1998). Proza dokumentu osobistego. In: A. Brodzka, & L. Burska (Eds.), *Sporne postaci polskiej literatury współczesnej*. Warszawa, 143–153.
- Kita, M. (2013). Polski dyskurs prywatności. *Postscriptum Polonistyczne*, 1 (11), 93–103.
- Koloshchuk, N. G. «Shchodenniki» Ol'gi Kobilyans'koy yak yego-tekst yepokhi dekadansu: nartsisizm zhinochogo «Ya». <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/3602/> (10.07.2023).
- Kosmeda, T. (2018). Lingvokreativnist' Lesi Ukraïнки v її yego-tekstakh (na materialy yepistolaryiyu poyetesi (1870–1890) ta yiyi rozdumiv pro listy v khudozhnikh tekstakh). *Roczniki Humanistyczne. Słowianoznawstwo*. A. Woźniak (Ed.). Lublin, No. 66/7, 89–107.
- Kosmeda, T. (2023). Ukrainyńska ya-lingvistika: movna osobistist' L. A. Lisichenko v personal'nomu diskursi (na materialy memuariv «I na tim rushnikovi...»). *Lingvistichni doslidzhennya*. Zbirnik naukovikh prats' Kharkivs'kogo natsional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni G. S. Skovorodi. O. V. Khaliman (Ed.), vol. 58, 53–78.
- Kosmeda, T., Zahnitko, A., Krasnobaieva-Chorna, Zh. (2019). *Delineation of Linguopersonology and Linguoaxiology: [monografia]*; Adam Mickiewicz University in Poznań. Poznań.
- Levchenko, G. D. (2005). *Psikhoanalitichna interpretatsiya prozi Ol'gi Kobilyans'koyi*. avtoref. dis. nauk. stupenya kand. filol. nauk: spets.: 10.01.01 «Ukrayins'ka literatura». Kiyv.
- Lubas-Bartoszyńska, R. (2006). Nowsze problemy teoretyczne pisania o sobie: przykład wypowiedzi autobiograficznych pisarzy polskich ostatnich dziesięcioleci. *Przestrzenie Teorii*, 6, 51–67.
- Nerozgadana Ol'ga Kobilyans'ka: 10 faktiv pro pis'mennitsyu do її dnya narodzhennya. <https://osvitoria.media/experience/nerozgadana-olga-kobilyanska-10-faktiv-pro-pysmennytsyu-do-yiyi-dnya-narodzhennya/> (19.11. 2023).
- Papish, V. (2021). Tekst u psikholingvistitsi: aspektual'ni uzagal'nennya ta lingvopsikhoaktsentuatsiyi vimiri khudozhn'ogo tekstu ukrayins'kikh vishukanikh movnikh osobistostey. *Theoria et Historia Scientiarum*, XVIII, 7–25.
- Papish, V. A. (2022). Sinkretizm depresivnosti ta nartsisizmu v khudozhnikh tekstakh O. Kobilyans'koyi. In: V. A. Papish, *Lingvopsikhoaktsentuatsiya yelitarnoyi movnoyi osobistosti: teoriya, istoriya, diskursivna praktika*. Vinnitsya–Uzhgorod, 245–275.
- Pavlishin, M. (2008). *Ol'ga Kobilyans'ka: pročitannya: [nauk. vidannya]*. [no place].

- Szulakiewicz, W. (2014). Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 16 (1), 65–84. <http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/PBE/article/download/1835/1790> (13.08.2023).
- Yastrubets'ka, G. (2011). Yelementi yekspresionistichnoï poyetiki v khudozhn'omu prostori O. Kobilyans'koyi (na materialy noveli «Bitva»). *Suchasni problemi movoznavstva ta literaturoznavstva*, 16, 351–353. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2011_16_84 (12.08.2023).
- Zagnitko, A. P. (2012). *Slovník suchasnoy lingvistiki: ponyattya i termini: u 4 tomakh*, vol. 4. Donetsk.

Grzegorz Konecniak

Nicolaus Copernicus University

Toruń, Poland

gregorex@umk.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2198-0450>

Commemorating history, historicising commemoration: Easter Rising centenary in Ireland from editorial and typographical perspectives

Abstract. This essay offers a combination of historical, editorial and commemorative approaches to the process of historicising the practices of remembering the Easter Rising in Ireland. Considered one of the most defining historical moments that has shaped the present-day Ireland and its relationships with Great Britain, the Easter Rebellion of 1916 was remembered in a series of events comprised within the framework of the “Decade of Centenaries” programme of celebrations. The history of the Easter Rising, spoken and unspoken, was symbolically re-enacted in various commemorative forms and via multiple media: television, radio, theatre, internet and many more cultural institutions. The study deals with crucial interconnected problems concerning the ephemerality of commemoration treated as a historical moment whose aim is to remember the defining historical event and which, paradoxically, itself becomes history. The importance of editorial and typographical considerations, as studied on the basis of selected commemorative texts and media, are important in the way in which commemoration functions and seeks unity in terms of shaping the perceptions of historical events in Ireland. Yet, the editorial, typographic and graphic dimensions of such texts may also question the discourse of practices or, at least, signal inconsistencies. The methodology applied here is that of a case study and comparative examination. Following the temporal confrontative procedure employed in one of the previous coauthored articles (see Konecniak & Konecniak, 2022), the research cases involve two historical moments: the analysis conducted and described during the exact commemorative moment, that is, the precise one hundredth anniversary of the Easter Rising, and the state found almost

five years after the remembrance series, at the beginning of 2021. The comparative basis involves the same research materials, and it focuses on determining changes in the access to the original commemorative materials available in 2016 and linked to the celebration of the 1916 Rising.

Keywords: Easter Rising; commemoration; centenary; Decades of Centenaries; editing; typography.

The aim of this essay is to discuss selected aspects of the history of the Easter Rising Centenary from a perspective of a research editor who is interested in the graphic and typographical construction of centenary visual and textual materials, and the way in which these convey meanings on the levels extending historical approaches. The overriding assumption is to focus on the editorial dimension of Easter Rising visual cultural practices as existing in the centenary commemoration of the 1916 event and in the present-day aftermath. The materials available in 2016 as the official representation of the celebration will be re-approached to determine whether they can still serve as the evidence for the specificity of remembrance practices of 2016 and to investigate how their status has changed up to now (beginning of 2021; cf. Koneczniak & Koneczniak, 2022). An editorial perspective, in its various kinds, has already been applied to analyse and interpret remembrance practices and celebrations of historical events and periods in Ireland. By way of illustration, in her article “The spectacle of memory: Ireland’s remembrance of the Great War” (1999), Nuala C. Johnson devotes extensive analytical passages to the assessment of pre-Great War posters, their images, texts and impact upon Irish society at the time. As regards the Easter Rising Centenary commemorative events, they have also raised a considerable interest among scholars (see The Royal Irish Academy; Leary, 2018); however, the connection between commemoration, historical and editorial-typographical studies has not been investigated.

Johnson’s article is also an example of a text which has gradually come under the umbrella category of commemoration studies: a set of approaches, criticism, and body of theories whose aim is to describe and, to some extent, govern common practices of remembering and using crucial historical landmarks and watersheds for political or ideological aims. As one can read in *Theories of social remembering*, a book by Barbara Misztal published in 2003, “[c]ommemoration celebrations are studied within many paradigms”

(Misztal, 2003, p. 127). She gives examples and, to start with, refers to such works as *The invention of tradition* by Eric Hobsbawm and Terence Ranger. The book was published in 1983, and it is one of the crucial milestones in the development of commemoration studies, highlighting war remembrance and its ideological significance (as reported in Misztal, 2003, p. 127). It “describes the constructed commemorative representations and rituals staged by the modern state” (Misztal, 2003, p. 127). What is more, in this sense, the authors relate commemoration studies to such concepts as social unity and power: “Within this paradigm researchers have been asking questions about the power of such commemorations to draw upon war sacrifices and loss as a means of re-establishing social cohesion and the legitimacy of authority” (as cited in Misztal, 2003, p. 127). Misztal realises the potential of such a perspective and she states that “it still captures the main objectives of commemorations, which always involve the construction of a unitary and coherent version of the past which still provides comforting collective scripts capable of replacing a lost sense of community” (2003, p. 127).

Misztal gives examples of other commemoration practices, too. In contrast to the “monolithic” kind, other remembrance practices discussed within commemoration studies focus on “a multiplicity of invented traditions or a plurality of memories” (2003, p. 127). Within this divergent paradigm, the concept of community is narrowed down in its scope: “groups and collectives of civil society, but not states,” are taken into consideration. She continues her argument with the statement that this kind of remembrance studies “sees commemoration as a struggle or negotiation between competing narratives, and stresses that the dynamic of commemorative rituals involves a constant tension between creating, preserving and destroying memories” (Misztal, 2003, p. 127).

Going further, Misztal notices the third level of commemoration studies which addresses individual experiences and their remembering – “a growing interest in the exploration of personal memories of war” (2003, p. 127). Such an approach is currently given much attention, and its focus is on rediscovering, preserving and restoring, usually by means of digital techniques, personal accounts, stories and anecdotes of eye-witnesses and participants of the historical events commemorated. In 2016, specific websites were created with authentic recordings of stories and materials from the time. In the context of the Easter Rising centenary and its aftermath, some of such archival materials are still available. RTÉ published authentic interviews of peo-

ple who had remembered the Easter Rising (see RTÉ, 2016). Although, by the beginning of 2021, the RTÉ 2016 main website has changed, the 1966 recordings of those who witnessed the Rising are still available. In one of the interviews found in 2016, and still accessible in 2021, we can learn the story of Kathleen Clarke, the wife of Tom Clarke. She recounts her farewell conversation with Tom Clarke before his execution, and the most thought-provoking memories are foregrounded on the introductory website, as in the following example: “the cell she recalls was only lit by a candle in a jam pot. In the hour they had together she remembers they did not talk about the present but the future” (RTÉ, 2016, interview with Kathleen Clarke).

Ireland has recently become a perfect battlefield to wage various commemoration wars: The Dublin lockout of 1913, Ireland’s ambiguous role and participation in the Great War, and finally the Easter Rising have been commonly used to commemorate one-hundredth anniversaries in accordance with Misztal’s perspectives on commemoration, and other historical events leading to the Irish War of Independence have been included in the Decade of Centenaries programme, which has inspired researches in various directions (see descriptions on the Royal Irish Academy website, 2016, 2021; Leary, 2018).

I would argue that its salient early representation, from an editorial perspective, is the volume titled *Towards commemoration: Ireland in war and revolution 1912–1923* (2013) edited by John Horne and Edward Madigan. The editors managed to collect essays which cover remembrance studies of crucial events and places relating to the period just before the outbreak of the Great War and key events and involvements. Those include the Irish presence at Gallipoli, or in the Battle of Somme. There are also articles which address the period after the war, the period from 1917 to 1923. However, the volume is worth mentioning predominantly because of the official political publicity it achieved during its editorial “launch.” In one of the articles on “Decade of Centenaries,” it can be read that “Minister for Arts, Heritage and the Gaeltacht [...] attended the launch by Mary McAleese of the book [...] at the Royal Irish Academy.” (Decade of Centenaries, 28 March 2013: launch of *Towards commemoration: Ireland in war and revolution 1921–1923*). Bearing in mind such governmental publicity given to the launch of the book, one can consider it within the first of the practices discussed by Misztal. In terms of the aftermath, the Taoiseach office has been changed twice following the promotional event and up to January 2021.

The title of the book, “towards commemoration,” indicates a movement, direction to a more significant commemorative destination. And this seems to have arrived in 2016. As the centenary commemoration of the Easter Rising is not possible to be described in its various forms and in its totality, I decided to focus on the “national” official dimension of such celebrations. These are comprised within the programme titled “Ireland 2016” (or “Ireland 1916/2016”), which can still be retrieved in 2021. The graphic composition of the design contains a combination of the beginnings 19 and 20 linked with the common ending 16 to include both 1916 and 2016. The remembrance mission is stated in the following words: “Ireland 2016 is an ambitious and wide-ranging national commemorative initiative, embracing seven distinct programme strands each with an extensive programme of events” (2016 Centenary programme). The number of “strands” is symbolic because it relates to the seven signatories of the Proclamation of the Irish Republic, as confirmed by the accompanying video frame showing them and detailed in one of the sections of the programme (see 2016 Centenary programme, the seven signatories). In this sense, it illustrates homage paid to the Easter Rising heroes. However, when we take into account another attempted yet failed homage paid to the seven signatories, the Ballymun Towers, blocks of flats, which turned out to be a catastrophe and gave rise to social degradation of Ballymun residents, the positive value of such symbolism is spoilt, especially when we take into account the fact that the last-standing Ballymun Tower, the Joseph Plunkett Tower, came last to be demolished.

“Remember, reflect, reimagine” are three concepts around which the centenary events are supposed to have revolved. As explained by the Ireland 2016 Programme organisers, “remember” and “reflect” imply conventional commemorative purposes: “Remembering our history and in particular the events of 1916” and “Reflecting on our achievements as a Republic in the intervening century” (2016 Centenary programme, “Remember, reflect, reimagine”). “Reimagine” suggests an invitation to take new stances upon the Rising and its significance for posterity: “Reimagining our future for coming generations” (2016 Centenary programme, “Remember, reflect, reimagine”). The aim of this essay is to analyse selected Ireland 2016 materials from an editorial perspective and to examine their ephemerality or fixity in 2021, thus referring to the conceptual originality of the official graphic logo used to promote the centenary programme: “Ireland 1916/2016.” The following questions have already been and still will be addressed: “How do the edi-

torial, typographical and visual features of selected centenary materials reflect the original ideas and explanations of ‘remember,’ ‘reflect’ and ‘reimagine,’” “How do they correspond with commemoration practices of historical events described by Misztal?” and “To what extent are they still present in 2021, becoming a kind of history themselves?” The questions posed have already led us to the Ireland 2016 programme design, but there will be also references to RTÉ, Ireland’s National Television and Radio Broadcaster, and the National Theatre of Ireland, Abbey Theatre.

The first visual aspect of commemoration is the official 2016 Ireland screen design which still in 2021 offers navigation to other interconnected events (2016 Centenary programme). Prepared in both English and Irish versions, the initial page is created in dark green with some degree of transparency, which makes it possible to display the Proclamation of the Irish Republic in its historical original typographical form written in the serif typeface. Bearing in mind common preference to use sans-serif typefaces for web publishing, the decision to leave the document in its original format conveys an idea of tradition and reflection of the 1916 Rising unique archival materials. The document is aligned in such a way so that the words “Irish Republic to the people of Ireland” become conspicuous. This gives such commemoration practices a “monolithic” national character, combined with commercial predictability caused by the omnipresence of the Irish green colour. Traditional forms are also visible in the hyperlinked layers in which the menu text is created by means of gold and white serif typefaces. The start page not only plays an informative role. It contains a direct invitation: “Get involved” – which bears an ambivalent meaning; in 2016, it was equated with the request directed to the audience to participate in the commemoration events, but back in history, in 1916, it was a call to get involved in the Rising. And yet, its availability in 2021 points to the possibility of exploring both. The viewers experiencing the initial programme design cannot admire the traditional approach to the Easter Rising for a long time because, after three minutes, the content is automatically navigated to the full-screen promotional video, which again, apparently, seems to support the monolithic pattern of commemoration, in Misztal’s understanding, offered by Ireland 2016, yet with elements of multiculturalism extensively highlighted (2016 Centenary programme).

As available in April 2016 (2016 Centenary programme), the initial scene is the Abbey Theatre’s stage and auditorium with a close-up on a woman accompanied by some vintage kettle, then suddenly the viewer is directed to

a completely different scene in which a young man is seen to be doing push-ups in the forest. What we see next is a black couple holding hands and set against the background of the sea. This scene is followed by yet another one in which a young girl is wearing a khaki uniform with a badge “Ireland” and the Irish miniature flag. Then a group of young people, again the scene in the theatre, next in the classroom, at the university and in some aristocratic house. What all the figures in the film have in common is their movement: they are seen as rising to admire something, to become attentive to something or to show respect. This movement conveys a sense of common expectation and unity notwithstanding the differences displayed in the film. The young and the old, the white and the black, the teachers and the students, the actors and the artists are supposed to rise in commemoration of the 1916 events.

As might be guessed, such a promotional pastiche video was prepared specifically as an introduction to the Easter Rising centenary. With the commemorative events being over, it has been changed, and in 2021, a different version is available with other moving images included. The convention of the film has been retained; yet, this time its message is more like enjoying the centenary than preparing for it. The viewer can see short clips of such commemorative events as the parade passing in front of the façade of the General Post Office, the plane show parade, concerts and other forms of celebration with the general stress placed on happiness shared by the Irish community, whose members can interpret the meaning and importance of the Rising in various ways. There are also images of posters related to the 1916 context of the rebellion, and they illustrate the formerly unspoken-of participants (2016 Centenary programme).

Returning to the original context of the centenary events in 2016, one may argue that the idea behind the first version of the film is congruent with other state commemorative practices – it corresponds with the Easter Rising commemoration events offered by the National Theatre of Ireland. The Abbey Theatre decided to use the following theme: “Waking the Nation 2016” (see Abbey Theatre, *Waking the nation*), which implies the original struggle to wake the nation from the British oppression in 1916. The project was prepared to launch the official celebrations in 2016 and cannot longer be found in its original location in 2021; the Abbey Theatre’s main website stores no links to it. This perhaps might suggest that the Easter Rising centenary programme was soon followed by other theatrical projects. Another justification is that between 2016 and 2021 the Abbey Theatre’s website was changed

completely in terms of its layout, visual and typographical aspects and the organisation of content, which might have resulted in the deletion of some of the previous links.

Referring to the main site of the official state programme, the typographical and graphic conventions of further pages of the Ireland 2016 project were apparently created with a view to facilitating users of mobile devices. The menu is constructed on the basis of colourful tiles, squares which contain an image and a text which both lead to particular commemoration events. Some of the titles of the events stress the idea of “Re-imagin[ing].” By way of illustration, one event is supposed to symbolically heal the wounds suffered in the Rising. “Irish culture in Britain: a centenary celebration” is described in the following way: “A concert featuring Irish classical musicians and singers will take place at the renowned London venue, the Wigmore Hall, in April 2016. Led by the Wigmore Hall’s Irish Director, John Gilhooly, a major concert on 21 April will showcase the Irish contribution to classical music as part of the 2016 commemorations” (www.ireland.ie/events). The description of the event, which in 2021 cannot be retrieved in its original location but can be found on the website of the Irish Embassy in Great Britain (Embassy of Ireland, Great Britain, Ireland 2016 – global programme), might imply the revisionary nature of the event with no political subjects which otherwise could lead to nationalist sentiments. However, in its graphic dimension, the design may arouse some controversy on account of the use of the orange colour, which, from a cultural and historical perspective, connotes the Orange Order, the Protestant organisation whose “name is a tribute to the Dutch-born Protestant king William of Orange, who defeated the army of Catholic king James II at the Battle of the Boyne (1690)” (*Wikipedia*, Orange Order). The order was involved in the conflict with Irish Catholic nationalists. In the context of the Easter Rising staged against the British control of Ireland, the use of orange background, even if we assume that there were no politically-motivated intentions on part of the designer, might generate some doubts.

Two commemorative strands of Ireland 2016 centenary programme are supposed to have reimagined the role of women in the Rising – as if responding to Sean O’Casey’s *The Plough and the Stars*, the play which in 1926 shed new light on the 1916 struggle. In the description of one of the Ireland 2016 events, in 2016 one was able to find information about “Elizabeth O’Farrell, nurse and member of Cumann na mBan, who carried the 1916 Rising surrender flag and who was subsequently airbrushed out of the pho-

tograph where she stood alongside Pádraig Pearse” (This is Ireland, Women present women’s stories). In the consecutive description of the now unavailable “performances” devoted to women of 1916, we could read that they “remember the experiences of women as revolutionaries and insurgents fighting on an equal basis with their male counterparts, as advocates for social justice, and as pacifists and advocates for peace” (This is Ireland, Women present women’s stories). In a similar convention, and in the manner resembling O’Casey’s female figures in his *Dublin trilogy*, in 2016 there was the event titled “Dramatising women’s lives: two monologues.” In the performance, two “fictional” characters, whose lives are set in the Easter Rising bloodshed, voice their predicaments: “Beth explores one woman’s life against the backdrop of the events of 1916. Beth takes in washing and mends frocks in order to support herself and her son, James” (Ireland 2016, Dramatising women’s lives: two monologues). An equally traumatic experience is shared by Katie: “Trapped in a house on the wrong side of the river at the height of the fighting Easter week, Katie waits for news: of her family, of her missing brother, and of a man she’s only just met but feels drawn towards. Tension drives her out onto the deserted streets, where the city waits for the imminent arrival of the British Army” (Ireland 2016, Dramatising women’s lives: two monologues).

The website advertising the event is still available at the beginning of 2021. In terms of its typographical features, the monologues are described in a frame against the red background, with a large image of a woman placed in the shadow of the sun setting in the distance, which gives the whole image a burn-like hue. The girl’s head is turned to the right side, yet no specific facial features are visible. The graphic combination implies a sense of loneliness and dislocation, on the one hand, but also contemplation and emotional detachment from the surrounding reality, on the other (Ireland 2016, Dramatising women’s lives: two monologues).

Yet another aspect of original Ireland 2016 was the inclusion of the Gaelic Athletic Association and its centenary events staged at Croke Park Stadium in Dublin (This is Ireland, Welcome to Ireland). Unlike the case of the evidence of the Abbey Theatre’s involvement in the centenary project in 2016, Croke Park’s information regarding the commemoration is still available online. In the first paragraph of the description, there is a kind of disclaimer: “While the GAA was not an official participant in the 1916 Rising, some of its members helped organise the rebellion, with many more GAA men

participating in the fighting” (2016 Centenary programme, Gaelic Athletic Association). With such a statement, in 2016 we were again invited to reimagine our knowledge concerning the Irish insurgents, and such re-imagination ensues in the consecutive parts, some of which are worth being quoted: “During the Rising itself, some 300 members of the GAA took part in the fighting in Dublin, while in Galway the majority of the 500 men who carried out limited attacks on the local police barracks on Easter Monday were hurlers. In the aftermath of the Rising, hundreds of GAA members [...] were arrested with many sent to Frongoch internment camp, where Gaelic games were played as an expression of Irish identity” (2016 Centenary programme, Gaelic Athletic Association).

And then, we could learn that the Gaelic Athletic Association members, apparently uninvolved figures in the Anglo-Irish struggle, in fact formed the opposition against the British control: “Following the Rising, the GAA adopted a more republican outlook than before, which brought it into direct conflict with the British authorities on several occasions” (2016 Centenary programme, Gaelic Athletic Association). In terms of the editorial aspects of the event, in 2016 but not in 2021, the viewer was first faced with a film whose starting screen contains a mosaic of figures, events and materials – the Proclamation of the Irish Republic is quite conspicuous. In the film itself, first the viewer could see a large text “24 April 1916,” the date on which the Easter Rising started, then there are black and white images which depict the iconic seven signatories, the General Post Office and a hurling match. But then, leaving the past behind in a smooth camera movement, there was an image of modern Croke Park around 2016 seen from a bird’s-eye view perspective, the traditional commemorative plaque of the Gaelic Athletic Association with the year 1884 inscribed – the beginning of the association, football fans, players, members of the official parade, and all filled with the spirit of solidarity and community. However, in the last part of the film, the visual smoothness was spoilt by the cacophonous show elements as if these were taken from a circus event or Olympic Games opening ceremony. The aspect of nostalgic progression from the Easter Rising times to contemporary sports solidarity is definitely lost because of this final element. Nevertheless, the final design frame feature is the green background which is aligned to the show screen and which monolithically gives the whole design a sense of all-Ireland dimension. Such a visual contrast is a common graphic motif applied in the design of the official centenary programme. The video is no

longer available in 2021, and some might argue that the 2016 celebration has somehow symbolically disappeared from the spotlight.

The final example would be the case of RTÉ, whose Easter Rising commemorative events were included in the programme of Ireland 2016, and the evidence of their existence can still be found online (RTÉ reflecting the Rising). The RTÉ's celebration in its visual dimension, as displayed in the design of "RTÉ reflecting the Rising," is based on the visual contrast between the black-and-white image and the pink frame which is also used as the footer. The central image is, of course, the General Post Office building. However, instead of presenting the front façade, as is frequently seen in various images of the Rising, the background picture focuses on the left wall and the debris left after the fighting. A few people are trying to remove the debris and one person is seen on the ladder. The image is juxtaposed with the busy street, O'Connell Street. A crowd of people apparently not interested in the Rising and part of the monument, Nelson's Pillar, in the place now occupied by the Spire of Dublin, a major landmark in the city.

In general, the RTE's image belongs to the mainstream editorial features included within the Ireland 2016 centenary. In terms of the graphic and typographical aspects, the focus is on the first of the three key-words: "Reflect." The events form a rather monolithic structure of centenary thought; however, some elements, for example, the orange colour used as a background colour in the description of the remembrance concert in London, might have seemed provocative. In addition, the apparently re-imagining aspects do not open up but rather reflect more general discursive practices. The focus on the role of women in the Easter Rising bears traces of O'Casey's dramatic observations made in 1926. The graphic constitution contains some elements of multicultural diversity as well.

To conclude, one of the events of Ireland 2016 is titled "Celebrating multilingualism in Ireland 2016," which apparently does not relate to the 1916 events. "Apparently" is a crucial word, because the event, both in 2016 (2016 Centenary programme, Celebrating multiculturalism in Ireland 2016) and in 2021 (*A nation rising: commemoration of 1916 and beyond*, p. 14), is described in the following way: "Then as now, linguistic diversity was part of life in Ireland, even during the Rising." The last part of the statement in fact stems from an introductory contextual sentence and we learn that "Insurgents in the GPO on April 24, 1916 were joined by a Swede and a Finn who could speak no English" (*A nation rising: Commemoration of 1916 and be-*

yond, p. 4). A noteworthy detail, however, indicates that the history of the Easter Rising has also been appropriated to account for apparently incongruent modes of celebration.

As regards the general representation of the centenary events and the availability of original materials related to them, one can observe the following distinction: the 2016 state programme can still be found and many commemorative projects can be restored – and this also refers to RTE’s materials. However, two major institutions actively involved in 2016 no longer give full access to the information about and history of the event; Croke Park and the Abbey Theatre seem to have partly replaced the original materials from the period five years ago. However, the evidence of their dedication can be found in other traces, for example, on YouTube channels and other media, thus helping one to “reimagine” the celebrations of 2016. In terms of the possible application of Myształ’s perspective on commemoration, the analysis of the materials presented in this essay demonstrates both “monolithic” and “divergent” aspects conveyed through the selection of visual and typographic elements. Such aspects seek their “legitimacy” through referring to individual experiences set in the context of a community life. No tensions and struggles for “power” are noticeable: the history of the Easter Rising is supposed to be seen as a complete, even if made of fragments, or “strands,” whole, with only minor deficiencies or inconsistencies hinting otherwise. From an editorial-historical perspective, a more detailed analysis would be possible had the original materials not been deleted or changed by 2021.

REFERENCES

- 2016 Centenary programme. Retrieved April 21, 2016 and January 21, 2021, from <https://www.ireland2016.gov.ie/>.
- 2016 Centenary programme, Celebrating multiculturalism in Ireland 2016. Retrieved April 21, 2016 and January 22, 2021, from <https://www.ireland2016.gov.ie/events/celebrating-multilingualism-ireland-2016>.
- 2016 Centenary programme, Remember, reflect, reimagine. Retrieved January 22, 2021, from <https://www.ireland2016.gov.ie/about>.
- 2016 Centenary programme, Gaelic Athletic Association. Retrieved January 22, 2021, from www.ireland2016.gov.ie/partners/gaelic-athletic-association-gaa.
- 2016 Centenary programme, The seven signatories. Retrieved January 22, 2021, from www.ireland2016.gov.ie/sites/default/files/final_version_1_5_15.pdf, 10–11.
- Abbey Theatre, Waking the nation. Retrieved April 21, 2021, from www.abbeytheatre.ie/waking-the-nation-2016-at-the-abbey-theatre/.

- Decade of Centenaries, 28 March 2013: launch of *Towards Commemoration: Ireland in War and Revolution 1921–1923*, RIA, Dublin. Retrieved April 21, 2016 and January 21, 2021, from <https://www.decadeofcentenaries.com/towards-commemoration-ireland-in-war-and-revolution-1921-1923/>.
- Dramatising women's lives: two monologues. Retrieved April 21, 2016 and January 21 2021, from <https://www.ireland2016.gov.ie/events/dramatising-womens-lives-two-monologues>.
- Embassy of Ireland, Great Britain, Ireland 2016 – global programme. Retrieved January 21, 2021, from <https://www.dfa.ie/irish-embassy/great-britain/news-and-events/2015/ireland-2016-global-programme/>.
- Horn, J., & Madigan, E. (Eds.). (2013). *Towards commemoration: Ireland in war and revolution, 1912–1923*. Royal Irish Academy.
- Johnson C. N. (1999). The spectacle of memory: Ireland's remembrance of the Great War 1919. *Journal of Historical Geography*, 25, 36–56.
- Koneczniak, G., & Koneczniak, D. (2022). In search of Ukrainian Studies within Slavonic philology and other courses offered by Irish universities in the context of the Russian invasion of 24 February 2022. *Theoria et Historia Scientiarum*, 19, 123–140.
- Leary, P. (2018). Negotiating Ireland's 'Decade of Centenaries' in the new age of Brexit. Summary retrieved June 23, 2021, from <https://academic.oup.com/hwj/article-abstract/doi/10.1093/hwj/dbx059/4823580>.
- Misztal, A. B. (2003). *Theories of social remembering*. Open University Press.
- A Nation Rising: Commemorating 1916 and beyond. Retrieved January 23, 2021, from https://www.nuigalway.ie/media/1916/about/1916_A-Nation-Rising-Programme.pdf.
- Orange Order. Retrieved April 21, 2016, from https://en.wikipedia.org/wiki/Orange_Order.
- RTÉ 2016. Retrieved April 21, 2016 and January 21, 2021, from <https://1916.rte.ie/>.
- RTÉ 2016. Interview with Kathleen Clarke. Retrieved April 21, 2016 and January 21, 2021, from <https://1916.rte.ie/the-executions/we-have-struck-the-first-successful-blow-to-freedom/>.
- RTÉ reflecting the Rising. Retrieved April 21, 2016 and January 22, 2021, from <https://1916.rte.ie/reflecting-the-rising/>.
- The Royal Irish Academy. Retrieved June 23, 2021, from <https://www.ria.ie/research-projects/decade-centenaries>.
- This is Ireland. Welcome to Ireland. Retrieved April 21, 2016, from <http://www.ireland.ie/events/irish-culture-britain-centenary-celebration>; <http://www.ireland.ie/events/gaa-1916-commemoration-croke-park>.
- This is Ireland. Women present women's stories. Retrieved April 21, 2016, from <http://www.ireland.ie/events/woman-present-womens-stories-1916>.
- <http://www.ireland.ie/events>. Retrieved 23 April, 2016.

